

4-29-2018

33 TV - Armenian XXXIII

Krikor Guerguerian

Follow this and additional works at: <https://commons.clarku.edu/takvim>

Recommended Citation

Guerguerian, Krikor, "33 TV - Armenian XXXIII" (2018). *Takvim-i Vekayi (Armenian)*. 33.
<https://commons.clarku.edu/takvim/33>

This Book is brought to you for free and open access by the Private Materials (Archive 2) at Clark Digital Commons. It has been accepted for inclusion in Takvim-i Vekayi (Armenian) by an authorized administrator of Clark Digital Commons. For more information, please contact mkrikonis@clarku.edu, jodolan@clarku.edu.

2/ Correction of
TRANSLITERATION
FROM TURKISH OSMANLI
TO MODERN TURKISH
TAKVİM-I VAKAYI

NO 3553, p. 1-83

" 3557, p. 1-77

~~IV~~
LATIN
II

$$7 \times 8 = 56$$

This loose-leaf contains
at least 56 pages ^{equiva}
- of Arabic Osmanli
~~equi~~ typed in
latin character

TAK. VAK. NOS;

No 3553, p(65-90) p. 1-83

No 3557 (p. 91-113) p. 1-77

3
5
5
4

Sahifa 67

8 Mart sene 335 tarihinde ^Iirâd^aei ^Sseniy^yei
H^azreti Badişahiye iktiran eden kararname ile
müteşekk^ail divan^aı harbⁱ ör^afi mahkem^aatı za^bpt
ceridesi

.....:O

Reis: Ferik Mustafa Nazım Paşa,

Âza: Mir^aliva Zeki Paşa, Mir^aliva Ali Nazım Paşa,
Mir^aalîy Recep Ferdi.

Müdde^Uî am^aumisi^a Baş muavini: Cemil Bey,

Beşinci Mahkeme

Çarşamba 12 Mayıs 335

Vicahen muhakemesi icra edilen maz^anunların esamisi:
Mi^that Şükrü Bey, Zi^yâ Gök^a Alp Bey, Talât Bey, Rıza Bey, Atıf
Bey, Cevat Bey.

Gıyaben muhakemesi icra edilen mazn^anunların esamisi:
Doktor Nazım Efendi, Doktor B^ahaettin Şakir Efendi, Doktor
Rusuhi Efendi, Aziz Efendi.

Birinci celse

Saat 1, dakik^ae 15.

Reis- Cevat Bey kalsın, diğ^eerleri gitsin (Cevat Beyden
ğayr^aının mazn^anunin muhakeme salon^aından çıkarılır). Geçen gün
fırât edileceğini söylediğⁱn telgrafı okuyacaklar.
(Zabıt kâtibi Şefik Bey okur):

B^ahaettin Şakir Beye,

TAKVİM-İ VAKAYİ N° 353³(4) published May 21, 1919

Galatalı Halilin komitece teczⁱyesi matluptır.
Emanet post^uhaneden istirdat edilecek. İcabında ehaliye
veril^ebileceğⁱn tebliğⁱ.

10 Kân^{nun}ısanı 330.

Nazım, Atıf, Aziz,

muvafıktır.

8 Kân^{nun}ısanı 335.

Cevat.

Esbabı: cebanet ve para toplamak.

Reis- Sizinmi? Bakınız, veriniz (telgraf ^CXevat Beye
gösterili^ş). Sizinmi?

Cevat Bey- Geçmiş bir ^azamana ait, Efendim. Tabii, bir
muamele sepk etmiş^X.

Reis- Yazı sizinmi?

Cevat Bey- Öyle zannederim.

Reis- Siz geçen gün bunun bir defa vaki olduğunu söy-
lemiş^tsiniz, halbuki daha başkaları var, okuyacaklar.

Cevat Bey- Derhatır edem^{ey}orum, Paşa ~~Mazretleri~~.

Reis- Okuyun.

(Zapt ^kkâtibi okur).

Trab^zon Vilâyetine

X Teşkilâtı mülkiyeye memur Ahmet Eyup^{..b} Beyle refik-
lerine verilmek üzere (sah^Xife 68).

telgrafla elli lira osmani[^] gönderilmiştir,
hem^ean avdetlerinin kendilerine tefhim^{tt} edilmesⁱ.

7 mart 331.

Merkez Kumandanı:

Cevat.

Reis- Bir tane daha var. Geçen sefer para göndermediğinizi söylemişsiniz, halbuki para gönderdiğiniz^e dair telgraf var.

Cevat Bey- Derhatır etmeyorum, Paşa Hazretleri, tabii bu bir muamele^e dir. Dosyaları^a var. Tat^evik edilirse ~~hiç~~ için gönderilmiş olduğu meydana çıkar.

+ Reis- Bu adamlara^a bu parayı ne için verdiniz?

Cevat Bey- Hiç hatırlamıyorum, Paşa Hazretleri.

+ Reis- Teşkilât-ı mahsuse^a ~~iki~~ sizin idarenizde bulunduğu zaman askerî idaresiydiⁱ, halbuki paraları verdiğiniz adamlar bir takım sivil memurlardan ibarettir.

Cevat Bey- Vaktiyle^e bir takım sivil memurlar gitmiş. Onlar geriye gelmiş, yine gönderilmişler, bunlara lazım gelen harcı^rahlar tabii tediye olunur.

Reis- Vaktiyle kim göndermiş?

Cevat Bey- Dosyalarında^a vardır, Paşa Hazretleri.

+ Reis- Yani yine idareⁱ askerîye namına olarkamı^a gönderilmiş?

Cevat Bey- Evet, yine idareⁱ askerîye namına gönderildi, bunlar başka bir nama gönderilmedi.

Reis- Telgrafnamenin ziyrinde bir haşîye var: Böyle mühim telgrafların asıllarının istirdarı kaidededir. Hıfz olunmak üzere teşkilât-ı mahsuseye^a, deyorsınız, ne demektir?

Cevat Bey- Nasıl, Paşa Hazretleri?

Reis- Okuyunuz.

(Zapt kâtibi^b okur).

Teşkilât-ı Mahsuseye^{a a}

Telgrafların asıllarının iadesi usul^{usul} iktizasından olmakla orada hıfzı.

8 minhu.

Cevat.

Cevat Bey- Harbiye ^Nnezareti tarafından telgraflar bu suretle alınsın ^{de}ye bir emr^r verilmiş olacak, Paşa ^HHazretleri.

Reis- Pek ^{eyi}, neden dolayı buna lüzum görülmüş?

Cevat Bey- Paşa ^HHazretleri, mutlaka bir emr^r dahilinde olacak, çünkü bunlar, dosy^aesind^e mevcutt^{ur}. Zayı olmuş şeyler de^ğil, kâmil^elen duruyor. Her halde^e bunu sorup anlayabiliriz, Paşa ^HHazretleri. Bu telgr^afa meselesi zanned^{er}iyorumki harbi-ye ^Nnezaretinden...

+ Reis- Kendi yazınız mıdır?

Cevat Bey- Bakayım, Efendim, asılları olacak, yine getirilmiş, do^sıy^eye^e konulmuş olacak.

+ Reis- Havale ettiğiniz yazı sizin değil mi?

Cevat Bey- Yazı benim olacak, Paşa ^HHazretleri.

Reis- Bir daha baksın.

+ Cevat Bey- Bu yazı benim dir. Telgrafın yazısı benim de^ğil.

Reis- Havale ettiğiniz yazı?

Cevat Bey- Öyle zannediyorumki b^enimdir.

Reis- Siz kendi yazınızı tanımaz mısınız?

Cevat Bey- Zanned^{er}iyorumki benim, Efendim[?].

Reis- Tekrar gösteriniz.

+ Cevat Bey- Bu benim yazım. Telgraf yazısı falan ben-
denizin de^ğil, Efendim.

Reis- Böyle mühim evrakın aradan kaldırılması dosy^aların karma karışık olmasını intaç ediyor. Bu, divanı harbi^a nazarı dikkatini celp ediyor. Esbabını izah edermisiniz?

Cevat Bey- Bendeniz bu meseleye^a agah olmadığım cihetle... bendeniz başka bir meseleden dolayı ~~ka~~ teⁿfkif edilmişim. Dosy^a memurları vardır. Bendenizin uğradığım bile vaki de-
yildir. Hatta bendeniz dosy^aların nerede olduğunu bile bil-
mem. Çünkü Alibaş Hempa Bey vefat etti, ondan sonra Hasan
Tosun Bey geldi, sonra deniştirildi. Ondan sonra tasfiyesine
memur heyet geldi. Tekrar tasfiyesine memuren orada bulunan
zabitan devam ettiler.

Reis- Pek ^éyi, amma, memuriyetiniz icabında evrakı mühim
surette hıfz etmeği düşünmedinizmi?

Cevat Bey- Hayır, çünkü Harbiye Nezaretine tâbi bir
şübe, bir daire^a resmiye olduktan sonra nasıl elimi sürebilirim?
Ne dosy^aları ne de yerlerini bilirim .

Reis- Bunları kimler bilir, kimlerden aramalı?

Cevat Bey- Efendim, Muhtar Bey ve Hüsamettin Bey na-
mında iki kişiydi. Ali Baş Hempa Beyin vefatından sonra,
Miralay Hasan Tosun Bey geldi. Onlar baktılar. Bendenizin
dört seneden ⁱber^a alâkam kesildi.

Reis- Söylediğiniz zatların adresini^a söyleyiniz.

Cevat Bey- Ali Baş Hempa Beyin vefatından sonra Mira-
lay Tosun Bey geldi, ve ondan sonra tasfiyesine tekrar bir
emir gelmiş. Tasfiyesinden sonrada Hüsamettin Bey memur edilmiş?

Reis- Rütbesi?

Cevat Bey,- Kaymakam.

Reis- Muhtar Beyin rütbesinde söyleyiniz.

Cevat Bey- Zannederim, yüz başı, Paşa Hazretleri.

(Okur):

İstanbul Muhafazalığına

Ahiren ilga olunan umuru şarkıye dairesinin mevcut dosiye ve hisabatın tasfiyesi muamelâtıyla işgalı memur kaymakam Hüsamettin Beye eski jandarma dairesinde merkez kumandanı şubati kurbinde munasip bir tahsis ve irayesi reca olunur.

Erkânı Harbiye Umumiye Reisi:

Cevat.

(sahife 69)

Cevat Bey-Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Cevat Paşa İstanbul muhafazalığına yazıyor. Bu kaymakam Hüsamettin Bey, daha evvelcede mülga Yıldırım Ordusunda idi. (Okur):

Merkez Kumandanlığına

Mahremdir.

Mülga umuru şarkıye.

Bilumum evrakını Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti Celilesine teslim edecektir.

Kasalarını muhasebe memurlarını ve muhasebe evrakını muhasebat müdüriyeti umumiyesine teslim edecektir.

Eşyayı askeriye harbiye dairesine teslim olunacaktır.

Levazım teslim olunacaktır.

Zabitanın muhassesâtına ait muamelatı zatiyeden yeni vazife memuriyetleri tebliğ olununcaya kadar merkez kumandanlığı zabitanı mumaileyhime merci kalacaktır.

Bina asayiş şubesine teslim olunacaktır.

3616 Sentence Trademark

pp.

3617 Sentence Yozgar

pp. 4-5

3618 Sentence Furukdet

pp. 6-7

Makedonyalı ve Trakyalı ve sair memaliki müstevliye ahalisinden gönüllü efradın terhis muamelatı ve bunların celp ve sevkinde hizmet eden vücuttan kırk kişinin umuru ordu daire-since görülecektir.

Harbiye Nazırı Namına:

Müsteşar İsmet. [inönü]

Nov,
15, 1914

Reis- Hangi tarihte?

Cevat Bey- Birisi, Efendim, geçen otuz senesinin on birinci ayının on beşinde gelmiş, bir tanesinde aynı ayın yirmidördünde gelmiş.

15/11/1914

24/11/1914

Reis- Kâğıtları verirmisiniz? Salâfiniz Halil Paşa tarafından Miçhat Şükrü Beye keşide olunan ve şimdi okunacak olan telgraflar teşkilât-ı mahsuseyle cemiyetin münasebetini pek güzel anladıyor. Ne dersiniz?

(Zapt kâtibi okur):

Miçhat Şükrü Bey Efendiye,

13 Teşrinisanı 330

Möhterem kardaşım:

İzmit, Brusa, Bandırma, Balıkesir ve daha munasip mahallerdeki kâtibi mesullar vasıtasıyla mahremane olarak ber veçhi ati hassayı haiz efradın nihayet bir haftaya kadar celp ve cemi imkânının bulunup bulunmadığının istihlâmıyla inbası mercutır.

Âziz, Ak Atıf, Nazım, Halil.

İzmit Mutasarrıflığına

Cevap 15 Teşrinisanı 330

Sergerde olan üç kişinin ailesine beşerden onbeş lira

The telegrams which ~~had~~ were read.
Show that you were in knowledge
and in connection with such people.
You must know it, why did you
hid it?

İta ediniz. Para post^tadadır. Bu telgrafı sevk memur^uına göstererek çetecilik için gelmek istiyen yüz kişiyi asker olarak çıkarınız ve buray^ada malûmat veriniz. Mah^hbusinin tahliyesi için^W nez^{ar}etten em^r verilm^{is}ecektir.

Nov. 16, 1914
16 Teşrinisani 330.

Halil.

Reis- Ne dersiniz?

Cevat Bey- Paşa Hazretleri, bidayeti^{beginning} meselede bu efradın celp ve cemi hususunda muhabere olunmak ihtimali vardır. Bendeniz z^amanında, sırf muamelâtı resmiye ile, aldığım em^rler dahilinde hareket etmişimdir, Paşa hazretleri.

Reis- Bidayetteki vaziyet ne idi, onu izah ediniz.

Cevat Bey- Bende bilm^{ey}orum, Paşa Hazretleri, bendeniz Avr^upada bulunduğumu arz etmiştim. O z^aman henüz gelmiş idim. Ne evvelce sepk eden muameleye ve ne de teşekkülüne ait bir malûmatım vardır.

Reis- Sepk eden muameleye peyda^ı ittıla edemeyince nasıl idareⁱ umur ettiniz?

Cevat Bey- Paşa Hazretleri, teşekkül etmiş bir s^ubedir. Em^rler mucibince ifa-i vazife ettim. Bunun haricinde bendeniz kâtiyen bir vazife görmedim.

Reis- Deminden okunan telgraflarda sizinde bu gibi zevat ile muhaberatta bulunduğunuz anlaşılıyor. Bilmeniz lâzım geliyor. Ne için sak^ılıyorsunuz?

Cevat Bey- Saklamam, Paşa Hazretleri. Yalnız meşg^uliyetim o kadar kesir idi, h^ınde o esnada bir zamimeⁱ memuriyetim vardı. Belki vazifeyi ihmal etmek ihtimali dahi vardı.

çünkü Çanak Kale meselesi mevzu-^u bahsⁱ idi. O vakit ben^edenize üç tab^{ir} piyade, iki alay süvari ve jandarma verilmişti. Bunların iskân ve iâşesi ve memleketin iⁿ inzibat ve asayişⁱ noktaⁱ nazarından ve her g^{ün} Çanak Kaleye vuku bulan muhacematın ve bombardımanların raporları bendenize gönderiliyordu. Sekiz saat sonra İstanbulun ne vaziyet alacağı malûm de^{di}l. Ve bütün hükûmet buradan nakledecek, bütün buranın emri muhafazası bendenize te^aalluk ettiği ~~xxx~~ bir z^amanda.

Reis- Pek âla, bu ihtizarı o vakit derm^eyan edip vuku bulan ~~evrak~~ teşkilât-ı mahsus^eye başkasına devr etmeliy^{di}adiniz.

Cevat Bey- Orada teşşekkül etmiş, Harbiye Nezaretince bazı vuku bulan evrakı getiriyorlar. Bendeniz^{de} imza ediyordım.

Reis- İşinizin çokluğundan bu işi yapamadığınızı söyley^orsınız, o vakit neden bu işten çekilmediniz?

Cevat Bey- Bütün muamele dosy^alar^ada mevcuttır, Paşa hazretleri. Bendenize gelen ve bendenize vaki olan şeyler o kadar fazla de^{di}l dir, çünkü teşkilâtın badema menine emr geldikten sonra meşgûliyete hacet kalmamıştır ve elde bulunan mevc^{ut}un da k^{it}âta o orduya sevki emri^{de} verilmişti.

Reis- Siz Merkezi Umumiyle teşkilât-ı mahsus^eenin bir rabıtası olmadığını geçende söylediniz, de^{di}ylmi?

Cevat Bey- ~~Yani merkezî umumî ile hiçbir alakası yoktur~~ Bendeniz sırf resmi bir muamele görüyordım, Paşa Hazretleri.

Reis- Yani Merkezi Umumiyle hiçbir alakası yoktur demistiniz, hatırl^ayorm^uş^unuz? (Sahife 70)

Cevat Bey- Merkezî Umumiden olan bir rabıtası olarak

tanı^ımı^ıyorum^ıki, Paşa ^hazretleri.

Reis- Yani hiç bir münasebet yoktur, de^yilmi?

Cevat Bey- Evvelce efrat celp ve ceminde böyle bir münasebet oldu^ğu anlaşı^ılıyor, Şu telgraftan anlaşı^ılıyor^ıki vaki olmuş.

Reis- Sizin idarenize geçtikten sonra vaki olmuş^ıydı^ı?

Cevat Bey- Hiç derhatır etm^ıyorum, Paşa ^hazretleri. ~~Sırf~~ Sırf, memuriyetⁱ resmiye olarak tanı^ıyorum. Ve kendilerinin vakiⁱ olan muhaberat ve muamelatları neden ibaret ⁱse bilmem ve gönüllü teşkilâtına nihayet verildi ve elde mevcut bulⁿanⁿlarda Ulu Kışla tarikiyle ordu^yu sevk olunacaklar, denildi. Sureti sevk hakkında karargâh üçüncü şûbe ile münasebette bulunⁿız^ı de^ye baş kumandan^ı vekili yazıyor ve bendenizde bun^ı (elinde kâğıdı göstererek) gönderiyor. Bundan sonrada daha hiç bir vazife kalm^ıyor, Paşa ^hazretleri.

Reis- Teşkilât-ı Mahsus^e hakkında iradeⁱ seniye varmıydı?

Cevat Bey- Bilmiyorum, Paşa ^hazretleri.

Reis- Nasıl olur, iradeⁱ seniye olmadan bir daireye bir şûbe ilâve olunurmu?

Cevat Bey- Vallahi malûmatım olsa arz ederim, Paşa ^hazretleri.

Reis- İfâi vazife ettiğiniz dairenin sureti teşkilini bilmeden nasıl ifâi vazife ettiniz? Malûmatım yok olurmu?

Cevat Bey- Harbiye Nezaretinden tayin edilmiş memurlar var, Paşa ^hazretleri, zabitler ~~de~~ var.

Reis- Pek ^eyi, memurlar var. Sureti teşekkül^ü?

Cevat Bey- Harbiye Nezareti bunu te^resis etmiş, Merkez

kumandanlığı vasıtasıyla vazifesini tedvir ettirmiş muamela-
tına tevsiit ettirmiş. Bendeniz teşkilât-ı mahsusenin ne suret-
le teşekkül ettiğini, iradei seniye varmı, yokmı, bendeniz
bilmiyorum.

Reis- Daire birinci defa muamelata başladığı zaman o
iradei seniyeyi kait etmezmi?

Cevat Bey- Kendi dosy^aı^alarında ve teşkilâtında olacak
 . Harbiye Nezaretince böyle bir şey varmı, bilmiyorum.

Reis- Sizce malûmat yok demek.

Cevat Bey- Bendedniz hatırlıyorum/amaşyorum.

Reis- Teşkilât-ı Mahsus^e ile Süleyman Askeri Beyin
bir alakası varmıydı?

Cevat Bey- Hiyni teşkilinde bulunmuş, ^P~~ni~~^Hzaşa hazretleri.
Bendeniz öyle işittim. O te^ressüs etmiş,

Reis- Sonra ne ile mükellef olmuşlar?

Cevat Bey, Kafkasyaya gidecekti. Sonra gönüllü taburunu almış, Irak tarafında gitmiş. O zaman merkez kumandanlığına Halil Bey vardı.

Reis- Süleyman Askeri Beyin ^Mmerkezi ^Uumumi ^Aile bir ra-
bitası varmıydı?

Cevat Bey- Bendeniz Süleyman Askeri Beyi teşhisten
bile acızım. Görmedim, tanımam ve kendisine tesadüf etmedim
bile.

Reis- ^aB^ahaettin Şakir Beyin Talât Beye ^Dİhiliye ^Nnazırı
sıfetiyle bir telgrafı var. O ^aB^ahaettin Şakir Beyin ^Tteşkilâ-
t-ı ^Mmahsuse ^aile alâkası olduğunu gösteriyor. Hatta harekâtı
harbiyeye bile müdahale ediyor. Okuyunuz.

(Zapt kâtibi okur.)

Dahiliye Nazırı Talât Bey

Vasıtasıyla Merkezi Umumiye:

İsmayıl Hakkı Beyin vusulı üzerine ben karargâhta vazifenin hitamını zaten görerek Artvindeki kuvvetin başına geçmek üzere istihzaratta bulunuyordum. Teşkilât-ı ^Mahsuse için cephane kısmen dün geldi. İsmayıl Hakkı Beyle görüşüp boş durmakta olan martınleri, dağıtılması düşünülen amele taburlarındaki İslâmlara verilirse, Artvinden ^Mörgöla Kadar sarkan ve her bir vesaitten mahrum teşkilata bir miktar kuvvet ilâve etmiş olurum. Pasinlerde iki yüz elliye kadar karip güzide atlılarım var, bunları Artvine nakletmek ve yahut ordunun arka ve yanlarında istihdam etmek hususunda bir karar ittihazi zamanı henüz hulul etmemiştir.

Bêhaetten Şakir.

Zahrında:

Bêhaettin Şakir Beye:

Madamki orda işiniz kalmamıştır, Artvin meselesinde daha mühim bir vazifeye derhste etmek üzere Trabzona heman hareket ediniz. Buradan hareket edecek olan Yakup Cemil Bey size lâzım gelen izahat ve talimat getirecektir.

17 Teşrinisani 330. Nov. 17, 1914

Reis- Görüyorsunuzki Bêhaettin Şakir Beyin Teşkilâtı Mahsuse ile şiddetle alakası var harekâtı askeriye hakkında mutalaa dermıyan ediyor.

Cevat Bey-Arz ettim, Paşa Hazretleri.

Reis- Sonra sizze yazmıyor, Dahiliye Nezaretine yazıyor.

Cevat Bey- Bendenizin zamanında gidenler muntazamen teşekkül etmiş gönüllü kıtaatıdır. Bendeniz bunları sevk ettim. Daha evvel gidenlerden haberim yoktur.

Reis- Şimdi şu telgrafnameden ne anlıyorsunuz? Teşkilât-ı Mahsuseye Behaettin Şakir Beyin memuriyeti anlaşılmıyormu?

Cevat Bey- Anlaşılır, Paşa Hazretleri.

Reis- Sonra size gelen telgraf teşkilât-ı Mahsuse kumandanlığının mı? reisinin mi? ne ise, ne sıfatla o memuriyet ifa etmiş, sizin makamınıza (sahife 71)

çekmeyipte Dahiliye Nezaretine çekmeside ayrıca nazarı dikkati celp ediyor. Siz bunu nasıl telâkki ediyorsunuz?

Cevat Bey- Bendeniz telgrafın tarihinde bilmiyorum, Efendim, o zamandan muhabere etmek de imkânı bu suretle bulunmuş olacak.

Reis- Nasıl olur, Efendim?

~~Cevat Bey~~ Hulusi Bey, dava vekili, müsaade buyurmışınız, telgrafın tarihini...

Reis- Söyleyorum Efendim, 17 Teşrinisanı 330.

Hulusi Bey (dava vekili) - Cevat Beyin esnasında deyil.

Reis- Evet, bizde Cevat Beyin memuriyeti esnasında demedik. Yani bu ~~teşkilât~~ telgrafın Talât Paşaya keşide olunması, teşkilât-ı Mahsuse ile Behaettin Şakir Beyin ve dolayısıyla Merkezi umuminin alakası olduğunu açık bir surette gösteriyor, siz tasdik edmiyorsunuz.

Cevat Bey- Arz ettiğim gibi, Paşa Hazretleri, bendeniz bulduğum memurları Harbiye Nezareti namına biliyorum, diğer

Nov. 17. 1914

Nov. 17. 1914

bir suretle burada vazife görüyorlar, d^eye telâkki etmedim.

Reis- Siz hangi tarihte memuriyeti der^hte ettiniz?

Cevat Bey- 15 Kânunrevvel 330 da. - Dec, 15, 1914

Reis- Demek ara yerde bir buçuk ay kadar bir fark var.

Cevat Bey- Ev^het Efendim, sonra ne olduğunu bilmiyorum. Ardahan ve ya Kaykas harekâtı başka bir şekle girdi. Bizimkilerin üçüncü ordu emrine gönderilmesi için emr verildi. Ve hatta artık gönüllü teşkiline imkân kalmadığı yazıldı. Müsaade buyur^ursanız, Paşa Hazretleri, Teşkilât-ı Mahsuse gönüllü kıta^hatına dahil olmak için Karasi hapshanesinde bir mahpus kaçıyor, biz bunu te^hkif ediyoruz. Havale ediyorum. Kendisini Teşkilât-ı Mahsuseye gönderiyorlar. Yaralı imiş. Hastahane^hye konulmuş. Sonra polis müdüriyeti marifetiyle yine te^hkifhaneye gönderiliyor. Yine buradan yazıldığı halde Teşkilât-ı Mahsuse de cevap veriyor d^eyorki (okur)

Merkez Kumandanlığına:

Merkum mahkûm efrattan olup emsâli misill^h gönüllü taburlarıyla sevk edilecek iken mecruhiyeti münasibetiyle hastahane^hye yatırılarak hastahaned^en ifak^hetâp olmuş is^hede ahiren verilen emr üzerine sevk edilmeyerek Karasi livalığına iade kılınmış olduğu Teşkilât-ı Mahsuse mazbut malûmat cümlesinden bulunmakla iade kılınır.

10-2-331

Teşkilât-ı Mahsuse

Binbaşı:

Hüsamettin.

Cevat Bey- Gönüllü kıta^oatı için bir kaç tane ihzar edilmişleri var. ^oAnlarında sevklerini emr ettiler. Bizde bir muamele kalmadı.

Reis- Hangi tarihte?

Zapt kâtibi Şefik Bey- 10-2-331; Nisan demek olacak.

+ Reis- Pekiyî, gidiniz. (Cevat Bey çıkar).

Midhat Şükrü Beyi getiriniz.

Mişon Vantuza Efendi (dava vekili)- Reis Paşa Hazretleri, bir şey ifade edeceğim. Bütün ifadat zapta geçer, fakat haizî ehemmiyetteⁿn biride maznuninin esnai ifadedeki eyza-? ıyla o ifade^kideki samimiyetidir, ifadenin samimeyeti, sadeliği tesbe^tit edilmiş, hatıradaki menkuş kalır. Verilen cevaptaki sadelik ve samimiyet hatıraⁱ devletlerinde menkuş kalmasını istirham ederim.

Reis- Tâi, Efendim.

(Midhat Şükrü Bey getirilir).

Reis- Şükrü Bey Efendi, ^Merkezi ^Umumi nizamnamesi mucibince sarfı mesai ettiğiniz işlerden gayri şeylerle meşgul olmadığınızı söylemişsiniz.

Midhat Şükrü Bey- Ne gibi, Paşa Hazretleri?

Reis- Yani hükûmet işleriyle ve saire ile.

Midhat Şükrü Bey- İcra işleriyle.

Reis- Halbuki Halebe gönderilen Nesimi Sarım ve Ali Beylerin vilâyetin işlerine müdah^eile ederek kesbî kuvvet ve vilâyette ihrazî eh^emmiyet dairesinde bulundukları için her ikisininde iade edildiklerini Halep valii esbakı Celâl Bey ifade ediyor. Demekki hükûmet memurlarınada müdah^ehele

ediyorlar.

Midhat Şükrü Bey- Evvelce meşrutiyet ilânını müteakip müdahale ediyorlardı., fakat fırkaî siyasiye halinâ girdiğimiz zaman bu müdahâlenin önü alındı. Hatta son zamanlarda böyle hükûmet işlerine ve sair şeylere ~~ma~~ müdahale etmemeleri için kâtibi mesullarımıza ta'ammimen yazdık. Böyle haber aldıklarımızı, yani hükûmet işlerine müdahale edenleri ihraç ettik. Ve Sarım Beyde bir çok zamanlar kâtibi mesullıkta kullanılmadı. Valilerin ve sair yerlerden haber aldıkça bunlara daima mani oluyorduk, eskiden kalma bir mantalite idi. Ma' mafiyyh bu zihniyetin üzerine yürüdük ve son zamanlarda temamiyle muvaffak olmuşduk.

Reis- Hey'atı merkeziyeden bir çok şikâtnamelerin her? kezi umumiye virub edip makamâtı aidesine taktim kılındığı ve hatta heyeti vükela hakkında vuku bulan şikâtında meclisi mebusanda fırka âzalarına taktim olunduğu evrakı istintakiyenizdeki ifadenizden anlaşılıyor. Ne dersiniz?

Midhat Şükrü Bey- Doğrudur, Efendim. Kâtibi mesullarımızdan, efradı ehaliden, her taraftan bize şikâtlar gelirdi. Tabii bunları yırtıp atmak ve hiç ehemmiyet vermemekte olurdu. Fakat bazı vatanî şeyler olduğu, bazı sui-istimalat bulunduğu için bunları ait olduğu nezaretlere gönderiyorduk. Fakat onları yapıp yapmamak hükûmetin vazifesiydi. Biz malûmat kabîlinden bunları gönderirdik. Hatta efradattan bile bize mektup şeklinde bir şey gelse malûmat kabîlinden bu sui-istimalın önünü almak için hükûmete

daima malûmat verirdik. Hatta bazı cihetlerde çok ısrar ederdik. Muvaffak ~~ol~~ olamayınca fırkâda bahs ederdik. Fırka arkadaşlarına, mebuslara siz münhasıren bunları sor^un^uz- istizah ediniz d^eye söylerdik. Bu suretle esnâni almağa çalışırdık. Ma^atteessüf bⁱg^r çoklarına muvaffak olamazdık - bir kısmı öyle kalırdı, çünkü ekserⁱya madde ~~arazı~~ arıyorlardı, Paşa Hazretleri.

Reis- 17 Ağ^ustos tarihiyle Erzⁱrum valisi vasıtasıyla şifre ile bir telgraf çekⁱlmⁱşsiniz. Bunda hükûmet işlerine merkezi ^uumuminin karışıldığı anlaşılıyor. ~~Nedir Efendim?~~ Nedersiniz?

Midhat Şükrü Bey- Nedir, Efendim?

Reis- Okuyunuz (za^bt kâtibi okur):

Erzⁱrum valisi vasıtasıyla Behaettin Şakir Beye:

Aug. 15, 1914

Cevap 15 Ağ^ustos 330 işâriniz^tan ve burada görüş^ü-
yümüz bazı zevatın ifadelerinden Ermenilerin bizimle müste-
riken harekete mütemayil olmadıkları anlaşılmıştır. Binaen
aleyh m^eisleki müttehazımızın kendilerinden ketmi icap ediyor.
Ma^a h^eza Ermeni vatandaşlarımızın refah ve seadeti esasen
hükûmet ve Cemiyetçe fevkelâde ~~kalplerinin~~ ~~tatminine~~ ~~gayret~~
mültezem olduğundan bu hususta icap eden teminatın itasıyla
kalplerinin tatminine gayret olunması dirayetinizden mun-
tazırdır.

Midhat Şükrü.

Midhat Şükrü Bey- Ev^et, Efendim, doğrudur., t^ehat-
tur ediyorum. Evvelce bendenizden böyle bir şey sormuşlardı.
Behaettin Şakir Bey, seferberlik z^emanında muhareb^ein^en

ilânından mukattem evvelce arz ettiğim vechle hıdemâti vataniye emeliyle oraya getmişti. Orada bulunan Ermenilerde daima münasebatta bulunuyorduk. Her vakit Taşnakasyonlarla intihapta birlikte hareket ediyorduk. Yine onlarla görüşüp bizim tarafımızdan olduğu gibi onlarda aynı zamanda muharebe için hazırlıkta ~~bulunsunlar~~ bulunsunlar, müdafaai vatana çalışsınlar, dedik, fakat anlaşılıyorki vaki olan müzakereleri muntici muvakkakiyet olamamış. Açıkta açığa "Biz Türklerle teşriki mesai edemeyiz, bir harp olursa bi taraf kalacağız", demişler. Onun üzerine bizde merkezi umumiden yazdığımız cevapta : "tabii kendisine açık yazmak caiz olamaz diye Dahiliye Nezareti vasıtasıyla bu telegrafi gönderdik. Siz kendileriyle görüşünüz ve lâzım gelen surette anlaşmağa, hüsnî muameleye çalışınız dedik, ve bu, hükûmete müdahale değil, bilakis efradı anasırı Osmanîye arasında hüsnü amizişin muhafazası için rumuz ile yazılmış bir şeydir. Muharebeden evvel yazılmıştır.

Reis- Veleveki evvel olsada, müdahaleyi işrap etmezmi?

Mihrat Şükrü Bey- Ne gibi müdahale, Paşa Hazretleri, biz daima Ermenilerle temasta idik. Bütün intihabatta Taşnakasyonlarla namzedlerimizi müşteriken yapardık, onlar bizim namzetlerimize bizde onlarınkine rey verirdik, bu suretle arzu olunan namzetler intihap olunurdu, bu muharebe esnasında beraber hareket etmek üzere teşebbüste bulunmasında söylemişiz, fakat teşebbüslerinde muvaffak olamamışlar, ~~muvaffak~~ muvaffak olamadıklarını sonra anladık. Bunun üzerine yine hüsnü muavele amizişin muhafaza edilmesine yazmışız, bu esasen bir hükûmet işi değil, tamamen fırka işidir.

Reis- Muharebenin ilânından evvel demek böyle bir histe bulundunuz.

Midhat Şükrü Bey- Nede Efendim?

Reis- Muharebenin ilânından evvel muharebenin vuku bulacağını demek anlaşıyor muydu?

Midhat Şükrü Bey- Hayır Efendim, seferberlik ilân olunması dolayısıyla her şey ihtimal dahilindedir, seferberlik demek, hazır ol demek, değil mi? Efendim.

Reis- O vakit devletin vaziyeti müsaallah bitaraflik idi, bunun için seferberlik ilanı zarur idi.

Midhat Şükrü Bey- Bitaraf Efendim.

Reis- Müsaallah bir bitaraflik, seferberlik ilânıyla mutlaka harp lazım gelmez.

Midhat Şükrü Bey- Hayır Efendim, Rusya tarafından gayet bir tarruz olursa hazır bulunmak için yapılmıştır.

Reis- Okuyunuz.

Dahiliye Nazırı Talât Bey vasıtasıyla Behaettin Şakir Bey tarafından merkezi umumiye çekilen ve balade münderic bulunan telgrafname tekrar okunur.

Dahiliye Nazırı Talât Bey vasıtasıyla merkezi umumiye İsmail Hakkı Beyin vusuli üzerine.....ilahire.

Reis- Görüyorsunuz ki merkezi umumi harekâtı harbiyeye, tedabiri harbiyeye bile karıştırılıyor.

Midhat Şükrü Bey- Efendim, merkezi umumiye vasıta ittihaz ediyor. Bendeniz eminim ki ya teşkilâtı mahsuse veya Harbiye Nezaretine gönderilmiştir, çünkü işin takibi için bize her taraftan muhaberat vaki olurdu.

Reis- Muharebenin ilânından evvel demek böyle bir

hişe bulunmaz.

Mihnet Şükrü Bey- Nece Fındım?

Reis- Muharebenin ilânından evvel muharebenin vuku

bulacağını demek anlaşıyor.

Mihnet Şükrü Bey- Hayır Efendim, seferberlik ilân

olunması dolayısıyla her şey ihtimâlı dahilindedir, sefer-

berlik demek, hazır ol demek, değil mi? Efendim.

Reis- O vakit dövletin ~~vakit~~ vaziyeti musallâh

bitaraflik idi, bunun için seferberlik ilânı zaruri idi.

Mihnet Şükrü Bey- Bitaraf Efendim.

Reis- Musallâh bir bitaraflikdır, seferberlik ilânıy-

la mutlaka harp lazım gelmez.

Mihnet Şükrü Bey- Hayır Efendim, Rusya tarafından

gayet bir tezarru olursa hazır bulunmak için yapılmıştır.

Reis- Okuyunuz.

Dahiliye Nazırı Talât Bey vasıtasıyla Behaettin Şakir

Bey tarafından merkezi umumiye çekilen ve balade müdrici

bulunan telgrafname tekrar okunur.

Dahiliye Nazırı Talât Bey vasıtasıyla merkezi umumiye

İsmayil Hakkı Beyin vasılası üzerine.....ilâhine.

Reis- Görüşürsünüzki merkezi umumi hareketi harbiye,

tedabiri harbiye bile karşıdır.

Mihnet Şükrü Bey- Efendim, merkezi umumiye vasıta it-

tihaz ediliyor. Bendeniz emnimki ya teşkilât mahaseye veya

harbiye nezaretine gönderilmiştir, çünkü işin ta'skibi için

bize her taraftan muhaberat vaki olurdu.

Reis- Geçende bizim şifremiz yoktu^u, buyurdunuz.

Midhat Şükrü Bey-Şifremiz yok. Bizim şifremiz değil.

Reis- Yani ^Ddahiliye ^Nnezaretine yazacağına doğrudan doğruya size yazabilirdi?

Midhat Şükrü Bey- Dahiliye ^Nnazırına yazıldığında anlaşılıyor ki bizim şifremiz yoktu^r. Şifremiz olmadığına en büyük delil doğrudan doğruya ^Ddahiliye ^Nnezaretine gönderilmesidir.

Reis- Pek âla, ^Ddahiliye ^Nnazırını tavait etmesinden maksat nedir? Demek oluy^or ki böyle yapmak bir mecrâ¹î tabii¹ sırasına girmiş.

Midhat Şükrü Bey- Açık yazamıyor, kapalı yazmak üzerine oradaki valiye re¹ca ediyor.

Reis- Arkasındaki kararı okuyunuz.

^bZapt kâtibi Şefik Bey okur:

^aBehaettin Şakir Beye:

^cMademki orada işiniz kalmamıştır....ilahere.

Midhat Şükrü Bey- Ev^tet Efendim, yine Doktor Nazım Bey -mâlûm^u alınız teşkilâtı ^Mmahsusede idi, zaman geçmekle beraber ^atehattur ediyorum- ^fKavkasya cihetine bir huruç hareketi yapacaklardı, Yakup Cemil Beyle bir takım

(sahife 73)

kuvvetlerle birleşerek o ^atearruz^u yapmak için ^egödeceklerdi, zannederim, bizde onun üzerine cevap yazmışız.

Reis- Pek ^eyi, bu kararı sizmi yazdınız?

Midhat Şükrü Bey- Teşkilât-ı ^Mmahsuseden veya ^aHarbiye ^Nnezaretindenmi, bir yerden olacak, Efendim, fakat her halde

bir taraftan lüzum gösterilerek yazılmıştır. Orada bulunan Behaettin Şakir Beyin ^su^alⁱ ⁱüzer^ene ^Mmerkezi ^Uumumi ait olduğu daireye yazmış. Behaettin Şakir Beye tebliğ^{ten} ibarettir. Vazifesi bu yani işe doğrudan doğruya mübaşeret etmiş, o gösterdiği imzaları ^at^eh^at^tür etmiyorum.

Reis- Behaettin Şakir Beye bir ^hiz^{meti} vataniye der^hte etmek ^{üz}re mezuniyet verilmiş, dediniz, şu halde o ^hiz^{meti} vataniyeyi ifa edinceye kadar sizinle bir alâkası kalma^yacak, o alâkasını kesme^yor, muttasıl yazıyor.

Mi^hat Şükrü Bey- Her halde ^Mmerkezi ^Uumumide âzalı^{ğı} vardır, Efendim, orada ^Mmerkezi ^Uumumiye bir vazife ile meş^gul değil, başka bir vazife ile gitmiş, yalnız Behaettin Beyden değil, bir çok yerlerden gelir^{ti}, bazı bir inha gelir^{ti}, bir yere bir inha gönderilmiş, hadememiz^{ten} birisine veriyoruz ta^kip ediyoruz, çıkarıp cevap veriyoruz mu^ktlaka o inhanın bize gel^{me}si o inhayı bize gönderen ad^emle ^aalakamız olmasını intaç etmi^şez. Behaettin Şakir Beyin telgrafta o kabildendir, yani ^Mmerkezi ^Uumumi bu gibi işlere meş^gul olmamıştır.

Reis- Amma bunun delâleti?...

Mi^hat Şükrü Bey- Bir delâlette bulunabilinir, ^hiz^{meti} vataniye dir, herkes delalette bulunabili^rir.

Reis- Deyorlarki ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse ile ^Mmerkezi ^Uumumi beynindeki rabıtayı gösteriyor.

Mi^hat Şükrü Bey- Hayır Efendim, bu nev^e kâğıtlar bize başka yerden^e gelirdi, mesela Hilal Ahmere ^xait bazı kâğıt^{lar} gelirdi, onları Hilal Ahmere gönderirdik tebliğ ederdik daha, mesela, Himaye^{yi} ^EAtfal Cemiyeti bize t^amimler yazdırır^{lar}.

idi, şubelerinize yazınız, bunlara yardım etsinler, deridi, keza darüleytam tamamen mesul bir daire olduğu halde bize bir çok yerlerde açığı olduğundan bahsla tezkere gönderirtili, bizde şubelerimize yazar, nerede açıkları varsa, kapamaları için rica edirdik, bu, darüleytam ile merkezi umumî arasında bir münasebet, bir rabıta olmasına delâlet etmiş. Bunlar harp zamanında muavenette bulunmak gibi şeylerdir. Bunlarda muzir bir şey görmüş olsaydım kâtiyen delâlet bile etmişdim. Bu, alelumum bir vasıta olmaktan ibarettir. Merkezi umumide vazifem olmasa bile bir fenalık çıkacağını hiç tesavvur etmiyordım, hiç hatırıma gelmedi.

Reis- Süleyman Askeri Beyin merkezi umumî ile bir alakası varmı?

Miçhat Şükrü Bey- O eskiden beru askerdir, zâten zabıtlarla merkezi umuminin alakası olamaz.

Reis- Behaettin Şakir Beye keşide ettiği bir telgraf varki teşkilât-ı mahsuseye mezuniyeti kâmileye haiz bulunduğunu gösteriyor.

Miçhat Şükrü Bey- Ne gibi, Paşa Hazretleri?

Reis- Okuyunuz.

Zaht kâtibi Şefik Bey okur:

Erzurum Vilâyetine

Şifre.

Bilâzât hâl olunacaktır. Behaettin Şakir Beye aittir. Trabzon'daki Rıza Bey Erzurum merkezi umumî âzalığine intihap olunmuştur. Rıza Beyin yerine kâtibi mesul Memduh Bey gönderilecektir.

9 Teşrinisanî 330

kanunurvel = 4/12
sani - Zevce

Süleyman Askeri.

Reis- Merkezi ^Uumumiye yazıyor.

Midhat Şükrü Bey- Süleyman Askeri Bey ^Tteşkilât-ı ^Mmah-
suseden yazmış. Erzuruma yazıyor, zâten Behaettin Şakir Bey
^Tteşkilât-ı ^Mmansuseye ~~mer~~ merbut ^adeyilmi Efendim? Rıza Beyide
^Mmerkezi ^Uumumiye intihap ettikleri için biz ^Tteşkilât-ı ^Mmahsu-
^aseye ^areca ediyoruz, Behaettin Şakir Beye yazınız. Tırabızon-
daki Rıza Beyi bize göndersin çünkü Rıza Bey ^Mmerkezi ^Uumumiye
âza olmuştur.

Reis- Süleyman Askeri Beyi tavsit etmekten maksat ne-
dir? Bir rabıtası olduğu anlaşılıyor.

Midhat Şükrü Bey- Behaettin Şakir Bey ^Tteşkilât-ı ^Mmah-
^asuseye merbut ^adeyilmi? Behaettin Şakir Bey seferberliği müte-
akıp bir hizmeti vataniye ile cepheye gitti. Binaen aleyh
Süleyman Askeri Bey ²tabittir. Bizde Süleyman Askeri Beye Rıza
beyin buraya gönderilmesi için ⁱreca etmiş olacağız, aradan
^azaman geçmiş hatırlayamıyorum.

Reis- Erzurum ^Mmerkezi ^Uumumiliğine gönderiyor Rıza Beyi.

Midhat Şükrü Bey- Erzurumda ^Mmerkezi ^Uumumi yok.

Reis- Telgrafta öyle.

Midhat Şükrü Bey- Süleyman Askeri Bey esasen ^Tteşkilât-ı
vakıf olmadığı için öyle yanlış yazmış olacak.

Reis- Telgrafı okuyunuz.

Zapt kâtibi Şefik Bey telgrafı okur:

İttihat ve Terakki Merkezi Umumisine:

Beşinci çete olmak üzere Artvinli Tufan Ağa kumandasıyla

elli beş kişilik bir çetenin motorla şimdi yola çıkarıldığı
ma'lihtiram arz olunur.

Samsun Kâtibi Mesulü:

Rüştü.

Doktor Nazım Bey Efendi kardışımıza:

16 Kânun^ıevvel 330.

Midhat Şükrü.

Midhat Şükrü deminde arz etmiş olduğum veçhle teşkilât-ı

(sahife 74)

Mahsus^eye gönüllü toplamaları ve sair hıdematı vataniyede
bulunmaları için bizde kâtibi mesullarımıza yazmıştık bu Rüştü
Beyde esasen askeri mütekaitlerinden yüz başıdır zannederim,
orada gönüllü toplamış olacak, gönüllüleri sevk ediyor ve
bizde malumat veriyor. Bilahire Rüştü Beyin fazlaca işlerle
meşğul olacağından haber aldık. Adeta orada jandarma işlerine
eşkıya tâkibine mutasarrıf tarafından memur edildiğini işittik,
kendisini çağırdık, fazlaca işlerle meşğul olduğu ve siyase-
timizde gayrı muvafık bulunduğu için kâtibi mesullüğünden
çıkardık, bu sırf gönüllü sevkinden ibarettir. Teşkilât-ı
Mahsus^eye sorulursa, ne suretle geldiğin^e dairde malumat alı-
nabilir.

Reis- Buyuruyorlarki teşkilâtı Mahsus^e ile hiç bir
münasebette bulunmadıklarını söyledikleri halde ara sıra merkezi
umuminin bu gibi şeylere meşğul oldukları anlaşılıyor.

Midhat Şükrü Bey- Geldikçe tabii, Efendim, biz evrakımı
şey edilecek olursa, her daire ile münasebette bulunuyorduk.
Bize gelen evrakı ait olduğu devairi göndermek daha muvafık

see original

olur. Hilâl Ahmer, Darüleytam, Dahiliye Nezaretine, her tarafa..

Mirliva Mustafa Paşa (âza)- Doğrudan doğruya teşkilâta teallük eden işlerde meşğul oluyor. Gönüllü sevk ediyor, bu hususta kâtibi mesullarımıza, murahhası mesullarımıza emr verdik, diyor. Demekki teşkilât-ı mahsusenin esası tarafınızdan, merkezi umumiden teşkil edilmiş oluyor.

Midhat Şükrü Bey- Hayır, Paşa Hazretleri. Harp zamanında her ademin kendi vüsû yettiği kadar muharebenin hüsnî hitamına ve memlekete faydalı olmasına çalışmak vazifesidir. Zâten muharebe ilan olunduktan sonra faaliyet siyasiyemizi kaldırmak fikrinde idik, fakat arkadaşlarımızın ekserisi razî olmadıkları için her yerde bulunanlar askeri işlerle, hizmetî vatanîye ile meşğul oluyorlardı. Bazı yerlerde fazlaca meşğul olmuşlar, her kesin kâbiliyetine göre. Bu Rüstü Efendi dedikleri ademde esasen asker olmak dolayısıyla fazlaca meşğul olmuş, ve hatta jandarma vazifelerinde yapmış, bunun haber aldık ve kendisini celp ettik. Fazlaca meşğul olduğu için kendisini istifa ettirdik.

Reis- Zâtı âliniz kâtibi mesul bulunmak itibarıyla Doktor Nazım Bey tarafından aşırılmış olan evrak hakkında niçin tekayyüdatta bulunmadınız? Böyle mühim bir fırka siyasiye evrakının aşırılması bazı muamelâtı hâfiye vukua geldiğini işrap eylediği ittia olunuyor. Ne dersiniz?

Midhat Şükrü Bey- Maatteessüf azimetimden sonra haber aldım. Ertesi gün, bir gün sonra buradan gitmişlerdi.

Reis- Pek iyi, daha evvel tekayyüdatı lâzımede bulunmak lâzım gelmezmiydi?

Midhat Sükrü Bey- Evrakı alsın, ^atemamiyle götürsün, bu hiç fikrime gelmezdi, Efendim.

Reis- Evrak demek hazırlanmış, toplanmış olacak ki hepsini birden alıp götürmüş.

Midhat Sükrü Bey- Zaten Efendim, ^Ttecettüt ^{aduk}fırkasına devr etmek üzere hepsini tasnif ettik, sandıklara koyduk, yalnız kendisi ile bazı evrakı Paris'te bulunduğu zaman Ahmet Rıza Bey ile olan muhaberatının almak üzere görülmüşü. Onları aramış, altındamı, üstündemi idi, diye aramış, bulamamış, hepsini almış gitmiş.

Reis- Şu halde Doktor Nazım Beyin firar edeceğini ^Ehısap etmiş ^tAdiniz.

Midhat Sükrü Bey- Hayır, Efendim.

Reis- Niçin almak istiyordı?

Midhat Sükrü Bey- İstifa etti. Cemiyetle alâkasını kesmişti, istifa ettim, bu evrak kıymettar evraktır ve bana aittir. Benim Pariste 20-25 sene evvel orada bulunduğum zaman çalıştığım şeylerin burada kalmasını arzu ettim, binaen aleyh alâka^msı kat ediyorum bundan sonra alakamda kesiyorum, hatta kongrede devam etmeyeceğim, demiş ve istifa etmişti. Pek âla, dedik, böyle hepsini alacağı hatırıma gelmiyordu.

Reis- Böyle hot be hot bu gibi mühim evrakı vermede ^aselâhiyetiniz varmıydı?

Midhat Sükrü Bey- Kendi evrakı, Efendim, esasen kendisi vermiş.

Reis- Fakat Cemiyetin evrakı dahiline girmiş.

Midhat Sükrü Bey- Hayır Efendim, Cemiyetin tarihi yazı-

lacağı ^zaman onlara müracaat edilsin, denilmişti, başlangıcı, İttihat ve Terakkinin ne suretle teşekkül ettiğini ve ne gibi safhat geçirdiğini yazmak için binaen aleyh...

Reis- Geçen ifadenizde söylediğiniz kâtiplerden İbrahim ve İttihat zabıtlı Câfer Efendilerin elyevm nerede bulunduklarını biliyorm^uş^uş^uunuz?

Mi^that Şükrü Bey- İstanbul tarafında olacaklar, Efendim. İstanbulda olmaları lâzım gelir.

Reis- Ne taraf^tdadırlar, adresini biliyorm^uş^uş^uunuz?

Mi^that Şükrü Bey- İbrahim Efendi Beşiktaş cihetinde otur^uuyor, zannederim, ve kâtip Câfer Efendi ya Fatih ve yahut Cihangir taraflarında oturuyor, doğrus^uun^u bilmiyorum Efendim.

Reis- İttihat ve Terakki Cemiyetinin harbin ilânından sonra bazı ianat cemine tev^eassül ettiği söyleniyor, bu ianeler ne idi, ne için toplandı, ve miktarı neye baliğ old^u ve nereye sarf edildi?

Mi^that Şükrü Bey- Efendim?

Reis- İlân harptan sonra bazı ianeler toplanmış.

Mi^that Şükrü Bey- İttihat ve Terakki Cemiyet~~ini~~ini?

Reis- Ev^tet.

Mi^that Şükrü Bey- ~~H~~ Haberim yok, malûmatım yok.

(Sahife 75)

Reis- Malûmatınız yokmu?

Mi^that Şükrü Bey- Hayır, Efendim.

Reis- İaⁿeden bir para t^aesarruf edilmiş, bu para ne suretle t^aesarruf edildi?

Mi^that Şükrü Bey- Ev^tet Efendim, dört yüz bin lira

kadar bir para idi, ve sonra bankalara tevdi olundu, o paramı?

Reis- Orasını bilmiyorum, izah ediniz.

Midhat Şükrü Bey- Bendenizin bildiğim bir o para var, Efendim. Malûm^t âliniz, ilân^e harptan^e evvel ekmek sıkıntısı ziyade olmuştu, sonra şehir emaneti narh koymak istedi, ekmek narhında^a bir fayda hasıl olmadı, sonra şehir emanetine havale olundu, ekmek işleri için Kemal Beyde^e rica olundu, müşter^eken bu işi der^thde etti ve ben bu ekmeği şu kadar paraya satacağım, dedi. Onun üzerine şehir emaneti o fiyat^ada^a muvafık gördü, otuz beş paramı, kırk paramı nedir bu suretle bir kaç ay devam etti, sonra mübayaa ile satış arasında bir ka^xx paramı, bir buçuk paramı, bir fark oluyormuş, o farktan dört yüz bin lira kadar t^aesarruf edildi ve bu dört yüz bin lirayı şirketlere hisse olarak falan koyd^ılar, zannederim. Sonra yedi yüz^üm^ü, sekiz ~~yüz~~ yüz bin lira kadar bir para old^ı, miktarını temamiyle^e bilmiyorum, sonra Kemal Bey bu parayı ne yapacağız, dedi, çünkü bu paranın sahibi yok, istih^tam ettiğim ad^em^eler^e fahri^a param^e olarak ve hamiyeten yaptılar, bu fark kendilerine ait olmakla beraber almak istemiyorlar, binaen aleyh bu para muallakta kalmış bir paradır, ne yapılsın d^eye sordu, sonra kongrece verilen karar mucibince bir komisyon teşekkül etsin, bu parayı vakf^e etsinler, bir vakf^ename yapılsın ve parayı^ada vakf^e etsinler ve bu para bir bankaya t^aesarruf olunsun ve bundan millî iktisat bankası tees^sis etsin d^eye karar verildi, o dört yüz bin lirada yedi yüz bin lira olmuştu, vakf^e edildi, bu ekmek işiyle meşg^ûl olanlar vakf^e ettiler, vakf^e oldular ve bu günde para temamiyle^e vakf^e edilmiştir sorduğunuz bu ise, ben bu kadar biliyorum.

Reis- Sadrı esbak Halim Paşa ifadesinde: "harbin ilânın-

dan sonra bir ekmek meselesi için para dercine başlandığından bu meblağın bir yere vakf edileceğini bir kongre içtimasında duyduğunu ve buna itiraz edildiğini ve bir fırka-ı siyasiyenin iktisatîyata girmez, demiş olduğunu ve Cemiyetinde ba'adema fırka âzasından hiç birinin ticaret işiyle temasta bulunmāyacağına vaat ettiklerini söylüyor.

Midhat Şükrü Bey- Efendim, esasını bilmeyor, yanlış olarak ifadede bulunmuş. Para cemi ve derc olunduğu yok, tabii böyle bir şey olsa, herkesin malûmatı olacak, bendeniz haberdar olmadım ve eminimki...

Reis- Ehalinin fazla para alıp böyle vakf ettik caizmi?

Midhat Şükrü Bey- Fazla değil Efendim, otuz beş paraya ~~sakıkan~~ekmek otuz yedi paraya satılıyordı, sermayesi otuz üç buçuk ~~aneak~~ para oluyormuş, otuz beş paraya satılıyormuş, bu farktan toplanan paradır, bunı şehir emaneti kime ihale etmiş olsa, bu farkı alacaktı, fakat bu adamlar fahrî olarak bu vazifeyi derphde ettikleri için, bu farkı almak istememişler, vakf etmişler.

Reis- Fakat böyle memurların bir kaç aylık mesaisi dört yüz lira tutarmı?

Midhat Şükrü Bey- Dört yüz bin lira, bütün İstanbuldan ufak bir şey zann etmezsiniz, çünkü o vakit inhisar altına alınmıştı, o vakit İstanbulda bir fûrûnân kazandığını, bütün İstanbul fûrûnlarının kazandığını hisap ederseniz dört ayda her halde büyük bir miktara baliğ olur.

Reis- Hükûmetin reisi kârında bulunan sadr âzamanın teyini muhalef olarak böyle bir şey yapmağa, böyle bir teşebbüs-

de bulunmağa merkezi umumiynin selâhiyeti varmı?

Midhat Şükrü Bey- Merkezi umumi bunı yapmadı, Paşa. Merkezi umumiye şey ediyorsınız, her iş çıktıkça merkezi umumi telâkki buyuruluyor, halbuki merkezi umumi böyle bir şey ile meşgul olmaz.

Reis- Sait Halim Paşanın ifadesi öyle.

Midhat Şükrü Bey- Kongrede işittiği işte budır, Efendim, kongrede açık, bütün gazetalar yazdı, Sait Halim Paşa kongre ile meşgul olmazlardı. Böyle bir şey doğru değildir, bir fırka ticaret işiyle meşgul olmaz, bakınız, o parayı ne yapacağınızı bilemiyorsunuz, onun için fırka siyasiye ticaret işleriyle meşgul olmamalıdır, demiş olmaları doğru olabilir, Efendim, fakat esasını bilmedikleride yine doğru olabilir, çünkü esasen Sait Halim Paşa kongreye bir devamı, iki defamı gelmişler, meclisi umumiye pek nadiren geliyorlardı, onun için haberleri olmasa gerektir.

Reis- Hükûmetin reisi kârında bulunan bir zâtın muhalef olduğu bir iş yapıldıktan sonra Efendim, yapılmadan önce nasıl yapılabilir?

Midhat Şükrü Bey- Yapıldıktan sonra, Efendim, yapılmadan evvel değil.

Reis- Yapılmadan evvel haberdar edilmek ~~akmelixidi, da~~ ~~hiliyexnazirixhaberdarxakmelixidi~~ lazım gemezmiydi, Efendim?

Midhat Şükrü Bey- Onu hükûmet haberdar etmeliydi, dahiliye nazırı haberdar etmeliydi.

Reis- Dahiliye nazırının muvafakatı, vukuf, malûmatı varmıydı?

Midhat Şükrü Bey- Tabii, Efendim, şehir emanetinin yapılacağı bir işe dahiliye nezaretinin muvafakati ve malûmatı olmak kabil değildir, dahiliye nazırının tensibi ve şehir emanetinin muvafakatiyle yapılmış bir mesele Efendim.

Reis- Harbî umumîye duhul ve âdemi duhul için bir mahfeli resmîde müzekkereye merkezi umumî âzaları iştirak ettimi?

Midhat Şükrü Bey- Hayır Efendim etmemiştim

(sahife 76)

Reis- Sait Paşanın yalısında bir içtima olmuş, o içtimada merkezi umumî âzaları varmış.

Midhat Şükrü Bey- Harbin vukuşundan, hadiseden sonra oldu Efendim.

Reis- Hadisinden evvel.

Midhat Şükrü Bey- Hadisinden sonra, Efendim.

Reis- Kendisi meclisi mebusanda veardığı ifadatta öyle diyor. Âzayı yalısında toplamış ve harbin bizim hakkımızda iyi olacağını, devlet siyasetini uzun uzadıyla izah etmiş.

Midhat Şükrü Bey- Müsaade buyurursanız arz edeyim, bendeniz seyahatı gidiyordum, hatta harptan o kadar bihaber idim ki bendeniz harbin ilânından evvel, bayramdan bir gün evvel pasaportımı yaptırmıştım, Bulgaristana seyahata çıkacaktım idim, orada bildiklerim var. Ben vaktiyle bir sene kadar Vindinde kalmıştım. Bayram münasibetiyle hem oradaki dostlarımıza görüşmek hem de bayramı orada geçirmek üzere gidecektim. Pasaportımı her şeyi yaptırtım, ertesi gün gitmek üzere idim. O akşam vaporda haber aldım ki Kara Denizde bir hadise olmuş. Seyahata gitmek doğru olmaz, tabii azimetimi tehir ettim.

binaen aleyh ertesi günü gazetalar^{e e e}dan falan haber aldık¹ki hakikaten Kara Denizde böyle bir hadise vaki olmuş ve gemiler muharebe etmişler sonra o gün bayram selâm¹lığında sadrâzam Paşanın istif¹fası¹da şey edildi bizde tabii merak ettik işte bu hadiseden dolayı istifa ettiğini soyledi, bir kaç gün sonra bizi, ^Merkezi ^Ummumî âzalarını yalısına çağırdı ve bu hadise¹den bahs etti. Kendisi istifa ettiğini, fakat istifa etmek doğru olmadığını soyledi. Pek ⁱeyi yapmışsınız Paşa ^Hazretleri dedik yalnız bize. Bu harbin önünü alacağını, bitaraf kalacağını soyledi: Sefirlere yazdım, sizde s^Ubelerinize yazınız harp oldu zann etmesinler, harp lehine tezah^Uüratta bulunmasınlar, harp oldu, harp ilân edildi zannetmesinler. Bu, bir hadisedir, bunun önünü almağa çalışacağım, çünkü memleketin harb^ee girmesi muvafık de^gyildir, de^gye uzun uzadiye izahat ver^gdi, bizde izahatını muvafık bulduk, bundan ibarettir, yoksa harbin ilanı için bir ictima, müzakere falan vaki olmadı.

Reis- Heyet^ti vükelada orada¹ymış.

Mi^that Şükrü Bey- Hayır, Efendim, heyet^ti vükela yok¹tu idi, yalnız ^Merkezi ^Ummumî âzaları vardı.

Reis - Heyeti vükeladan kimse yokmu¹ydı?

Mi^that Şükrü Bey- ~~Heyet^ti vükeladan~~ Hayır Efendim, hiç kimse yok¹tu.

Reis- Kendi ifadesinde...

Mi^that Şükrü Bey- Yanlış telâkki edilmiş olacak, çünkü bize: Heyet^ti vükela ile yalnız görüştüm. Heyet^ti vükela bu fikirdedir. Sizde malûmat ver¹iyorum", bayramın dördüncü günü¹ydı, beşinci günü¹ydı? "Heyet^ti vükelada bu

fikirdedir, sizinde malûmatınız olsun, bir takım tezahûrat, falan olmasın, muharebe ilân edilmiş değildir, ben muharebe- nin önünü almağa çalışacağım, süferaya tavassutta bulundum, süfer^ae ile görüşüyorum her halde önünü almağa çalışacağım, bir yanlışlık olmasın, harp oluyor, de^ye bir takım tezahûrat vuku bulmasın, klüplere, falanlarada malûmat verinizki teza- hûratta falan bulunmasınlar", dedi.

Reis- Halbuki orada öyle demiyor, lazım gelen izahatı verdim, d^eö^evlet^ein hali harba müsait olmadığını ve bizim için bita^raf kalmak lâzım geldiğini bir çok edille getirerek izah ettim, fakak ikna edemedim, diyor.

Midhat Şükrü Bey- Kimi, neyi ikna etmedim, diyor?

Reis- Merkezi ^ummumi âzalarını.

Midhat Şükrü Bey- Doğru de^yil, Efendim, zann etmem^uski böyle söylemiş olsunlar, yani biz ille^a harp olacağımı demişiz?

Reis- Ne denildiğini bilmiyorum, yalnız ikna edeme- diğini, söyle^yyor.

Midhat Şükrü Bey- Zannetmem Efendim, hatta buraya gelse yüzümüze karşıda...

Reis- İcab ederse onuda yaparız.

Midhat Şükrü Bey- Muvacehe olum^urum, Efendim.

Reis- Dairei resmiye denilen teşkilât-ı mahsus^menin -öyle deniliyor ya- bunun teşkili için iradei seniye varmı?

Midhat Şükrü Bey- Harbiye nazırı bilir, bendeniz bilmem

Reis- Sefarberliğin ilanı için merkezi ^ummumice bir mübahasa geçtimi?

Midhat Şükrü Bey- Hayır Efendim seferberliğin ilanı

ani oldu, bir gün seferberlik ilân olundı, diye haber aldık sokaklarda ilânlar gördük.

Reis- Sadrâzam Sait Halim Paşa teşkilât-ı mahsusê hakkında meclisi vükelada hiç bir müzakere ceryan etmediğini söylüyor, hükûmetçe bir iş değildir, diyor.

Miñhat Şükrü Bey- İhtimal malûmatı yoktur, Efendim. Harbiye nazırı kendisine malûmat vermemiş olabilir. Harbiye nezaretinde yapılan bütün müamelattan sadrâzamanın malûmattar olmasını bendeniz zannetmem. Bütün şubâtı, her şeyi malûmat verirmi? Zannetmem.

Reis- Enver Paşanın seferberlik hakkında vükelanın kısmı âzamına haber vermediğini, bunun merkezi umumide kararlaştırılmış olduğunu söylüyorlar.

Miñhat Şükrü Bey- Vükelaya malûmat vermeksizin merkezi umumidemi? Enver Paşa esasen meclisi umumiye geldiği yoktu, yalnız son zamanlarda meclisi umumî olduktan sonra ayda bir defa, iki ayda bir defa geldiği olurdu. Bir defa Enver Paşa merkezi umumiden böyle şeyleri, öyle seferberlik ilân edeceğim falan, diye urmağa tenezzül etmezdi.

Reis- Neden dolayı Enver Bey sizinle müzakereye tenezzül etmeyordı?

(Sahife 77)

Miñhat Şükrü Bey- Efendim vazifesi gayet muazzam idi biz kendisine vazifesi hakkında, muharebe hakkında ne fikir verebiliriz? Erkânı harbiyesi var.

Reis- Askerlik hakkında değil. Seferberlik ilânı münasibetiyle.

Midhat Şükrü Bey- Oda şüphesiz bir askerliktir, Efendim.

Reis- Askerliğin müdahalesi seferberliğin ilânından sonra başlar.

Midhat Şükrü Bey- Vakaa öyledir amma onı da sormadı, Paşa Hazretleri ve vükelaya sormayıpta bize sormasında hiç bir ma'ana yok ve arz ettiğim gibi bendeniz seferberliğin ani olarak ilânını haber aldım hatta beklenmeyordı, birden bire ilân idildi.

Reis- Merkezi umumî ne zaman haber aldı?

Midhat Şükrü Bey- Şimdi saatini gününü tayin edemem, Paşa Hazretleri. Vukuından sonra haberdar oldu, ilânlar, davullar sokağa çıktıktan sonra Merkezi umumiye her kes gibi haberdar oldu.

Reis- 328 senesi Kânunısanisinin onuncu günü Babâli baskınından Merkezi umumî ne veçhle haberdar oldu?

Midhat Şükrü Bey- Merkezi umumiye haberdar o sene âza ~~oldum~~ olduğum gibi Evrûpaya ma'a aile tedaviye gitmiş idim, Evrûpadan avdet ettiğim zaman Merkezi umumiye gittim. Baktım ki bir polis kapısında duruyor. Dedilerki : " Merkezi umumî faaliyetinin tatil etmişdir, hükûmet tarafından kapatılmıştır" binaen aleyh Merkezi umumî faaliyetini tatil etmişdi.

Reis- O binada içtima edememekle başka bir yerde de içtima edememek lâzım gelmez ya?

Midhat Şükrü Bey- Başka bir yerde içtima etmeyordı.

Reis- Sonra o vakılayı müteakip içtima edildimi?

Midhat Şükrü Bey- Vakılayı müteakip içtima etti. Ta-

lât Paşa o z^aman, zannederim, merkezi^M umumî^U âzasından idi. Sadrâzam Sait Halim Paşa kâtibi^A umumiy^U idi, merkezi^M umumî^U âzasında, hepimizi birer tezkereyle davet etti. Merkezi^U umumî^U âzaları içtima etti, ondan sonra içtimalara devam ettik.

Reis- O vakit o vakıta ne suretle telâkki olundu?

Miçhat Şükrü Bey- O vakıta bazı ad^aemler^a tarafından tertip edilmiş. Enver Paşa gezerek intihap ettiği bazı ad^aemler^a vasıtasıyla getmiş. Sonra mabeyne gidilmiş. Zâtı Şahaneye arzı keyfiyet ol^Umuş, ondan sonra tebeddül^U vükela olmuş. Mahmut Şevket Paşa geçmiş.

Reis- Bunların başında Talât Beymi bulunuyormuş?

Miçhat Şükrü Bey- Enver Paşa.

Reis- Enver Beymi bulunuyormuş?

Miçhat Şükrü Bey- Enver Bey bulunuyormuş.

Reis- Pek iyi bu vakıada daha kimler varmış? Yani o vaka^Unın şahide^U olarak kimleri tanıyors^Unuz?

Miçhat Şükrü Bey- Merkezi^U umumî^U âzasından olarak kimseyi tanımayorum, yalnız bazı murahhaslar varmış, Yakup Cemil Bey varmış, merhum Mustafa Necip Bey orada vefat etmiş, ben-deniz ferdası günü ~~akabinde~~ haberdar oldum.

Reis- Bu ~~vaka~~ vaka^Unın akabinde, f^Uerdası günü merkezi^M umuminin derhal içtima etmesi kendisiyle bir alâka olduğunu hissett^Uriyor.

Miçhat Şükrü Bey- Niçin Efendim içtima ediyor, çünkü hükûmet de^Unişiyor, hükûmeti^U sabıka kapatmıştı. Feâletini^U taatil etmişti. Binaen aleyh diğ^Uer bir hükûmet, Mahmut Şevket Paşa hükûmeti^U gelince o memnuniyet kalkıyor, binaen aleyh

faaliyetini tectir ediyor, o z̄aman kâtibi umumi olan Sait Halim Paşa nazır olmuştu, onun yerine Talât Paşa bilvekele içtima ettirdi.

Reis- Bir beyannameyle mi?

Miḥat Şükrü Bey- Tezkereyle, Efendim, hatta Hüseyin Kâzım Bey vardı, Halacıyan Efendi vardı, Emrâllah Efendi vardı, daha çok kimseler vardı, ohlar içtima ettiler.

Reis- Pek eyi, gidiniz. (Miḥat Şükrü Bey çıkarılır).

Ziâ Gök Alp Bey getirilir.

Reis- Ziâ Bey, sizin "yeni mecmua" namında bir mecmuanız varmı?

Ziâ Bey- "Yeni Mecmua" bir mecmuadır, bendeniz oraya yazı yazarım.

Reis- Orada Turancılık gibi bir mekâleniz varmış, bu mekale, Osmanlılık sıfâtına Turancılığın tercihi hakkındaymış imiş, bu bapteki içtihatınızı izah edermisiniz?

Ziâ Bey- "Turan nedir"? diye bir mekâlem var, orada gösteriyordumki, bu gün teşavvür edilebilecek Turan, harsi Turandır, yani Osmanlı Türkleri bir hars yapacaktır. Sonra bunu diğer Türkler kabul ederse, işte harsî Turan budur, ve burada Osmanlı Devleti için faydalıdır, çünkü bir kerre memleketimizde Osmanlılığının esası olan Türklük terakki edecek, ta'biî devlette kuvvetlenecek, sonrada bütün Türkler, bu Osmanlı Türkçesinin teammüm, Osmanlı edebiyatının millî edebiyat olarak kabul edilmesi tabiî Türkleri buraya kalben merbut bırakacak. Buradaki eserler bütün Türk aleminde okunacak, gazetalarımızın, kitaplarımızın karileri çoğaldığı gibi tabiî

muharrirlerde, ediplerde eserlerinden dayha çok fayda görürler. Mekale bu suretle baştan nihayete kadar bunun Osmanlılığına faydalı olacağına delâlet ediyor ve sarihâten ifade ediyor.

Reis- Bu anasırı gayrı müalemeye bazı gona hissiyata düşürmezmi?

Zila Bey- Hayır Efendim, bütün anasırı Osmaniye kendi harslarında

(sahife 78)

muhtartır, yani her unsur kendi harsında muhtartır kendi edebiyetini, kendi harsını, kendi lisanını neşr edebilir, binaenaleyh bu usul onları gücendireceklerine bilâkâs memnun eder, çünkü, aksi fikirde bulunanların yani "Türk Milleti yoktur, Türk harsı yoktur, yalnız Osmanlı lisanı vardır, Osmanlı harsı vardır, deyenlerin fikri anasırı gücendirir, çünkü, tabii diğer milletleri tanımaz, yalnız Osmanlı milleti vardır, halbuki, bendenizin itimadına göre Osmanlı Taabiri yalnız devletindir, devleti Osmaniye'ye tabiiiz, fakat devleti Osmaniye içinde Arap milleti, Türk milleti, Ermeni milleti var, müteaddi milletler var. Bu, bilâka her milletin milliyetine tasdik ediniyor, ve Osmanlı devletinde kuvvetlenmesini teamin ediyor, çünkü Osmanlı devleti ancak mütekabil hürmet esasında müstenit bir ittihadı anasıra istinad edebilir, yoksa hepimiz Osmanlıyız, milletimiz yoktur, demekle ittihadı anasır olamaz, bilâkâs bunz unsurlar reddedilseyler.

Reis- Milliyet iddiası başka, fakat Osmanlılık bir çok milletlerden teşekkül ettiği için onların beynindeki rabıtayı takviye etmek icap eder, yalnız içlerinden bir kısmını inti-

hap edip^{te}, onların milletini meydana koymağa say etmek tabii-
dirki diğ^{er} anasırın, hatta belki Müslüman olan diğ^{er} unsur-
larında inkisarı kazbini mucip olmazmı?

Ziâ Bey- Hayır Efendim, her unsur...

Reis- Osmanlılık namı altında içtima etmişler hatta
bunlardan bazıları, pek çok Hristiyanlar, zâtı âliniz daha âyi
bilirsinizki Türkçeden başka lisan bilmezler, kendi lisanlarını
bile tekellüm etmeyorlar, Osmanlılık namı celili altında top-
lanmış olan akvamın yett^{iger}ine olan rabıtası teğyit edilecek
yerde onların bazı hususatta bazı gona inkisarını mucip olacak
bu gibi mekalelerden ne fayda beklüyor ~~adınız~~?

Ziâ Bey- Eskiden Türkçeden başka lisan bilmeyen Rumlar
bilahz^{re} çocuklarını "Atina"ya gönderdiler, rumca^{yı} öğretiler,
Ermenilerde öyle. Ermenilerde yine lisanlarını ehya^{et}tiler
bu asr milliyet asrıdır, ba husu^s "Vilson" prensiplerinde bun^u
büsbütün meydana çıkar^{tı}. Her millet milliyete doğru gitmek
mecburiyetindedir, fakat bu milliyet Osmanlı tabiyetine halel
getirmez. "Ve Osmanlı" kelimesi bir siyasi cümledir, bir döv-
lettir, bir devlet dahilinde müteaddid^{et} milletler olabilir,
fakat o milletlerin ahengine, ittihadına belki mani olacak
gibi, milliyet prensipinin inkâr edilmesidir. Milliyet yoktar
demekle, tabii unsurların imtizacına mümanaat edilmiş olur,
halbuki bendenizce Türk milleti ne kadar mühterem ise diğ^{er}
milletlerde o derece mühteremdir, her milletin harsı vardır.
Her milletin harsı, bir birine lâzımdır, adeta milletler ara-
sında bir taksimi ~~âma~~ âmal vâcuda getirmiştir, her millet
hususî bir hars meydana getirmekle, bir senayi-^{nefise} meydan a

getirmekle, tabii yalnız kendisi mütezzil olmıyor, başka milletlerde bütün milletin musikisinden, resminden, şiirinden, edebiyatından, her türlü sanayi nefisesinden mütezzil oluyor. Milletlerde millî bir zevk olduğu gibi birde ekzotik bir zevk vardır, yani haricî zevk, sanayi nefisden zevk almak, mesela "Pier Loti" Türk sanâtından, memarisinden zevk alıyor, tabii bu "ekzotik" zevkten dolayı Türk harsını seviyor. Bunun gibi Türklerde Fransız, İngiliz, Alman her milletin harsından mütezziz olduğu gibi milletimizde her unsurun harsı olsa, bundan herkes, bütün unsurlar müstefid olurlar, çünkü insaniyette bu kadar müteaddî harslar vücuda gelir, insaniyette teâli eder.

Reis- Bu mecmua için tahsisatı mestureden ne kadar para aldınız?

Zîa Bey- Bendeniz mecmuanın müdürü değil idim, idare işine karışmaz idim, yalnız yazı yazardım.

Reis- Mesmuatınız yokmu?

Zîa Bey- Bilmiyorum.

Reis- İttihad ve Terakki Cemiyetince ilânî harpten sonra bir para toplanmış. Zâtı âlinizde merkezi umumî âzası olmanız münasibetiyle bundan ne derece malûmatı tartsınız?

Zîa Bey- Bendeniz o zaman Diyarbekirde idim, merkezi umumide değildim.

Reis- Hiç bir malûmatınız yokmu?

Zîa Bey- Tabii eski bir şey unutmuşum.

Reis- Kongrede bulundunuzmu?

Zîa Bey- Kongrede bulundum.

Reis- O vakit iâşeden t̂sarraf edilen bir ç̂dk paranın sureti sarfı hakkında bir karar verildimi?

Ziâ Bey- Bunun umuma zait bir banka olması karar verildi.

Reis- Fâkaranın ekmeğinden fazla para alıpta böyle bir banka yapmak meşrumıydı?

Ziâ Bey- Böyle fâkaranın ekmeğinden alındığı orada şey etmediki.

Reis- Bu paranın nereden alındığından sizin malûmatınız yokmu? Sadr-ı esbak Sait Halim Paşa öyle diyor: "Ekmek parasından toplanmış bir para idi. böyle bir paranın bankaya konulması muvafık olmadığını söyledim, fakat müsmir olmaı. Bir daha ^Mmerkezi ^Uumumi âzalarının - böyle ticaret işlerle temasta bulunmamalarını ihtar ettim. Söz verdiler, fakat tutmadılar" diyor.

Ziâ Bey- Tabii böyle bir para olunca yine umuma hasr edilir.

Reis- Efendim?

Ziâ Bey- Yine umumın menfaatına hasr edilebilir.

Reis- Bunda umumın menfaati nerededir?

Ziâ Bey- Banka kimin için dir, bu para kimin içindir? bir bankaya vakf edilmiş.

Reis- Vakf edilmiş, fakat biçare bir dul kadının ekmek parasından beş para fazla alınmış ve o suretle toplanmış bir para, o bankadan

(sahife 79)

istifade edecekler gayet mahdut kimseler, parası olan, malı olan istifade eder, yoksa kuv-

veti layemut geçinenler ondan, o bankadan ne istifade ed^eir?

Ziâ Bey- Bu işin başlangıcında bizim reyimiz olmadığını söylemişim, sonra böyle bir para v^ücuda gelmiş ve bu para menafii am^mçe için vakf edilmiş,

Reis- Vakf edileceğine ekmek, hiç olmazsa, on para eksik satılarak alanlara ia^zde edilmesi daha meşru olmazmı^yydı? Vakf edilince bir kaç kimsenin menfaatına brakılmış demektir.

Ziâ Bey- Onlar orada öyle içti^thar ettiler^ki, vakf edilirse daha ziyade umum^un menfaatına hadim olur.

Reis- Zati âliniz^de o içtihad^ada iştirak ettinizmi?

Ziâ Bey- Bendeniz zaten evvelce^de söyledim, umm^uua teâl^uluk eden menfa^taların umuma ait olması fikrindeyim.

Reis- Kongrenin mukarreratı reylerin bir yere kaydı^le - lami t^aekarrur eder, yoksa işaretle, ayağa kalkmaklamı?

Ziâ Bey- Ekseriyetle eller kaldırılır.

Reis- Yani kimin muhalif olduğu, kimin mutabık olduğu, belli de^yildir, de^yilmi?

Ziâ Bey- Ev^et Efendim, belli de^yildir.

Reis- Deminki ifadenizi yazmamışlar. Tekrar buyurur- musunuz? "menafii umumiye^eye ait olan hussu^uatta...ilahire, cüm- lesini yazmamışlar. Tekrar buyur^urmışsınız?

Ziâ Bey- Külfet ni^umete göredir, de^ye bir kaide var, bir kaideⁱ fukahiyeye var. Külfeti kim çekmiş ise ni^umet oraya aittir.

Reis- Harbi umumiye duhul veya ademⁱ duhul hakkında merkezi umumice bir müzakere ceryan ettimi?

Zi'â Bey- Hayır, Efendim, etmedi.

Reis- Sadrı esbak Sait Halim Paşanın yalısında bir içtima olmuş, oraya heyeti vükela ile merkezi umumi âzalarını davet etmiş, harbi umumiye iştirak etmenin/~~dair bir çok izah~~ ~~matxvaxsiyasetine muafık olmadığına~~ ^e devletın menafiine ve siyasetine muafık olmadığına dair bir çok izahat vermiş, fakat merkezi umumi âzalarını ikna edemediğın meclisi mebusandaki istizaha cevaben verdiği ifadelerde söylemiş, ne dersiniz? Böylemi oldu?

Zi'â Bey- Heyeti vükela'yı davet etmemişlerdi, yalnız merkezi umumi âzasını çağırılmışlardı, harbin aleyhinde bulunduklarını söylemişlerdi, tabii bizde o fikirde olduğumuz için bu, pek doğru demistik maksatları haber vermekten ibaretti.

Reis- İkna edemedim, deyolarlar. Bu ta'abirden haber vermek ma'anası çıkmıyor.

Zi'â Bey- Hayır Efendim, bizde aynı fikirde idik, tabii harbi kim ister?

Reis- O haldde harbin aleyhinde bir karar ittihaz edilmek icap ederken muvaffak olunamamış.

Zi'â Bey- Efendim zaten bu "Soşon" Paşanın Kara Denize çıkmasından sonra...

Reis- Öyle olsun, yanı harp resmen ilan...

Zi'â Bey- Harbi durdurmağa çalışacağım, demişlerdi çünkü bir defa harba başlanıldı, durdurmağa çalışacağını söyledi, fakat çalışmışlar, muvaffak olamamışlar.

Reis- Muvaffak olamadıklarınınımı söylediler?

Zi'â Bey- Hayır. Çalışacağım, dediler, ondan sonra

tabii muvaffak olamadıkları tezahür etti.

Reis- Harbin geri çevirilmesi merkezi umumide tasvip edildimi?

Ziâ Bey- Ne Efendim?

Reis- Harbin geri çevirilmesi.

Ziâ Bey- Tabii bizde arzu ediyordukki durdurulsun, fakat durduramadılar.

Reis- Heyeti vükelanın orada hazır olduğunu anlıyorum. Siz iyi biliyormısınız?

Ziâ Bey- Biliyorum, Efendim.

Reis- Bu mukarreratı kim tebliğ edirdi? Sait Paşam yoksa Miâhat Şükrü Beymi?

Ziâ Bey- Esasen burada bir karar yok. Reis 'umumi' çağırıyor, kendi fikirlerini, çalışacaklarını haber veriyor.

Reis- Pek iyi.

Ziâ Bey- Tabii onz vükelaya da anlatmışlardır.

Reis- Merkezi 'umumiye' oraya çağırmaktan maksat, tabii reylerini anlamak deyilya?

Ziâ Bey- Hayır, Efendim, yalnız İstanbulda belki bir takım nümayişler, falan yapılır, yapılmasını, bu gibi şeyler olmasın, gibi bir şeyler söyledi, yani harbâ başlanılmış değildir, durdurmağa çalışacağım, onun için haberdar olunuz, İstanbul murahhası klüplere tâlimat versinki öyle harbâ ait tezahürat yapılmasın, bunun için haberdar olmak için...

Reis- Merkezi 'umumi' kaç âzadan mürekkep idi?

Ziâ Bey- On.

Reis- Reisle beraber mi?

Ziâ Bey- Öyle olacak.

sahife 80)

Reis- Meclisi ^uumumi...

Zi'a Bey- Meclisi ^uumumi ^gdeyişir ⁱidi, âzai tabiiyesi ~~var~~ falan vardı.

Reis- Yani miktarı ne kadar?

Zi'a Bey- Elli ^uolduğ^uda var, yirmi beş ^uolduğ^uda var.

Reis- Meclisi ^uumuminin âzai tabiiyesinden ^gğayrısı muazzafmı ⁱidi?

Zi'a Bey- Hayır, ^gdeyildi, muntehe ⁱptdi.

Reis- Muazzafmı ⁱidi, yani maaşları varmı ⁱdi?

Zi'a Bey- Nasıl Efendim?

Reis- Merkezi ^uumumi âzaları.

Zi'a Bey- Onlar muazzaf ^tidiler.

Reis- Ne kadar maaşları vardı?

Zi'a Bey- Harptan ^eevvel otuz lira.

Reis- Esnai ^eharpta?

Zi'a Bey- Sonra elli liraya yetmiş liraya falan ^tçıkdı.

Esâr ^tbahallıandıkça kifâyet etmedi, maaşları arttı.

Reis- Teşkilât-ı ^umahsusenin bir daire ⁱresmiye olduğu söyleniliyor, ^uiradei ^useniye ile falanmı teşkil olundu?

Zi'a Bey- Bilmem, Efendim, ^uharbiye ^unezaretinde teşkil edildiğini biliyorum, fakat ne yolda teşekkül ettiğini bilmiyorum, tabii ~~z~~ nizanamesi, talimatı olacak.

Reis- Fakat Cemiyetin, bahusus ^umerkezi ^uumuminin alakası olduğuna dair bir kaç tane vesika var, okuyacaklar, mütalaa- nız ne ise, beyan ediniz. (Diğer maznunlara okunan ve suret- leri evvelce derç edilmiş olan vesikaler ^uzâpt ^ukâtibi tarafın-

dan tekrar okunur).

Reis- Daha bunun gibi bir çok vesikale var. Teşkilât-ı mahsuse ile merkezin rabıtasını gösteriyor, ne dersiniz?

Ziâ Bey- Tabii harp olunca vilâyette işe yarayacak adamlar azalmış, hükûmet bu teşkilât-ı mahsuse ile orada kâ-tibi mesullara mürâacaat etmiş, onlardan hizmet talep etmiş, onada bir şahs menfaatinâ ait bir iş teklif edilmiş, onlarda bu suretle ihtimazlıki işe girmişler ve merkezi umumiye bu işe alakadar zannıyla oraya yazmışlar.

Reis- Hariçten girenler başka. Doğrudan doğruya Behaettin Şakir Beyin Miçhat Şükrü Beyle ve sair rufekasıyla bir çok muhaberatı, bir çok muameleleri var. Onlarda merkezi umuminin bu işe karışıp karışmadığını bilmiyorlarmıydı.

Ziâ Bey- Tabii bir ihtiyaç olduğu zaman acele ile bunun merciini düşünmeksizin yanlış olarak yazmış olabilirler.

Reis- Seferberliğin ilanı için merkezi umumide bir müzakere cereyan etti mi?

Ziâ Bey- Hayır, Efendim.

Reis- Ne vakit haber aldınız?

Ziâ Bey- İlan edildiğini bizde gazetelerde gördük.

Reis- 328 senesi 11 Kânunısanı tarihindeki Babiâli vâkıası merkezi umumice ne yolda telâkki olundu?

Ziâ Bey- Tabii o zaman merkezi umuminin faaliyeti yoktu. Bilâhıra haber alındı.

Reis- Vakâ ne vakit haber alındı?

Ziâ Bey- Vakâdan sonra gazetelerde görüldü, haber alındı.

Reis- Merkezce nasıl telâkki olundu?

Ziâ Bey- ^AEhali Edirneniⁿ verilmesi için toplanmış, öyle bir tezahür meydana gelmiş.

Reis- Tezahürattan ibaretmiydi?

Ziâ Bey- Bir tezahür, fakat bu tezahürden sonra hükümet değişti.

Reis- Nasıl olmuş? Bu, ^Mmerkezi ^Uumumice nazsıl telâk-ki edildi?

Ziâ Bey- Ne suretle telakki edileceğine dair ^Mmerkez^Uumumide bunun hakkında bir şey konuşulmadı, bir emri ^Uyakı.

Reis- Ne vakit içtima olundu?

Ziâ Bey- Sonra gazetalar onun hakkında bir şeyler yazmışlardı, herkes okudu. Nerde okuduk, bizde o telâkkiyi herkes gibi yapıyorduk.

Reis- Merkezi ^Uumumi bu içtimal ne vakit yaptı?

Ziâ Bey- Bir kaç gün sora yavaş yavaş âza toplanmağa başladı. Reisi ^Uumumi tarafından haberler gönderildi. Haber alındı. Bir kaç gün sonra toplanıldı.

Reis- Hali ^Ufealiyette olmadığı halde toplanmağı kim akıl etti?

Ziâ Bey- Vekili ^Uumumi davet etti.

Reis- Hükümet ^Umüracaat ederekmi?

Ziâ Bey- Yok, zaten münfesihi ^Udeyildi.

Reis- Muattal ^Uiddi dediniz, hükümet tarafından taat olunmamış mıydı?

Ziâ Bey- Taatili ^Ufealiyet etmişti.

Reis- Kendi kendinemi?

Ziâ Bey- Evet.

Reis- Bu Babîâli vakasasında kimler bulunmuştu?

Ziâ Bey- Bendeniz onu bilem.

Reis- Heyeti bunun için bir tahkikatta bulunmadınız mı?

Ziâ Bey- Hayır, bu hükûmette^{ait/} bir şeydir.

Reis- Bir vakaa-ı siyasiye deymiş?

Ziâ Bey- Hükûmete aittir.

(sahife 81)

Reis- Hükûmete ait~~te~~, amma İttihat ve Terakkinin men-subini tarafından vukua getirilmiş ve hükûmeti^a hazırla^a düşürülerek yerine İttihat Ve Terakki erkânından bir hükûmet teşekkül etmiş olduğunu ~~helbette~~ işitmişsinizdir, bunun üzerine bu vakaa'nın mahiyeti neden ibaret olduğunu tahkik etmediniz mi?

Ziâ Bey- Tabii bunun mahiyetini tetkik etmek hükûmete ^atealluk ederdi.

Reis- Hükûmet kendilerinden teşekkül etmiş, yine kendileri hakkında tahkikat yapılmaz ya.

Ziâ Bey- Tabii bizde onlar hakkında, hükûmet hakkında tahkikat yapılabilir mi?

Reis- Fırkanın içtima-ından maksat nedir? Bu gibi ve-kayii siyasiye hakkında tetkikat yapmak, ne yolda cereyan ettiğini tesbit etmek deymiş?

Ziâ Bey- Hayır, biz program ihzar ederiz.

Reis- Bu hareket programa muafıkmıydı?

Ziâ Bey- Onı^a aramayız. Kanuna muafık olup olmadığının hükûmet arar. Fırka yalnız istikbalde^e kanun olması lâzım gelen maddeleri programa koyar. Program kongrede kabul olununca, fırkanın mebusları onu kanun haline koymağa çalı-

şırlar, ne vekayi ile, ne fiillerle, ne cürmlerle ve nede hükûmetle alakadardır, fırka hükûmet deyildirki.

Reis- Öyle iddia olunuyorki bunu İttihat ve Terakki fırkası tertip etmiş, hatta Miçhat Şükrü Beyden Enver Beyin o müteşebbüslerin başında olarak Babîâliye gittiğini sadrâzama çekilmesini teklif eylediğini ve sonrada saraya gittiğini söyledi.

Ziâ Bey- Belki işitmiştir.

Reis- İşitmiş deyil, fırkanın malûmatı olarak söyledi, siz niçin inkâr ediyorsunuz?

Ziâ Bey- O vakit Miçhat Şükrü Bey kâtibi umumî deyildi. mebus sıfetiyle işitmiştir.

Reis- Hayır, merkezi umumî âzasından imiş.

Ziâ Bey- Sonrada kâtibi umumî oldu, Fethi Bey çekildikten sonra.

Reis- Evvet, kâtibi umumî deyil, fakat merkezi umumî âzasından imiş, hükûmetin bir beyannamesi üzerine toplandık, dedi.

Ziâ Bey- Vakıadan sonramı?

Reis- Vakıadan sonra merkezi umumî bütün âzalarını davet etti, dedi, ve vakıanın sureti hudusında işte böyle söylediğim gibi söyledi.

Ziâ Bey- Bilmiyorum, belki kendisinin malûmatı var, benim malûmatım yok.

Reis- Fırka evrakının Doktor Nazım Bey tarafından ~~meslek~~ aşırılmasına nasıl sükût ettiniz?

Ziâ Bey- Pek sonra haber aldım.

Reis- Ne kadar sonra?

Ziâ Bey- Tevkifhanede haber aldım, Midhat Şükrü Beyi orada gördüm.

Reis- Haber aldınız zaman kâtibi umumiye bu evrakı hüsnü muhafaza etmediğinden dolayı muaheze etmedinizmi?

Ziâ Bey- Kâtibi umumi, ben yalnız tarihe ait evrakın Doktor Nazım Bey tarafından alınmasını kâtibe söyledim, dedi fakat yanlışlıkla bir çok evrak beraber gitmiş.

Reis- Bununla iktifa ettinizmi?

Ziâ Bey- O zaman üzerimizde merkezi umumi âzalığı kalmamıştı, tevkifahnedeki haber aldım, yalnız kongrenin son günü Nazım Bey'e bu evrakın verilmesini kâtibe emrettiğini söylemişti, fakat netice ne olduğunı anlayamadım, çünkü tevkif olunduktan sonra bu suretle haber aldım.

Reis- Merkezi umuminin harp ilânı muafık olmadığı itikadında bulunduğunu söylöyorsunuz, şu halde rufekanızdan bazıların harba iştirak etmek üzere cephelere gitmesine nasıl müsaade ettiniz?

Ziâ Bey- Tabii harp ilân edildikten sonra harba iştirak eylemek her ferdin vazifesidir, harp istememek başka, harp ilân edildikten sonra iştirak etmek başka.

Reis- Halbuki bazı çete teşkilatına giden arkadaşlarınız harbi umumi ilân olunmadan evvel hududa geçtiklerini söylediler, nasıl olur?

Ziâ Bey- Hududa geçtiklerini bilmem, fakat seferberlik ilân edildikten sonra harbiye nezareti teşkilat-ı mahsuse yapmış, gönüllü kıtaatı ihzarına başlamış, bu suretle teda-

biri vakiye olmak, yani harp olursa iştirak etmek üzere on-
larla bu teşebbüse girişmiş, bu, harp olmasını istemeyi ~~mak~~
~~kazık~~ işrap etmez.

Reis- Bu tehcir meselesi ^MMerkezi ^UUmumide ne suretle
tezekkür edildi?

Ziâ Bey- Hiç tezekkür edilmedi, harba ait kânunlar za-
ten karaname suretindeydi, harbin icabı üzerine yapılıyordu.
Bunların ^afırka programına ^Utealluk ^{ca}yoktur, sırf ihtiyat üze-
rine böyle yüzlerce ^akânun yapılmıştır.

Reis- Halbuki İttihat ve Terakki rüesasından bazılarının
fikr ve ^Uhökmi mahsusıyla ^MMerkezi ^UUmumide kararlanmış olduğunu
söylüyorlar.

Ziâ Bey- Aslı yok.

Reis- Evvela ^aBâhaettin Şakir Bey, Doktor Nazım Bey
bunun ^{supporter}mürevviçi imişler.

Ziâ Bey- Merkezi ^Uumumidemi?

Reis- Merkezi ^Uumuminin inzımanı reyi üzerine, oradan
aldıkları kuvvet üzerine, harbiye ^Unezaretine icrai ^Unufus eder^{ek}
ki yaptırmışlar.

Ziâ Bey- Merkezi ^Uumumide böyle bir söz kâtiyen böyle
bir şey ceryan etmemiştir.

~~Ziâ Bey~~ Reis- Bu tehcir vekayinin tatbiki sırasında
bazı mahallerde ^Utaktilde vukua getirilmiş, nehp ve ^Ugarete
olmuş, ^MMerkezi ^Uumumi buna seyircimi oldu, bir karar verdimi?
(Sahife 82)

Ziâ Bey- Efendim, geç olarak haber aldı, ve ~~zih~~ tabii
temamıyla ^adeyil, kısmen haber alıyorlardı, haber aldıkça,

Dahiliye nazırından Harbiye nazırından bu işin men edilmesini, mütecasırlarının tedibini hususî olarak talep ediyordı, resmen hükûmete müdahale etmeye selâhiyetimiz yok, böyle talep edildi, bu talep üzerine bir takım heyeti tahkikiyeler gönderildiğini ve bir takım şeyler yapıldığını haber verdiler. Dayma bu suretle cevap alınıyordı, ve bu müracaatlara cevap almalar devam ediyordı.

Reis- Fakat o vukuat yine devam edip gidiyordu, değilmi?

Zîa Bey- Vukuata kim mani olacak?

Reis- Ehemmiyeti bundan dün alan mesail hakkında meclisi mebusanındaki fırkanın mebuslarıyla hükûmete karşı bir çok sual ve istizahatta bulunduğuy halde bu mesele niçin kale alınmamıştır?

Zîa Bey- Merkezi umuminin mebuslarla bir alakası yok, mebuslarında ayrı bir teşkilât-ı var. Eskiden kalma kalemi umumî denilirdi, sonradan heyeti idare namını aldı. Meclisi mebusanın teşkilât-ı budır, mebusları idare eden heyet o heyettir.

Reis- Evvet, öyledir, fakat Merkezi umumî kendi amalını terviç ettirmek için gerek zâtı alınız, gerek rufekai saire-nizin mebuslar nezdinde teşebbüsatta bulundukları söylenildi, yani Merkezi umuminin teşavvur ve arzu ettiği hususatı meclisi mebusandaki fırka vasıtasıyla terviç ettirmeye çalışıldık, dediler. Şu halde bundan daha ehemmiyetsiz işler için çalışılmış...

Zîa Bey- Şahsî olarak yaparlar.

Reis- Bundan ehhemmiyetsiz şeyler için çalışılmışda

taktîl meselesi için neden meclisi mebusanda bir teşebbüs^{at}ta bulun^ulmamış? Şundan istit^rîal^ı olunuyorki merkezi^u umumî bu taktîl^ı terviç ediyor.

Ziâ Bey- Hayır, Efendim, merkezi^u umumî teşkilât-ı hariciyeyi idare ediyor, onlara, mebuslara propaganda yapmak^{ta} memnuatı, fakat şahsi bir ad^am tanıdığı mebuslara bazı şeyler söyleyebilir, lakin merkezi^u umumî doğrudan doğruya propaganda yapamaz, propaganda yapmak onun s^alahiyeti haricindedir, vezâif tefrik edilmiştir, teşkilât-ı teşriiyeyi idare eden heyet başkadır, teşkilât-ı hariciyeyi idare eden heyet yine başkadır.

— Reis, Teşkilât-ı hariciyenin vazifesi ne oluyor?

Ziâ Bey- İntikab^ıat. Merkezi^u umumî intikab^ıatından ve intihabı idareden başka bir şey y^aktır, teşkilât-ı idareden başka bir s^alahiyeti yoktur.

Reis-İntihaptan maksat ne intihapta ekseriyeti kazanı^rrsanız kendi amâlinizin mürevviçⁱ olmalarını temin etmekten ibaret de^yilmi?

Ziâ Bey- Amâl de^yil, Efendim, program.

Reis- İşte o amâl - gerek bu program dahilinde olsun, gerek haricinde olsun, meclisi^u mebusandaki fırkaya yaptırmak için fırkaya lâzım gelen telkinatta, telvikatta bulunmak lâzım de^yilmi?

Ziâ Bey- Onun için kalemi umumî var, heyetⁱ idare var.

Reis- Fırkanın~~ı~~ Pek ala, fırkanın efkârını oraya kim naklediyor?

Ziâ Bey- Fırkanın erkân^ıını kalemi umumî, heyetⁱ idare nakleder.

Reis- Şu suretle demek vasıtanız var.

Ziâ Bey- Bizim de^gvil, ^Mmeclisi ^Uumuminin.

Reis- Meclisi ^Uumumiden muradınız hangisi?

Ziâ Bey- Yani fırkayı idare eden, fırkanın di^gmağı -
^Mmeclisi ^Uumumidir.

Reis- Pek âla, ^Mmerkezi ^Uumumi âzaları orada dahil de^gvilmi?

Ziâ Bey- Orada dahildir.

Reis- Meclisi ^Uumumi ta^gbirini kullanalım, ^Mmeclisi ^Uumumide ^gtekarrur eden hususatı ^Mmeclisi ^Mmebusanda mebuslara kim naklediyor, kim telkin ediyor?

Ziâ Bey- Kalemî umumî ve heyetî idare.

Reis- Bundan adi hususları telkin ve te^gf^gkit ettikleri halde bu hususta niçin onları ikaz etmemişler?

Ziâ Bey- Meclisi ^Uumumide müzakere edilecek hususat-
mukayyettir ve bunu^gda...

Reis- Şu muayen olan mevadd^g bir türlü meydana çıkıp anlaşılama^gyır, böyle taktil gibi mühim bir mesele öyle mesailin o mevaddın içine girmezse hangi mesele girer?

Ziâ Bey-

Vekayı girmez, program maddeleri girer.

Reis- Pek ^geye, program maddelerinde memleketin menfaa-
tının, ziyaya uğrayan hukuk ve nüfus^gunun, feda olan servetinin bir bahsi yokma^gdır?

Ziâ Bey- Bahs olunuyordı^g. Hususî surette nazırlara mü-
racaat ettik, aldığımız malûmatı-tabii nazırları ^ggedipde mev-
kilerinde göremezdik, kendilerine hususî surette anlattı^grtık,
ruznameye koyama^gçdık, çünkü ^Mmeclisi ^Uumuminin ruznameye^gye koya-

Şu çağ mevadî sırf teşkilât-ı hariciyenin idaresine, nizam-
namesie aittir.

Reis- Teşkilât-ı hariciyenin idaresinde bu kadar mudilâ-
lât-ı umur içinde uğraşan vükelânın ne medhili var?

Ziâ Bey- Onlar oraya vükela sıfetiyle gelmezlerdi.

~~Ziâ Bey~~ Reis- Pek âla, bu kadar mudilât-ı umur içinde
uğraşan zevatı böyle teşkilatla uğraştırmak doğrumu? Buna kimse
inanamaz.

Ziâ Bey- Onlar meclisi umumiyeye vükela sıfetiyle gelme-
yorlar.

Reis- Vükela sıfetiyle bir vazifeleri var ya, sonra hasr
edecekleri vakitlerinden bir kısmını meclisi umumide geçiriyor-
lardı, tabii bu doğru değildir, meşguliyetleri bunun için de-
ğildir.

Ziâ Bey- Ehemmiyetsiz meseleleri meclisi vükelada onlar
kadar verirler

(Sahife 83)

meclisi umumî buna karışacak olursa hükûmet içe-
risinde iki hükûmet, iki meclisi vükela var demek olur.

Reis- Heyeti vükelânın oraya dahil olmasında öyle
diyorlar.

Ziâ Bey- Hayır, öyle değil.

Reis- Başka maksat yok ki Efendim, vükelânın oraya
âza olması mutlaka mudilâtı umurun orada kararlaştırılması
içindir, yoksa sizin teşkilât-ınızı idare için değildir.

Ziâ Bey- Bunlar vükela olmadan evvel fırkanın rües-
sasıdırılar.

Reis- O başka, bir ~~z~~ kerre vükela oldıktan sonra artık o işlere meşğul olmamak lazım gelir.

Zi'a Bey- Tabii bu rüesa sonra karışmazsa teşkilât başka yol tutar. Onun için yine o rüesa-ki asıl fırkanın rüesâi tabiesidir ve fırkayı onlar vücuda getirmişlerdir ve fırkanın dimağı onlardır - onlar meclisi umumiyeye bulunamazsa, fırkayı idare etmezse, kim idare edecek, fırkayı asıl onlar, asıl reisleri idare eder.

Reis- O halde vükela, merkezi umumiyeye ittihat ve Terakki teşkilâtıyla aynı maksada hadim olmaları için âzai tabiiye kabul edilmiş, öylemi?

Zi'a Bey- Vükela olacak adâmların müssislerindenmi olmalı, sonradan gelenler olamazlarmı?

Zi'a Bey- Olabilirler, fakat fırkanın en kıymet verdiği zevattır. Onlar fırka içinde kıymetli zevattır, fırkanın en kıymetli adâmleri heyeti vükelaya geçebilir.

Reis- Pek âla, o gibi zevatı devletın mudilatı- umuriyle meşğul olmağa bırakamayınca nizamname gibi ufak, tefek bir takım projeler, uğraştırmak doğrumu?

Zi'a Bey- Senede ancak bir defa vücuda gelir.

Reis- VeleVKi yılda bir defa olsun yine vakit ya, mutlaka bu mühim işler için iştirak ediyordı, yoksa dediniz gibi fırka intihabatı için, bilmem ne için olmaz.

Zi'a Bey- Bütün memleketlerde böyle (deyil, ya fırka olmalı, olacak iş tabii fırkanın rüesası kabineye geçecek ve kabineye geldikten sonra fırkaya idare edecekler.

Reis- O başka Efendim, fırkanın taraflarından heyeti vükela teşekkül eder, fakat fırka işe karışmaz.

Zîa Bey- Fırka kabinenin işine karışmıyor, fakat kabineye geçen zevat fırkanın işine karışır, yani fırkayı idare eder

Reis- Şu halde fırkanın mukarreratına kabine erkânı karışıp idare ettiği halde, ha meclisi umumî heyetî umumîyesiyle kabineye teşkil etmiş, ha kabine oraya gelmiş olanların müzakeratına iştirak etmiş, hepsi bir lakırtı.

Zîa Bey- Farkı var, şimdi Meclisi Umumîde hükûmet işleri müzakere edilirse...

Reis- Edilmediğini ne ile isbat edersiniz?

Zîa Bey- Edilmediğini gözümle gördüm.

Reis- Sizin gözlerinizde görmekliğiniz iptianızın sihaetine delalet etmiş.

Zîa Bey- Sonra nizamnamede öyledir.

Reis- Nizamnamenin haricinde hareket edilebilir, kânuna muğayir hareket edenler oluyordu nizamnameye muğayir hareket edenler olmaz mı?

Zîa Bey- Bir kerre meclisi umumî ruznamesini reisi umumî tanzim eder, reisi umumî, tabii kendisine ait, heyetî vükelaya ait işlere yabancı adamların karışmasını istemez, binaen aleyh o gibi mevaddı ruznameye koymaz, çünkü reisi umumî aynı zamanda sadrâzamdır, sadrâzam istermiş ki sırf kendi mesuliyetine teallük eden işlere gayrı mesul adamlar iştirak itsin, onı müzakere etsin, tabii istemez, istemeyince ruznameye o hakimdir, ruznameyi o tanzim eder, ruznameye hükûmete ait işleri koymaz.

Reis- Fakat o makama geçmek için bir kerre o şeraiti kabûl etmiş.

Zîa Bey- Şerait nizamname ile mukayededir, nizamnamede

bunlar muayyendir, nizamnamede ^Rreisi ^Uumumi ruznameye hakimdir, sonra ^Mmeclisi ^Uumumiye böyle şeyler müzakere edilmiş diye musarrah olduğuna göre tabii ^Rreisi ^Uumumi olan (zat eldeki nizamnameye, fırkaya istinat eder çünkü fırkanın en büyük ademi'dir, reisi umumisidir.

Reis- Ayan müzakerelerinin birinde ^Yşehülislâm bulunan zat bir meseleden dolayı "uzun uzadıya izahat vermeye lüzum yoktur, fırka bunu böyle ister" demiş, buna ne dersiniz?

Zîa Bey- Yani bir program maddesi, fırkanın bir program maddesi, vahdeti kaza meselesi, kongre kabul ettikten sonra, tabii fırka âzası onu kabul ^emechurdur. Fırkadan istifa eder çekilir, yahut fırkanın nizamına riayet etmez, tabii kongre karar vermiş, o kabul eder.

Reis- Demekki kongrede karar verilen şey artık meriül icra olmak lazım geliyor, öylemi?

Zîa Bey- Tabii istemeyen kabul etmez, çekilir, cebi yoktur, o fırka....

Reis- Yalnız kendisi çekilebilir.

Zîa Bey- Evet yalnız kendisi çekilebilir.

Reis- Yarım saat istirahat.

Birinci ~~xxx~~ celsenin hitamı

Saat 3, dakika ^a20.

(Sahife 84)

İkinci celse

Saat 4, dakika ^a...

Reis- Zîa Bey ticaret şirketleriyle fırkanın hiç bir münasibeti olmadığını söylemiş ^tdiniz, öyle değilmi?

Ziâ ~~Reis~~ Gök Alp Bey- Evyet.

Reis- Pek ^eeyi, bu ticaret şirketlerinin m^eznafiinden ibaret olan o meblâğı vakf^t etmekle, alâkanız olmayan bir şirketin işine neden karış^tıyorsunuz?

Ziâ Bey- Bir meblâğ m^ehususulâ geldi.

Reis- Şirketlerin temettü^ü ~~ş~~ i-1.

Ziâ Bey- Fakat işin içinde Kemal Bey bulunduğu için bu para nedir, ne oldu ^edêye, mebuslar^eda bunu lisana almışlardı. Kemal Bey bu işi "ben burada h^ersap vereyim, meseleyi anla^yayım, mebuslar arasında bir şey mucip olmasın", ^edêye kongre^eye gektirdi, izahat verdi ve sonra "o paranın ne olacağı^enda yine ben kendim şey etmedim, fırkanın^eda, umum âzalarında reyi ile yapayım" ^edêyerek kongreye getirmişti.

Reis- Şu suretle bir alâka hasıl olmamışmı^eydî?

Ziâ Bey- Alâka bud^{ur}, fırka âzasının^e birisi böyle bir iş^eye karışmış, izahat vermek lâzım, nerede izahat verecek? Mebus ^edêyilki mebusların fırka içtimainda anlatsın. Kongrede anlatabilirdi meseleyi, onun için kongreye getirdi.

Reis- Bu mesele ile mesuliyet^e iştirak edilmiş olma^e-yorm^uş-?

Ziâ Bey- Hayır, Efendim.

Reis- Pek ^eeyi.

Ziâ Bey- Bir para var, o para ne olacak?

Reis- Pek ^eeyi, o para nereden hasıl olmuştu^ğ.

Ziâ Bey- O para, ⁱGalâba un meselesinden ekmek meselesinden....

Reis- Sonra nereye vakf^e edildi?

Ziâ Bey- Esnaf ve tücarların ve umum^un istikraz ede-

bilmesi için bir banka olmak üzere,

Reis- Hangi esnaf ve tücar?

Zila Bey- Memleketimizdeki esnaf ve tücar.

Reis- Bilumumm?

Zila Bey- Tabii.

Reis- Ne namla vakf olunmuş, kime vakf edilmiş, ne maksadıyla vakf edilmiş?

Zila Bey- Bendeniz vakfnameyi görmedim, tabii umumi olarak....

Reis- Ne yolda karar verdiniz, nereye vakf ettiniz? Temettüden kim istifade edecek, hangi iş için vakf edilmiş?

Zila Bey- Umurı amme için.

Reis- Temettüden kim istifade edecek idi?

Zila Bey- Hiç kimse istifade etmeyecekti, yalnız herkes oradan istifade edecek.

Reis- Vakftan maksat bir fayde temini değilmi? o fayde kime ait idi?

Zila Bey- Tabii paranın, rekabesinin sahibi evkaf nezareti olacak her kesten oradan istifade edecek.

Reis- O suretle istifadeyi kabul edelim. Menafi kime ait olacak, evkafa değilmi ya?

Zila Bey- Tabii orada şerait vardır. Binnetice nereye ait olacağı tabii vakfiyede gösterilmiştir.

Reis- Şu halde ekmek için alınmış olan paralar yalnız İslâmlardan alınmamıştır, anasırı gayri Müslimede ekmek parası vermiştir. Anasırı Müslimedende tahsil edilmiş olan bir parayı yalnız İslâm vakfına taksis etmek doğrum?

Zîa Bey- Tabii umum için vakf edilmişti.

Reis- Yok, ^Evkaf ^Nmezareti, evkafı İslâmiyedir.

Zîa Bey- Evkafı İslâmiyedir, amma onun menafiinden mesela o ^eçüşmeden her kes içebilir, o köprüden her kes geçebilir, menafii amme için.

Reis- O ^eçüşmelerin, o köprülerin vakfı ayrıca iradını tahsis etmiştir, şimdi sizin şu menafiini evkafa terk ettiğiniz hususatta ~~helbet~~ bir maksat vardı, o maksat ne ise onu söyleyiniz.

Zîa Bey- Bir maksat yok, o para tahsis edilmiş.

Reis- Pek ⁱyi, sizin malınız ^Sdeyilki vakf ettiniz, şunun bunun ekmek parasından topladığınız para bunun içinde ^Mmu-sevvelerinde, Hristiyanlarında belki ecnebilerinde hakkı vardır.

Zîa Bey- Vakf eden biz ^Sdeyiliz,

Reis - Ya?

Zîa Bey- Vakıflar vardır.

Reis- Kimlerdir?

Zîa Bey- Bilmiyorumki. Kimler, o şeyi idare etmiş ⁱse tabii ondan bir para husula gelmiş, o para bir takım küsur mesela, çuvalda on para ^üçücuda geliyor, onlar toplanmış, onu idare edenlerin ^eüzerinde kalmış.

Reis- Pek ⁱyi Efendim, bu ^ehısapla yapılıyordı ve ekmeğe bir narh konuluyor ^üçü, on para eksik konulsa da, o fazla para hasıl olmasa daha ⁱyi olmazmı ^üçü?

^{Çuvalda}
Zîa Bey- ~~Çavuşta~~ on para nasıl şey edilebilir?

Reis- Yedi yüz bin lira çuvalda on para ile hasıl olmazki.

Zîa Bey-Tabîî hisabını onlar verecek, böyle bir şey yapılmış işte buna bizde kanaat hasıl etmişiz.

Reis- Böyle bir şeye karar verenlerdye anlayarak verirler, elbet sizde bir kanaat hasıl etmişsinizdirde, onun üzerine bu karara iştirak etmişsinizdir.

(Sahife 85)

Zîa Bey- Bu iş, kongreye yalnız izahat vermek üzere fırka âzasını tatmin etmek üzere gelmiştir.

Reis- Pek iyi. Gidiniz. (Zîa Bey mahkeme salonından çıkarılır).

Atıf Beyⁱ çağırınız.

Atıf Bey getirilir.

Reis- Atıf Bey, teşkilât-ı mahsus^ae hakkında iradeⁱ seniye var mıydı?

Atıf Bey- Hayır Efendim.

Reis- Bir dair^ei resmiye şubesi deydⁱorsunuz, iradeⁱ seniye olmadan bir dair^ei resmiye şubesi olur mu?

Atıf Bey- Muvakkat bir komisyon olduğu için harbiye naz^rı nezareti teşkil etmiş, fakat dahiliye nezaretinin, sadrâ^zınamın falan malûmatı vardı gal^eba.

Reis- Heyetⁱ yükela kararıyla mı?

Atıf Bey- İhtimal, Efendim.

Reis- Siz teşkilât-ı mahsus^aenin bidayeti teşkilinde orada de^yilmiydiniz?

Atıf Bey- Oradayⁱdim, Efendim, bendenize harbiye naz^rı söyledi.

Reis- Teşkilât-ı em^ri nasıl tebliğ olundu, tahriren mi?

Atıf Bey- Hayır, tahriren değil, Efendim, şifahen, evvelâ Süleyman Askeri Bey söyledi. O harbiye nazırı ile görüşmüş, sonra harbiye nazırıda çağırdı, oda, şifahen tebliğ etti. Bendenizde kabul ettim, fakat Aziz Beye Dahiliye nazır ı emr etmişler, ondan anlıyorumki Dahiliye nezaretinde malûmatı vardı.

Reis- Sizin şahsı memuriyetiniz şifahen tebliğ oluna bilir, fakat bir dairenin teşsisi şifahen nasıl olabilir? Mutlak bir emri nezaret olacak.

Atıf Bey- Belki öyle bir emr olacaktır.

Reis- Siz bidayet teşkilinde orada değilmiy idiniz?

Atıf Bey- Oradayıdım.

Reis- Ona dair emr gelmedimi? Bir daire emrsiz nasıl teşkil olunur?

Atıf Bey- Hatırlımda yok, Efendim.

Reis- Süleyman Askeri Beyin Teşkilâtı mahsus^M ile alâkası neydi?

Atıf Bey- Komisyon^u reisiydi. Mukarreratı Harbiye nezaretine söyler. İstizah edilecek şeyleri istizan^h ederdi.

Reis- Nerede ifai vazife ediyordı?

Atıf Bey- Nur Osmaniyede, bir daire mahsus^a tutuldu. Orada, Tasfir^v Efkâr matbaasının karşısında, 32 ~~no~~ numaralı hanede,

Reis- Onun kasası varmıydı?

Atıf Bey- Nesi, Efendim?

Reis- Teşkilât-ı mahsus^Menin kasası varmıydı?

Atıf Bey- Vardı.

Reis- Vezneside varmıy^ııdı?

Atıf Bey- Şüphesiz.

Reis- Bidayette ne kadar para tevdik olundu?

Atıf Bey- Paranın miktarı bilmiyorum.

Reis- O parayı nereden alıyordınız?

Atıf Bey- Zannederim, evvelcede arz ettim, bir iki kerre müdafaa-i milliyeden aldık, daha ziyade harbiye tahsisatı mesturesinden alıyordık.

Reis- Bunlar için makbuz veriliyormu?

Atıf Bey- Vezne alıyordu, belki veriyordu.

Reis- Teşkilât-ı mahsus^ee ile merkezi umumînin hiç bir rabıtası yoktur, değilmi?

Atıf Bey- Hayır, hiç bir rabıtası yoktur.

Reis- Bazı telgraflar okunacak, bazı muhabereleler var.

Atıf Bey- Muhabere edilmiş olabilir, bu, rabıtaya delalet etmez.

Reis- Zapt kâtibi hitaben, okuyunuz.

Zapt kâtibi okur:

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

İzmir Vilâyet Merkezi,

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumiğine

Numara 9 Müsteceldir.

Möhterem Kardeşler,

Beğama kazasının Reşadiye nahiyesinde mukim eşkiya müstecmineden Çeçen Hamit Ağa "Kavkasyanın Nerkiş Öyüs vilâyeti şhalisinden olduğundan buradan götürüleceği bir kaç hemşehrisiyle beraber orduya hizmet edeceğini ve müsaade

edildiği takdirde Diyarbekirde mühim teşkilât yapıp hududa hareket edeceğini söyleyerek" muavenet talep eylemiştir. Mer-kumun bu suretle hizmet edebileceğini ümîd etmekte olduğumuzdan sevkleri memleket için iki suretle fayde teemin edecektir. Teşebbüsâtı vatanperveranede bulunup sevkleri lâzım gelip gemyeceğince dair telgrafla cevap itasını istirham eder, arzî tâlimat eyleriz, aziz kardaşlar.

23 Teşrinisani 330.

"İzmir müftüsü Cevherî Zade Ahmet Efendi Hocaya gönderilen tıbbiye talebesinden iki Efendinin mektuplarını aynen takdim ediyoruz. Bu Efendiler heyeti mühteremelerine müracaat etmeli yazılmıştır, mümkün olan muavzenetin ifasını istirham ederiz.

Doktor Nazım Bey kardaşımıza."

Reis- Diğerlerini de okuyunuz (diğer maznunlara okunan ve suretleri derc edilmiş olan vesikallerde tekrar okunur.)

(Sahife 86)

Reis- Şimdiye kadar okunan telgraflar gösteriyorki teşkilât-ı mahsus^Me ayla^{ayla} ile merkezi^M umuminin bir rabitası var.

Atıf Bey- Hayır.

Reis- Ya?

Atıf Bey- Hafızam o kadar kuvvetli değil, cevap veremem.

Birer birer sual buyurulursa isbat ederimki rabitası yoktur.

Reis- Hareketi askeriye bile müdahale ediyor.

Atıf Bey- Behaettin Şakir Bey doğrudan doğruya teşkilât-ı mahsus^Menin adamı olmak sıfatıyla...

Reis- Pek ^tey^t, Midhat Şükrü Beye yazıyor.

Atıf Bey- Bizimle doğrudan doğruya muhabere için vasıta

Midhat Shukri Bey, Secretary General of
the General Headquarters of the Union and Progress Party,
in a coded telegram dated August 17, 1914

imura chief, kuera -

The document signed by Haled, dispatched to the Mech. Izmid and herebefore inserted, was read again

At. This tel had no connection with the Committee

Rey - what is the purpose ~~in~~ ^{of} using the term chete?

At - We called them some kind chetes, ^{we called them} something ^{volunteers} detachments, then

etmiyoruz. Miçhat Şükrü Bey yazıyoruz. Miçhat Şükrü Bey ^ateva^s su^t edecek, o vasıta ile muhabere edeceğiz, yani doğrudan doğruya kâtibî mesullarla muhabere etmiyoruz, kâtibî mesullardan Miçhat Şükrü Bey sors^tın de^yyoruz.

+ Reis- Pek ^éyi. Ötekini okuyunuz.

Halil imzasıyla İzmit mütasarrıflığına keşide edilen ve sureti evvelce derc edilmiş olan vesika tekrar okunur.

Atıf Bey- Bu telgraflarda, ^rçemiyetin bir rabıtası yok, ~~Efendim~~ Efendim. Merkez kumandanı İzmit mutasarrıflığına çekiyor.

+ ~~Atıf Bey~~ Reis- Bu "çete" tabirinden maksat nedir?

Atıf Bey- İşte bunlara bazen çete de^yordık, bazen gönüllü müfrezesi de^yordık, sonra bunların ümerasına, rüesasına, teşkil ettikleri heyetede aramızda Komite de^yordık.

Reis- Şimdi sual buyur^uyorlarki vilâyet şifreleriyle muhabere edeceklerine kumandanların~~ın~~ şifreleriyle muhabere edeyⁱdiler. Kendileri ciheti askeriyeye merbut olmaları hasebiyle muafık olmazmıydı?

Atıf Bey- Şüphesiz olurdu, Efendim. Tabii ²dahiliye nezaretinde hükûmetin bir cüzidir, emniyet ve itimat var, bazı yerlerde ordu cüz^ti yokdur.

Reis- Ciheti askeriyenin muharebe esnasında muhaberesi daha süratⁱ ceryan ederdi o tar^k ihtiyar olunsa idi...

Atıf Bey,- Belki bir ordu merkezi, bir şifre olan ~~red~~ ^{yer} de^yil ⁵idide ihtimal onun için vilâyet şifresiyle ~~ve~~ muhabere edilmiş olabilir.

Reis- Ordunun muhaberesi kadar ~~ve~~ muharebe zamanında ~~dahiliye muhaberesi tanzim edilmiş~~

dahiliye muhaberesi tanzim edilmişmiydi, bilaksⁱ, bir çok yer-

lerin muhaberatı, telgrafları ta⁶atıl olunmuştu.

Atıf Bey- Zannediyorum, bu, daha sonraları oldu, Efen-
dim, sonraları bütün telgraf merkezlerine vazı yed edildi.

Reis- Esnaf cemiyet⁷in⁸lerinde merkezin bir münas⁹-
bâti olduğunu söylediniz ¹⁰Adi, bu şirketlerden husul¹¹ gelen
meblâğı küllü¹², temettü kongrede mevzu¹³ bahs olmuş.

Atıf Bey- Bu son kongredemi?

Reis- Ve sadrı esbak Sait Halim Paşada bunun muafık
olmadığını söylemiş ve hatta merkezi¹⁴ umumî âzalarının bu gibi
ticaret şirketleriyle temasa gelmesini¹⁵ de men etmek istemiş ve
vadda¹⁶ almış, ne için yine müdahelatta bulunuldu.

Atıf Bey- Müdahelatta bu¹⁷ olduğunu bendeniz bilmeyorum.

Reis- Bu para hakkında ne muamele yapıldı¹⁸?

Atıf Bey- Para hakkındamı?

Reis- Ev¹⁹et, para hakkında.

Atıf Bey- Sermay²⁰ei esasiye bu vakf bankaya devr olundu.

Reis- Şirketteki sermay²¹ei esasiyemi vakf olun²²du.

Atıf Bey- Şirketler yine duruyor.

Reis- Sermay²³ei esasiye vakf oldu ²⁴deyorsınız.

Atıf Bey- Çünkü ihtisasım dahilinde işler olmadığı
için tefarruatını ²⁵eyi bilmiyorum.

Reis- Bu paranın nasıl hasıl olduğunu bilmiyors²⁶unuz?

Atıf Bey- Onları²⁷da o kadar ²⁸eyi bilmiyorum, yalnız
zannederim, ilk zamanlar ekmek meselesine vazı yed edildiği²⁹i
vakit okka başına bir iki para kâr hasıl oluyormuş bunların
teraküm³⁰inden hasıl olmuş.

Reis- Bunların terakümünden hasıl olmakla evkafı İslâmiyeye bun^u vakf etmek doğrumudur? Çünkü bu paranın içinde her kesin bir hakkı var, milleti gayrı müslimeninde hakkı var, ecnebilerinde belki parası var, ne şelâhiyetle bunu vakfa tahsis ettiniz?

Atıf Bey- Öyle içtihat olunmuş, Efendim.

Reis- Kim içtihat etmiş? Mukarreratına iştirak ettiğiniz meclisin esası müzakeratına bilmeyerekmi iştirak ettiniz?

Atıf Bey- Kongrede uzun böyle münakaşa edildi, murahhaslarda vardı.

Reis- Pek âla amma, size kanaat gelmedikçe karara iştirak edermisiniz?

Atıf Bey- İhtisası dairesinde olmayan işlere heyeti umumiye kararına tebaiyet ederiz.

Reis- Bu Babıâli vakaası hudus ettiği zaman 328 senesinde siz neredeydiniz?

Atıf Bey- İstanbuldaydım.

Reis- Bu vaka ne yolda telâkki edildi, nasıl gördünüz? Bu vakaada bulundunuzmu?

Atıf Bey- Hayır, Efendim, bendenizde romatizma pek ziyadeydi, o senelerde evden pek ender çıkardım.

Reis- Merkezi umumî bu vakaayı nasıl telâkki etti?

Atıf Bey- O zaman ~~bu vakaayı merkez~~ merkezi umumî yaktı. Zâten klüplar falan sedr olunmuştu.

Reis- Ne vakit içtima etti?

Atıf Bey- Malumatım yoktur, esasen görüşmüyordum.

Reis- Siz o zaman âza deylmiydiniz?

Reis- Evrakın, kendine mahsus evrakın verilmesi.

Atıf Bey- Hayır, Efendim.

Reis- Bu evrakın alınması kongrede mevzu-^u-³ baha³ olmadımı?

Atıf Bey- Sonradan işittim, nasıl olduğunu bilmiyorum.

Reis- Babiâli vaka¹asını müteakıp kaç gün geçtikten sonra ^Mmerkezi ^uumumî ictima etti?

Atıf Bey- Bilmiyorum, o senelerde bulunmadım.

Reis- Gidiniz.

Atıf Bey mahkeme salonından çıkardılar.

Rıza Beyi getiriniz.

Rıza Bey mahkeme salonına getirilir.

Reis- Rıza Bey, harbî umumiden evvel bir mahyeli resmide ^Mmerkezi ^uumumî ictima ettim? (club)

Rıza Bey- Etmedi.

Reis- Sadrı esbak Sait Halim Paşanın yalısındaki- ictima³ada siz bulundunuzmu?

Rıza Bey- Bilmiyorum. Bendeniz yoktım, seferberlikte gittiğimde arz etmiştim.

Reis- O ictima, sefer berlikten sonramı olmuş?

Rıza Bey- Bilmiyorum. Harbî umumî buyuruyorsınız, harbî umumî olduğu vakit bendeniz burada değildim, Trabzondaydım.

Reis- Kongrede bulundunuzmu?

Rıza Bey- ~~Evet~~ Son kongredemi?

Reis- ~~Bir saat kadar bulundunuz~~ Evet.

Rıza Bey- Bir saat kadar bulundum.

Reis- Bu kongrede esnaf cemiyetlerinin temettüleri hakkında bir müzakere ^ecer^eyan etmiş.

Rıza Bey- Bilmiyorum, Efendim, işitmedim, çünkü ilk kongre azıldı. Bizim namımıza Talât Paşa...Talât Bey, bizim istifa ettiğimizi söyledi, bendeniz^ede oradan çıktım.

(Sahife 8

Reis- Sizin dediğiniz o en sonraki kongre şirketlerin ^eh^eisabatı ^erü^eyet edilen kongrede bulunmadınız mı?

Rıza Bey- Şirketler ^ede^exil, esnaf cemiyetleri ^eh^eisaba-
tında, o kongrede bulundum, Paşa Hazretleri.

Reis- Onların temettüatından bir kaç yüz bin hasıl olmuş. Malûmatınız varmı? Ne kadar?

Rıza Bey- Miktarını bilmiyorum. Yalnız bununla bir bankamı yapılacak veya ~~evkaf~~ evkafame vakf edilecek, ^ede^eye ~~matbu~~ bir şey oldu^u, o hususta dair Kemal Beyin ~~wakf edileceği~~ matbu beyannamesi vardır.

Reis- Sait Halim Paşa Böyle bir temettünün vakf edil-
mesinin doğru olmadığını ve ^Mmerkezi ^Uumumi âzalarının[?]da bu
gibi şirketlerde bulunma[?]larını söylemiş.

Rıza Bey- Hatırlamıyorum. Zaman geçmiştir. Teferrua-
tından hiç bir şey hatırimda yok^utır.

Reis- Bu paranın, bu temettü-^{ün}ne ne yapılmasına karar
verildi?

Rıza Bey- Evkafa şey edilecek ^eidi. Ta^ebirlerinde
bilemem, Paşa Hazretleri. Bu para vakf edilecek müessesat-ı
sanaiye ve ^etü^ecariyenin terakkisine ^ehi^emet etmek üzere bir
banka ^ete^esis edilecek.

Reis- Böyle ahaliye fazla fiyatla ekmek satıpta oradan hasıl olan temettü^ü vakf^{etmek} sizin selâhiyetiniz varmı?

Rıza Bey- Bizim selâhiyetimiz yok, Paşa Hazreteleri.

Reis- Nasıl karar verdiniz?

Rıza Bey- Bizim verdiğimiz karar selâhiyet kararı deyil, bu, ekmek meselesi için bir bedi kodı var. Bizdende bir âza orada bulunuyor. İyilerin başında Kemal Bey var, biz bunun ne suretle olduğunu enzar ve efkârı umumiyeye teşrih etmek istedik. Kongrede içtima etmişti. Kemal Bey kongrede izahat verdi. Hasıl olan temettü^üde ortaya koydı. Bunun üzerine bir şey yapıldı.

Reis- Pek iyi, kongre, yani siz, o heyeti teşkil edenler, bu selâhiyeti nereden aldınız?

Rıza Bey- Hangi selâhiyeti, Efendim?

Reis- İşte o ekmek meselesinden hasıl olan temettü, ahalinin fazla ekmek parasından toplamış bir paradır, o para ile ekmeğin tenzili fiyatına hizmet edilseydi, daha iyi olmazmıydı? Çünkü onun içinde Hristiyanlarında, ecnebilerinde, musevilerinde hakkı var, yalnız İslâmların hakkı deyilki, efradı İslâmiyeye hasr ediliyorsunuz.

Rıza Bey- Zannederimki o kongrede her cins millet mevcuttu. O satılarak hasıl olmuş bir temettü deyildir.

Reis- Temettü neden hasıl olur?

Rıza Bey- Nereden hasıl olduğu hakkında Kemal Bey izahat versin. İşin başında bulunan kendisidir.

Reis- Bu teşkilât-ı mahsus^e hakkında arkadaşlarından

Sahife 87

~~Introduce~~ Atif Bey was taken out of courtroom.

Introduce Riza Bey.

Riza Bey was introduced in the courtroom.

Presideesh - Riza Bey, prior to the World War I the Gen. Headquarters held an official meeting in the Club?

Riza Bey. Did not hold.

P. Were you present in the meeting held at the seaside residence of Said Halim Pasha former Prime Minister?

R.B. I do not know. I was not there, I had explained when I during the mobilization, P. ^{Did} This meeting took place ^{after} before the mobilization?

R.B. I do not know. You are speaking about the World War I. I was not here when the World War I began, I was in Trebizond.

P. Were you in the Congress?

R.B. At the Last Congress?

P. Yes.

R.B. I was there only for ^{one} ~~an~~ hour.

Sahife 88

Pres - concerning this T. M. many of your

colleagues have dispatched coded telegrams to the Gen. Headquarters. They are dispatched to the Gen. H., so addressed to Midhat Shukri Bey. It is evident that there was a connection between T.M. and The Gen. Headq.

R.B. Your Honor, I explained many times According to my knowledge ⁵ there is no connection (Salute 8p) (end) between the Gen. H. and the T.M.

I explained in detail, with evidence,

Pres. I understand your situation. However, there are ^{some} telegrams ~~which~~ that ^{estab} will ^{now give} an order to read. These telegrams ~~show~~ ^{establish} ~~prove~~ the connection. What do you say?

R.B. I don't know, & my conviction is that there was ~~only~~ no connection between the Gen. H. & T.M.

Pr. Directly to the recording Secretary! Read.

The above documents are read once again.

Pres. These and similar telegrams establish ^{that there is} ~~the~~ connection.

p. 67, 67, 67, 69, (Lmeh), 69 (Aziz, Hif, N, Kaki)
69 (Halil) 70 (Talat-Beko), 70, (Hisomeddie)
72, 73, 73, 85,

RB - According to my knowledge, there is any
~~no~~ extended connection between the Gen. H.
& T.M. (These ^{kind of} telegrams ^{are} despatched c/o
and entered ^{such} to T.M.

bir çoklarını ^Mmerkezi ^Uumumiye şifreli telgrafları var. ^UMerkezi ^Uumumiye, Midhat Şükrü Beye ^Udeye çekilmiş. Bunlardan anlaşılıyor ki ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse ile ^Mmerkezi ^Uumuminin bir rabıtası varmış.

Rıza Bey, Bendeniz müteaddid defalar arz ettim, Paşa Hazretleri, bendeniz bildiğim ^Mmerkezi ^Uumumiye ile ^Tteşkilât-ı ^Mmahsusenin hiç bir vasıtası ^{tu}yoktur. Kendi vaziyetimi de mu fassalen, müdellelen arz ettim.

Reis- Sizin vaziyetinizi anladım. Fakat şimdi okuturacağım bir kaç telgraf var. Bunlar, rabıtanın mevcudiyeti ⁿⁱisbat ediyor. Ne dersiniz?

Rıza Bey- Bendeniz bilmiyorum. Asıl olan kanaatım, doğrudan doğruya arz ettiğim ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse ile ^Mmerkezi ^Uumuminin bir münasebeti ^Uyoktur.

Reis- Zabıt kâtibi ^{ne}hitaben, okuyun.

Salif ül-zikr vesaik tekrar okunur.

Reis- İşte bu ve ^{de}emzali telgraflar münasebetin mevcudiyetini ~~gösteriyor.~~

Rıza Bey- Bendenizin bildiğim, ^Mmerkezi ^Uumuminin ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse ile ^{ayla}uzun uzadıya bir alakası yok. Bu nevî telgraflar, dolayısıyla gelen ve ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuseye geçen telgraflardır. Alâkadar gösterilmek meselisi, mesela bendenizin şahsımdan, Behaettin Şakir Beyin şahsından dolayı alâkadar gibi telâkki ediliyor, halbuki tekrar istirham ederim. Bütün şahsi harekâtımızı tetkik buyurunuz vilâyette bu kadar insan vardır, hem bu ^Tteşkilât-ı ^Mmahsusenin ve onın tahtında müstetid sttehcir ve kıtal meselesiyle zere kadar alakam görülürse her türlü cezaya bir kerre şahsım itiba-

riylâ razî olurum. Ondan sonra şahsımın ne merkezi^M umumiyle^U ve nede bu teşkilât-ı mahsuse^M ile irtibat-ı vardır. Harba^e başladığım dakikeden itibaren doğrudan doğruya ordunun ku-^S mandayı altında bulunmuşum, zannederim, Efendilerede, Heyeti^U umumiye^Ude kanaat gelmiştir. Gerek iki erkânı harp reisi^U ve gerek bizzat kumandan, ~~ki~~ teşkilât-ı mahsuse^M alayının^a cebhei harpda^{te} bulunduklarına dair kanaatbahş ifadelerde^U bulunmuşlardır. Daha kanaat^a hasıl edilmezse onların nizamı^U harpları alınır, bakılır, görülürki ne tehcir ile alâkası^U vardır, ve nede başka bir şey ile. Evvelcede arz ettim, Behaettin Şakir Beyin harekâtına vakıf olmadığım için, onun^a hakkında bir şey arz edemem, yoksa bütün kanaatımla^e arz^U ediyorumki merkezi^M umuminin^U teşkilât-ı mahsuse^M ile hafi cızı^U hiç bir alâkası yoktur. Mülhakat^a bu gibi şeyler için mura-^U caat eder, o bir tarafa havale eder. Bendenizdeki kanaat^a bu dır.

Reis- Şimdi ifadenizden öyle anlaşılıyorki tehcir^U ve taktik⁵ measiliyle^U iştiğal etmiş müfrezelerde, kıta^Ualarda^U yani teşkilât-ı mahsuse^M kitalarında var.

Rıza Bey- Müsaade buyurursanız, onuda^U arz edeğim, Paşa Hazretleri. Bu işde^U kelime yanlışlığı gibi görüyorum. Bendenizce bir teşkilât-ı mahsuse^M vardıki^U Harbiye Nezare-^U tinin emri altında teessüs etmiş

(Sahife 89)

ve bu cephei harpda^{te}, düş-

man mıntıkası dahilinde iş görüyor, bu meseleyi esasen bü-^U tün kanaatımla^e izah etmek istiyorum. İkinci bir teşkilât-ı^U

^M mahsuse mevcutki, bunlar, bazı vilâyetlerin, sancakların, kaza ^a ~~kaza~~ların bu tehcir işini idare etmek için jandarma kuvvetinin ademi kifayetsinden dolayı mevkilerinde kendilerinin yaptıkları kuvvetler ~~indendir~~ ^T ~~indendir~~ ^T Bu kuvvetlerle teşkilât-ı ^M mahsuse ^a ~~inin~~ ^a yaptığı kuvvetler kâmilen ayrı bir meseledir. Mesele köylerde Ermenileri toplayıp sevk etmek için jandarma kifayet etmiyor, malum ^U ihsanınızdırki jandarmayı ordu cephe ^e ~~hi~~ ^U harba götürmüşdi, iki tane jandarma gönderiyor, o köyden o mintıkaya vâkıf, oldıkça, eli ayağı tutar veya hatırı sayılır o memleketin evladından bir kaç tanesini veriyor. Toplatıyorlar, on ^U ~~ında~~ ^T ismi teşkilât-ı ^M mahsuse ^a oluyor. Şimdi bu iş, esasen ulvî bir maksat için teessüs eden teşkilât-ı ^M mahsuse ^a ~~ye~~ ^a karışıyor.

Reis- İşte bu suretle ^U ~~hasıl~~ ^T ~~olmuş~~ ^T olan teşkilâtın idaresi kimdeydi? Valiler demi?

Rıza Bey- Bunlar hep mevziiydi, Paşa Hazretleri.

Reis- Mevzii olmakla beraber valilerdemi? kâtibi mesullardamı? ^U ~~bunu~~ ^U izah ediniz.

Rıza Bey- Bizzat bulunmadığım için yalnız hissen arz edeceğim. Bunlar hangi mevkiide icra edilirse, o mevkiin mülkiye memur ^U ~~ı~~ ^U bu işi idare etmiştir. Eger orada kâtibi mesul vazifesinden haric ~~idare~~ ^e işi karışmış ^U ~~ise~~ ^U, kâtibi mesulda bu işlere karışmıştır. Doğrudan doğruya mahalli, mevzii işlerdir, Paşa Hazretleri. Merkezi ^U ~~umuminin~~ ^U bunlar? dan haberi bile olmamıştır, Paşa Hazretleri.

Reis- Merkezi ^U ~~umuminin~~ ^U bazı re'slihata bilerey ^K ~~verdiği~~ ^U, emirler tebliğ ettiği vaki olmuş. Vesikaların içinde var. Sizin tarafda vaki olmadımı?

Rıza Bey- Bendenize hiç bir şey yoktur, çünkü ben-
deniz evvelce arz ettiğim^U silâhlarım ne yolda^U idi.

Reis- Ahiren Doktor Nazım Beyin götürmüş olduğu^U
evrak hakkında ^Mmerkezi ^Uumumice ne ~~yaptırır~~ yapıldı? Kâtibi
mesul muahaze edilmedimi?

Rıza Bey- Doktor Nazım Beyin götürdüğünü^U sonradan
haber aldım. En son kongre^{de}deki ^Tteceddüd ^Tfırkasına devr
etmek için bir kongre yapmıştık. Ondan sonra ben hap^Usha-
nede arkadaşlarımla birleşmiş^tdim.

Reis- Fakat Mi^that Şükrü Bey kongrede Doktor Nazım
Beyin kendine ait...

Rıza Bey- Bendeniz demin arz etti^U ki bir saat kadar
ya durdım ya durmadım, Paşa Hazretleri.

Rıza Bey- Demek malûmatınız yok.

Rıza Bey- Yok, Paşa Hazretleri.

Reis- Pek ^Ueyi, gidiniz. Rıza Bey mahkeme salon^Uundan
cıkartılır.

Talât Beyi getiririz. Talât Be^Uy mahkem^U salonına ge-
tiririz.

Reis- Talât Bey, Babiâli vakaası oldu^Uğu zaman,
üç yüz yirmi sekiz senesinde siz neredey^U idiniz?

Talât Bey- İzmirdey^U idim.

Reis- Ne vakit avdet ettiniz?

Talât Bey- 329 kongresinde geldim.

Reis- O vakit demek ^Mmerkezi ^Uumumide de^Uğildiniz.

Talât Bey- Ev^Uet.

Reis- Bu esnaf cemiyetlerinin temettü hakkında ne

müzakere ceryan etti?

Talât Bey- Pek ^at^tahatⁱur edemeyorum, fakat aklımda kalan, Kemal Bey, o vakit ^eiaşⁱ işini der^uhde etmişti şehir emanetine müavinette bulunuyordı, bu, vakit ^dahiliye ^Npazırı bulunan ~~Ti~~ Talât Beyin teşvikiyleydi, zannedirim ekmeklerden bir buçuk para iki para kadar bir fark hasıl oluyordu. Bunlar teraküm etmiş, dört yüz bin lira kadar bir meblağ hasıl olmuş. Bu paranında, bir çok mün^aakaşalardan sonra, meş^ru^uriyetine herkes kani oldu, bundan sonra bunun umur^u hayriyey^e sarf edilmek üzere vakf edilmesi ^atekarrur etti ve zannedirim, o vakit ^Eevkaf ^Npazırı olan zatta mütevellilerden birisiydi malumatım bu kadardır, Paşa Hazretleri.

Reis- Sadri esbak Sait Halim Paşa o kongrede bu gibi temettül^earin esnaf cemiyetleriyle, şirketleriyle temasta bulunması muafık olamayacağı^u söylemiş. Mesmu^uarız old^umu?

Talât Bey- Hiç ^at^tahatⁱur edemeyorum, Paşa Hazretleri.

Reis- Bu temettü ekmek parasından hasıl olmuş, bunun içinde anasırı gayrı Müslümeninde parası dahil, demektir, belki ecnebiyeninde hakkı olan bu parayı evkafı İslâmiyeye hasr etmek doğrumuydu? Böyle yapmakta kongrenin ^aselâhiyeti varmıdır?

Talât Bey- Kongrenin ^aselâhiyeti olup olmadığını bilmem, fakat her halde kongre buna karar vermiştir. Yalnız Kemal Bey, bu parayı vakfa tevdi etmekle kalmış de^uyildir. Kemal Bey aynı ^az^amanda seksen doksan bin fukarayı beslem^uıştır. Memleketin muhtelif noktalarında aşhaneler açmış^udur, ~~hatta~~ ^ahatta bendeniz Beşiktaş^tda ot^uur^uyor^uum. Beşiktaşta açılan

aşhanede akalli on beş bin fakir yiyor ve içiyordı. Bunun zannederim kırk binden fazlası anasır Hristiyanıyeye ait fıkıkaradır. Şu halde Kemal Bey memleketin fakirlerine hizmetten geri kalmamıştır.

Reis- Bu doğru olabilir.

Talât Bey- Evvet.

Reis- Fakat temettü denilen şey, bu masarîf çıktıktan sonra artan paralar, demek ~~da~~ oluyor^o ki ekmekten fazla para alınarak fıkıkarâi şhalinin zarureti tezâid edilmiş. Banka teşsis edilmiş veya vakıf sermayesi vâcûda getirilmiş, bu doğrumıdır?

Talât Bey- Kongre kararında gayrı mesuldür ve kongre bir şahsı manevidir. Birinci derecede mesul olan Kemal Beydir, ve bu gün para mevcuttur. Eğer kânuna muşayir bir para ise, hükûmet vazı yed eder ve yerine sarf eyler.

Reis- İlânı harp zamanı siz İstanbuldamıydınız?

Talât Bey- Evvet.

Reis- İlânı harp esnasında bir mahfeli resmide bu bapda müzakere ceryan etti mi?

(Sahife 90)

Talât Bey- Hayır.

Reis- Sadrı esbak Sait Halim Paşanın yalısında ictima vuku bulmuş.

Talât Bey- Evvet, tehatür ediyorum, bir bayram günü idi

Reis- O ictima Sait Halim Paşa bizim harbâ istirakimiz muafık olmayacağını, her halde bitaraf kalmamız menfaatımıza muafık olacağını söylemiş ve merkezi umumî âza-

larını ikna çalışmış fakat muvaffak olamamış.

Talât Bey- Bir kere böyle bir şey vakı olmuş deyildir, Paşa Hazretleri. Zannederimki Rusların, donanmamıza hücumından sonra tehattüs eden mesele sıralarındaydı. Fırka reisi olmak itibarıyla Sait Halim Paşa bizi Yeni Köydeki yalısına davet etmişti ve orada bu meseleyi bize anlattı ve filhakika harbin iyi olmayacağını ve bizim için daî-i muhatara olacağı hakkında izahat verdi ve bu hareketten sonrada lâzım gelen tebbirleri alarak her halde devletin harbı girmemesini temin edeceğinde söyledi ve bu daire izahat verdi. Fakat merkezi umumî kâtiyen ve kâtibeten Sait Halim Paşanın beyanatı üzeren hayır biz harp isteriz, gibi çocukça bir mutalaada bulunmuş değildir. Çünkü bir kerre gayrı mesul mevkiindedir, doğrudan doğruya mesuliyet, hükümet mevkiinde bulunanlara aittir. Şu halde merkezi umumînin iki surette kendi fikrin "enpoze" etmesin imkânı olamaz.

Reis- Kendi ifadesinde ikna edemediğin dediğine göre, aksi kâra yahut aksi ictihar izhar edilmiş oluyor.

Talât Bey- Efendim, merkezi umumî o vakıt israr etmiş bulunsaydı iki surette cerihedar olan Sait Halim Paşanın o ande istifa etmek lâzım gelirdi, şüda gösteriyorki merkezi umumî kâtiyen fikirlerinde bir teşir yapmış değildir.

Reis- Sait Paşanın ifadesine muafıkmı gördüler?

Talât Bey- Efendim?

Reis- Verilen izahat-ı, yani devletin harbı iştirak etmemesini orada hazır bulunanlar muafıkmı gördüler?

Talât Bey- Tabii, Efendim, hiç birimiz bu suretle harbi arzu etmezdik, değilmi, Efendim.

Reis- O z^amanki hal^e göre bu suretle olacağı malûm de^gil ıdi ya.

Talât Bey- Ev^yet, Efendim, o z^amanki hal^e göre...

Reis- Bu içtimada vükela^ada dahilmi^y ıdi?

Talât Bey- Vükeli^a, zannederim, yokt^y, yalnız ^Mmerkezi ıumumî âzaları...

Reis- Sait Paşanın ifadesinde, vükela ve ^Mmerkezi ıumumî âzaları deniliyord^a, o suretle söyle^yorum.

Talât Bey- Olabilir ya, hatırlarında öyle kalmış bulunabilir.

Reis- Siz ^eyi biliyord^sınızki vükela dahil de^gildi?

Talât Bey- Bendeniz ^eyi biliyord^sunuzki de^gildi.

Reis- O halde sizin kana^atⁱnizi, kendisine bu suretle mu^afakatinizi rûfekasına bildirdimi?

Talât Bey- Efendim, bir vaziyet^e resmiyemiz olmamak itibariyl^e bizim fikirⁱrimizi rûfekasına bildirip bildirmemek kendisine ait bir şeydir. Sait Halim Paşa ^Mmerkezi ıumumiye karşı mesul vaziyette bulunm^ış olsay^ıdi o vakit bizim mütalaamızı, kendisine iştirak ettiğimizi rûfekasına bildirilmesi l^azım gelirdi, haybuki ^Mmerkezi ıumumî orada sami vaziyette kalmıştır.

Reis- Sait Paşanın hitabı o halde kime varit oluyor?

Talât Bey- Efendim, bize izahat verdi.

Reis- Demekki bir lüzüm görmüş.

Talât Bey- İhtimal lüzüm görmüş olabⁱlir, Efendim.

Reis- Bu son kongrede İttihat ve Terakki ⁱfırkasına ait olan evrakın Doktor Nazım Bey tarafından aşır^ması hak-

kında kâ^ktibi ^uumumi Mi^th^tat Şükrü Bey muahaze~~edildi~~ edilmi^{di} edilmedimi?

Talât Bey- Bendenizin malûmatım yok^utır. Bendeniz kongrede sahibi rey değildim. Mi^th^tat Şükrü Bey sahibi rey^{di} idi. Burtur Mebusⁱ olmak sifetiyle bulun^uıyordı^ı, bendeniz istifa ettikten sonra kongre ile hiç bir alâkam kalmamıştır.

Reis- O kongrede bulunmadınız demek?

Talât Bey- Evvet, Efendim, istifa ettikten sonra ne kongre ile ve ne^{de} fırka ile alâkam kalmadı.

Reis- Teşkilât-ı ^Mmahsuse^a hakkında ^eşice malûmatınız varmı?

Talât Bay- Geçende Harbiye Nezaretine merbut bir daireⁱ askeriye old^uğ^uı^u arz ettim, Efendim.

Reis- Arkadaşlaⁿınızdan Rıza Beyde "bazı vilâyette tehcir muamelat-ı icra edebilmek için jandarma kuvvetinin gayrı kâfi olmasından dolayı bir ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse^a vücuda getirilmiş bulund^uğ^uı ve bu ^Tteşkilât-ı ^Mmahsuse^anin diğ^er, Harbⁱye Nezaretine merbut olan Teşkilât-ı ^Mmahsuse^aden başka old^uğ^uı^u söyledi, sizin buna dair malûmatınız varmı?

Talât Bey- Hayır, Efendim, bendeniz geçen defa^dya arz ettim, Efendim, İttihat ve Terak^{kk}inin kendi teşkilât-ından ma^dda kendine merbut hiç bir teşkilât-ı yok^utır.

Reis- Sonradan ande^h lüzum bir teşkilât-ı yapılamazmı?

Talât Bey- Kâtiyen, Efendim.

Reis- Mustafa Paşa Hazretleri sual buyur^uyorlarkⁱ?: muharebenin bidayetinde Ruslar tarafından t^earruz vuku buldu, dediğ^uinize göre böyle old^uğ^uına kana^tatınız varmı?

Talât Bey- Efendim, her halde bendenizin kana^{de}atım ve mesmuatım bu merkez^{de}dir.

Reis- Fırkaya, ^Mmerkezi ^Uumumiye aks eden havadis böylemi?

Talât Bey- Ev^{de}et, Efendim, bendenizin aklımda kalan ve kana^{de}atım bu merkez^{de}dir.

Reis- O halde Sait Halim Paşanın mütalaası varı^tolabilirmiⁱdi? Muharebeⁱnin hudusⁱ emri vaki değilmidi?

Talât Bey- Efendim, pek t^ehat^uur edemeyorum, esasen Sait Halim Paşanın bize ne suretle tafsilat verdiği hakkında cidden ~~hakır~~ hatı^urında o kadar bir şey yok, yalnız derha^ttır edebildiklerimi arz ediyorum.

Reis- Çarşamba günü saat onda devam edeceğiz.

Muhakem^einin hitamı

Saat 5, dakika 5.

.....

Divanⁱ harbiⁱ örfi zabt heyetⁱ amiri:

Abdⁱdin Dav^eer. (Dav^eer)

bu "soyadin" imzalıdır 1934-50
46/2 anas 5.

8 Mart 335 tarihinde
irade^Si seniye^{X-14} hazreti padişahiye^{-P}
iktiran eden kararname ile müteşekkül
divan-ı harbi^A örfi muhakematı zabt^A ceridesi.

Reis: Ferik Mustafa Nazım Paşa,

Âza: Mirliya Zeki Paşa, Mirliya Mustafa Paşa, Mirliya Ali
Nazım Paşa, Miralay^Aı Recep Ferdi Bey,
Müddei Umumi Baş Muavini: Cemil Bey.

Altıncı Muhakeme

Çarşamba 14 Mayıs 335 (1)

Vicahen muhakemesi icra edilen maznunların esamisi:

Mi^that Şükrü Bey, Ziya^A Gök Alp^A Bey, Talât Bey, Atıf Bey
Cevat Bey, Rıza Bey.

Gıyaben muhakemesi icra edilen maznunların esamisi:

Doktor Nazım Efendi, Doktor Beha^Aettin Şakir Efendi,
Doktor Rusuşhi Efendi, Aziz Efendi.

Birinci celse saat 11, dakika^A -

Reis- Mi^that Şükrü Beyden başkalarını götürünüz.

(Diğer maznunin çıkarılır).

Reis - Mi^that Şükrü Bey, murahhası mesulların bazı vali ve
mutasarrıfları taktil mesale^{ele}inde icrai^A tesir ettikleri söyle-
niy⁰ır. Bazı mutavv⁰aat etmeyenlerin azl^A ettiklerinde söyleniyor.
Doğrumıdır?

Mi^that Şükrü Bey- Bazıları bizim taraftan vaki olmuşdur.

May 17, 1919 No 3557 published May 25, 1919

2
/ yani bazı işlerde tavsiyede bulunmak istemiş. Malûmattar oldu^u
vali ve mutasarrıf kendisi bⁱze yazmış. Kendilerine işden el
çek^tdirdik.

Reis- Murahhası mesullarımı?

Midhat Şükrü Bey- Evet.

Reis- Halbuki bazıları valileri azl ettirmişler.

Midhat Şükrü Bey- Hayır, aksi var^ıtır, fakat valileri
azl ettiklerini zannetmem.

Reis- Efendim?

Midhat Şükrü Bey- Murahhaslar valileri nasıl azl edebi-
lir, Efendim?

Reis- Ankara valisi Mazhar Bey, Kastam^on^u valisi Reşit
Paşa, bu meald^e aldıkları evamir^e mutavaat etmedikleri için
hem^en azl olunmuşlar.

Midhat Şükrü Bey- Mazhar Beyi biliyorum. Sureti azlind^en
malumatım yok. Fakat Reşit Paşa pek ahabım dır. On beş seneden
beri kendisini tanıyorum. Hiç öyle kâtibi mesul^un işarıyla
falan azl olunmuş değil dir. Bil aksⁱ, kendisi hasta olduğundan
azl edilmiştir, çünkü kendisi

(1) Beşinci muhakeme (Pazar B^etesini 12 Mayıs) tari-
hinde ceryan eylediği halde sehven yalıs tarih k^unulmuş olmakla
tashih olunur.

3557 numaralı Takvim-i Vakayiye merbuttur
Sahife 92 *İstanbul 25, 1919*

bendenizin on beş seneden beri sevdiğim ve tanıştığım arkadaşımdır. Bahs edilen kâibi mesullar tarafından azl edilmiş diye bahs etmedi.

Reis- Kâtibi mesul azl etmemiş, kâtibi mesulün işaarı üzerine.

Miçhat Şükrü Bey-Hayır, Efendim, çünkü kâtibi mesul bendenize yazacak. Bendeniz her suretle kendisinin namusına itimat ettiğim için Reşit Paşanın azlı için bir teşebbüsde bulunmam muhal kabilindendir.

Reis- Kâtibi mesullar doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine yazamazlarmı?

Miçhat Şükrü Bey- Hayır, Efendim, katiyen mensudırlar. Haber aldığımız zaman hemen azl ederiz. Böyle Dahiliye Nezaretine yahut diğer bir nezarete işaarda bulunduğu haber alınınca katiî emr vermişdik. Gayet böyle bir şey yazdıklarından haberdar olarak...

Reis- Fakat Behaettin Şakir Beyin, Doktor Nazım Beyin, vesaik arasında, Dahiliye Nazırına yazdığı şeyler var.

Miçhat Şükrü Bey- İşe dairmi?, Efendim.

Reis- Evet.

Miçhat Şükrü Bey- Belki olabilir. İhtimal Doktor Nazım Bey kendiliğinden böyle yapmıştır.

Reis- Sizin malumatınız yokmu? Behaettin Şakir Beyinde var.

Miçhat Şükrü Bey- Olabilir, Efendim.

Reis- O halde niçin böyle Dahiliye Nezaretine hariç ez selahiyet müracaatlardan dolayı....

^tMidhat Şükrü Bey- Fakat, evvelce bendeniz kâtibî mesul olmadan....

Reis- [?]Ruyi kabul görmeseler bu müracaatlar tevali eder-miyⁱdi?

^tMidhat Şükrü Bey- İhtimal görmüşlerdir, Efendim, hatta bundan altı, yedi sene evvel bazı kâtibî mesullar mahallerinden intihap olunurlardı. Böyle Nezaretlere müracaat ettiklerini haber aldık. Onlar bize kâğıtları göndermişlerdi. Biz onları tektir ve tevdiâ ettik ve tekerrür⁴ halindâ^e azl olunacaklarını yazmış^zdık. Emsalidâ^e vardır, ^tEfendim. Meselâ Yakup Cemil Bey vardı, divan-ı harpçâ^e mahkûm olış^{mu tu}ı. Adanada bulunduğ^aı zaman Muammer Beye bazı şeyler söylemiş. Muammer Bey bize yazdı, haber aldık ve on⁴ı hemân^e azıl ettik ve Muammer Bey vaka'asından beri, sırf valinin işine müdahale ettiğinden dolayı kadromız⁴-dan ihrac edilmişti, fakat bendenizin malûmatım olmayan bir şey varsa ona bir şey de^yemem.

Reis- Ankara valisi Mazhar Bey bu gibi evamiri tebliğ etmek üzere oraya gitmiş olan cemiyet kâtibî umumîlerinden Atıf Beyin işarı⁴ üzerine hemân^e azl edilmiş ve yerine Atıf Bey tâyin olunmuş.

^tMidhat Şükrü Bey- Cemiyetin kâtibî umumîsi Atıf Bey yok⁴tır, Paşa Hazretleri.

Reis- Öyle haber vermişler, âzadan olabilir.

^tMidhat Şükrü Bey- Âzada yok, Efendim. Atıf Bey o z^aman Merkezi⁴ umumide değildi.

Reis- Her ne ise, Cemiyet tarafından Atıf Bey gönderil-miş valiye bazı tebliğat-ı hâfiyede bulunmuş. Mazhar Bey bun⁴

reddetmiş. Ertesi günü azl edilmiş, yerine Atıf Bey tâyin edilmiş.

Midhat Şükrü Bey- Katiyen malûmatım yok. Mazhar Bey- lede görüşürüm. Öyle bir şey vaki olsa ıdı bendenize katiyen söylerdi.

Reis- Mazhar Beyin burada ifadesi var.

Midhat Şükrü Bey- Olabilir, Efendim. Bendeniz katiyen böyle bir şey söylemedi ve kendisinde muvacehe olunabilir. Atıf Beyin böyle bir emri olduğunu şimdi işliyorum.

Reis- Reşit Paşa ve Yozgat Mutasarrıfı Cemâl Bey hakkında hemân aynı muamele yapılmış.

Midhat Şükrü Bey- Katiyen malûmatım yoktur, Efendim.

Reis- Cemiyetin kararıyla muharebe esnasında bazı ecnebi mektepleri işgal edilmiş, bu babda malûmatınız ne dir?

Midhat Şükrü Bey- Merkezi umumî kararıyla, Efendim?

Reis- Evvet.

Midhat Şükrü Bey- Katiyem.

Reis- Yahut İstanbul Merkezi kararıyla.

Midhat Şükrü Bey- Onı da zannetmem, Paşa Hazretleri, buna katiyen imkân veremem. Mektep aldığını ve kapatıldığını işitmedim. Esasen imkânı da yoktur.

Reis- Ve bu mebani heyeti asliyesiyle kullanılarak kullanılmayarak bir takım ilâvat o mahv ve isbat gibi şeyler yapılmış.

Midhat Şükrü Bey- Katiyen bilmiyorum, Paşa Hazretleri. Malûmatım yok, ve böyle bir şeyde hatırıma getirmiyorum.

Reis- Meclisi umumi müzakeratının ruznamesinde doğrudan

doğruya reis olan Sadrâzamı tertip eder, yoksa merkezi umumî?

Midhat Şükrü Bey- Efendim , ya reisi umumî ki sadrâzam dır- ve ya vekili umumî tertib ederdi.

Reis- Merkezi umumî karışmazmı?

Midhat Şükrü Bey- Merkezi umumî kendisinin bazı şeyleri varsa onı vekili umumiye bildirir, vekili umumî arzu ederse ruznameye koyardı, arzu etmezse koymazdı, çünkü ruznamenin tanzimi doğrudan doğruya reise, vekili umumiye aittir.

Reis- Vekili umumî kimdir?

Midhat Şükrü Bey- Vekili umumî dahiliye nazırı idi, Sait Halim Paşa Reisi umumî idi.

(Sahife 93)

Reis- Talât Paşa sadrazam olduğu zaman vekili umumî kim idi?

Midhat Şükrü Bey- O vakit vekili umumî yoktu idi, Paşa Hazretleri, çünkü Sait Halim Paşa reisi umumilikten istifa etti. Kongreye kadar vekili umumisi kaldı sonra yine reisi umumî devam etti.

Reis- O Halde ruznameyi hep vekili umumî tertip eder?

Midhat Şükrü Bey- Reisi umumî tertip eder fakat her âzada içtima iptidasında ruznameye koyun diye teklif edebilir, ve fakat kabul etmek reisi umumiye aittir.

Reis- Geçenlerde meclisi umumî on beş günde bir içtima eder, denilmişti.

Midhat Şükrü Bey- Evvet, evvelce öyle idi, ahiren ayda bir içtima eder idi. Mamafiyh ruznamesi olmadığı için on beş günde birde muntazamen içtima edemedi.

Reis- Bu müddeti muayyene zarfında fevkelâde bir içtima^a lüzum görülürse kimin tarafından, ~~reisixxxxxxxxx~~ ^adevet olunur?

Midhat Şükrü Bey- Reisi umumî tarafından, reisi umumî tezkere yazar, âzalar icabet eder.

Reis- Meclisi umumînin mukarreratı (da merkezi umumînin mukarreratı gibimi tesbit olun^urd^u?

Midhat Şükrü Bey- Evvet, Efendim, ne nevⁱ karar verilirse yazılırdı. Fakat...

Reis- Mevcut âzalar imza edermiyⁱdi?

Midhat Şükrü Bey- Meclisi umumîde pek imza edilmezdi, Paşa Hazretleri, bazen imza edilirdi.

Reis- Fakat onun tahrif edilmemesi için kim tasdik ederdi?

Midhat Şükrü Bey- Emniyet olun^urd^u, Paşa Hazretleri, tahrif olunacağı hatıra gelmezdi, esasen o kadar ehemmiyetli bir şeyler değildi.

Reis- Riyasetinde tasdik olunmazm^eydⁱ?

Midhat Şükrü Bey- Olunm^aşord^u. Hiç t^ehatt^ur etmiyorum, Paşa Hazretleri, malûm^u âliniz nazari şeylerdir, bun^u tahrif etmek^ede şey değildir.

Reis- Mad^eamki bir müzakeredir, mazbut olmalıdır.

Midhat Şükrü Bey- Bazı kerre imza edilirdi, fakat mun^atazam^en imza edildiğini bilmiyorum, Paşa Hazretleri. Çünkü meclis biter bitmez g^ederlerdi, onun için teklif edil^emezdi.

Reis- Esaslı müzakerette olurdu değilmi?

Midhat Şükrü Bey- Evvet, çok.

Reis- Mesela intihaplar hakkında, falan.

Miçhat Şükrü Bey- İntihabattan ziyade kanunlar hakkında, program hakkında, yani kongreye gönderilecek program maddeleri hakkında çok esaslı müzakerat vakı olurdu. Bahusus tehvidi mehakim meselesi hemân bir kaç celseyi işğal etmişdi, tēhattur ediyorum.

Reis- Müzakeratın sureti cerıyan ı zabt olunurmuyadı?

Miçhat Şükrü Bey- Aynenmi?

Reis- Evvet.

Miçhat Şükrü Bey- Hayır, herkes söyler, neye karar verilirse o karar bir satır olarak derç edilirdi yani zabt tutulmazdı, Paşa Hazretleri.

Reis- Bazı nâfi ittirazlarda olur, zabt edilmezmiydi?

Miçhat Şükrü Bey- Hayır, Efendim, aynen zabt edilmezdi, zaten âzadan biri tutuyordı, herkesin ifadatını aynen zabt etmeğe kudreti de müsai değildir.

Reis- Eyice tetkik olunmak için bazı pek mühim mukarreat tab edilip de âzada tevzi olunurmuyadı?

Miçhat Şükrü Bey- Tēhattur etmiyorum, Paşa Hazretleri, kongreye gitmek için belki bazıları tab edilmiştir, fakat umumiyetle tab edildiğini tēhattur etmiyorum, umumiyetle tab edilecek şeyler hakkında mî müzakere cerıyan etmedi.

Reis- Ani olacak şeyler hakkında müzakere cerıyan edebileceği için, ani müzakerelerle bitmeyecek olursa tabii değildir mi, Efendim?

Miçhat Şükrü Bey- Evvet tabii, fakat tēhattur etmiyorum yalan söylememek için...evvet desem...

Reis- Meselâ bu esnaf şirketlerin hisabatı hakkında

bir çok müzakere ceryan etmiş.

Midhat Şükrü Bey- Meclisi umumide esnaf cemiyetinin hamî geçmedi.

Reis- Kongreye kim sevk etti?

Midhat Şükrü Bey- Kongrede teklif olundu. Kemal Bey kendisi sevk etti. "Haricden dedi kodılar oluyor. Bunun hakkında izahat vermek isterim", dedi. Kongrede, esnaf cemiyeti ve hisabatı, bunlar için ne gibi şeyler tasavvur ettiği hakkındaki mulahazatını tab ettirmiş, tevzi etti, meclisi umumisi- de katiyen böyle bir müzakere ceryan etmedi.

Reis- Meclisi umumide bahs olunmaksızın kongreye gidermiydi?

Midhat Şükrü Bey- Tabii, kongrede herkes serbesttir. Her âza kongrede teklif edebilir, çünkü kongreye girince merkezi umumî âzaları kalmıyor, çünkü kongrenin bir âzasıdır. O artık kongrede müzakere olunmasını teklif eder. Kongrenin ekseriyeti müzakere olunmasını kabul ederse müzakere edilir. Kabul etmezse tabii müzaker edilmis.

Reis- Meclisi umuminin mukarreratı taşrada bulunan memurlar falan tâmin edilmek lâzım gçilirse merkezi umumî vasıtasıyla tâmin olununurdu, yoksa doğrudan doğruya meclisi umumimi tâmin ederdi?

(Sahife 94)

Midhat Şükrü Bey- Tâmin edilecek bir şey yoktur. Taşradaki merkezlerle tâmin edilecek bir şey olursa zaten dahili şubatin vezâifi âliyesi heyeti merkeziyelerle münasibatta muhaberetatta bulunmaktadır. Meclisi umumiler, doğrudan doğruya

münasibette bulunmaz, kâtibi umumiye böyler, kâtıbyı umumi tāmim eder, fakat öyle tāmim olunacak mukarrerat olmadı.

Reis- Meclisi Umumide âzâ tabiiyiden olan vükela ile âzâi saire beyninde bir mebhâssda ihtiyaf hadis dolsa sairenin kesreti hasebiyle yine karar ekseriyetmi tabi olur?

Midhat Şükrü Bey- Dayma ekseriyete tabidir.

Reis- Vükelanın ihtisas ve malûmat-ı vasiyası hasebiyle hakkı rüçhanı yokmıdır?

Midhat Şükrü Bey-Hayır, yoktur, Paşa Hazretleri, orada temamiyle müsavidir. Vükela âzâi tabiiyiden âdi ve âzâi tabiiyiden olması bir imtiyaz bahş etmiş.

Reis- Fakat her halde kendilerinin vukufı etraflı olmak itibarıyla?

Midhat Şükrü Bey- Müzakere edilir. Kabul ederse ekseriyet kabul eder, etmezse etmez, yoksa vükelalık bir imtiyaz bahş etmez.

Reis- Vükela bir madde hakkında ısrar ederse ekseriyetin kararı Meclisi Mebusandaki fırka vasıtasıyla istizaha tahvil olunurmıydı?

Midhat Şükrü Bey- Esasen öyle icraya teallük edecek bir mesele olmadığı için istizah edilecek bir mesele tehadüs edemezdi.

Reis- Hayır, Efendim, mesele bir mesal ile izah edelim. Demin buyurduğunuz hususattan birisi hakkında ihtilaf oldu.

Midhat Şükrü Bey- Mesela, tevhidî mehakim, arz etmişdim.

Reis- Evvet, tevhidî mehakim hakkında, şimdi ekseri-

yetin kararı karşısında vükelanın muhalefeti üzerine bu mesele için fırka vasıtasıyla ^Mmeclisi ^Mmebusanda bir istizah yapılmaz mıydı?

^tMidhat Şükrü Bey- O, zaten, kongreye gidecek Efendim. Vükeladan muhalif olan zat ise kongrede fikrin^t dermiyan edebilir, fakat yine orada ya ^eakalliyette kalacak ve yahut ^aekseriyetin fikrini kabul edecek.

Reis- Demek istiza hata hacet kalmaz?

^tMidhat Şükrü Bey- Şüphesiz, zaten istizah meselesi yok. Çünkü istizah olunacak bir kanun meselesidir. Meclisi^t mebusanda müzakere edilir. İhtimal nazır olan zat her kim ise kongrede fikrini şey edemezse ^Mmeclisi ^Mmebusana geçer. Buradada fikrini tervic ettiremezse istifa eder, veyahut reyini geri alır. Meclisin veya kongrenin verdiği kararı kabul eder. İkisinden haric değildir.

Reis- Kongrede kabul edilmeyen bir husus, vükela tarafından kabul edilip ^ete âzai saire tarafından kabul edilmeyen ^eakalliyette kalan bir husus için vükela ^Mmeclisi ^Mmebusana bir layiha veyahut sair bir şey verse bu ^Ffırkaca kabul edilirmiydi?

^tMidhat Şükrü Bey- Arz ^yedeğim, Paşa Hazretleri, kongrede kabul edilmiş olan program mevaddının hilafında bir nazır bir fikirde, bir mütalaada bulunacak olursa ^rfırkanın efradından değil demektir, çünkü o fırkanın programını kabul etmiş.

Reis- Ben, bir nazır itibar etmiyorum, bütün vükela yani heyeti vükela bir ^thususda [?]ısrar ederse?

^tMidhat Şükrü Bey- Ha, umumiyetle.

Reis- Ev^tet umumiyetle, bir hususda [?]ısrar etse ve

akalliyette kalsalar, heyeti vükela olmak itibarılâ kendilerince müsip gördükleri o husus meclisi mebusana sevk etseler, şimdi orada bulunan İttihat Fırkası, akalliyetin reyile gelmiş olan o madde hakkında kanaat hasıl etse, kendi kanaatlarıyla kabul edebilirlermi?

Midhat Şükrü Bey- Efendim, esasen fırkanın Meclisi Mebusanda bulunan bütün âzası kongrede mevcuttur, binaen aleyh o mesele orada müzakere edilmiştir. Eğer o âza kongrede müzakere edildiği sırada teklif olunan ~~karak~~ maddenin taraftarı ise yine aynı fikri tâkip edecektir, binaen aleyh ihtilâf vaki olursa iptida kongrede vaki olacaktır.

Reis- Tasvir edemedim. Kongrede farz edelimki üç yüz kişi var.

Midhat Şükrü Bey- Üç yüz kişi.

Reis- Bu üç yüz kişiyi den elli kişisi yahut seksen kişisi- mebusandaki İttihat ve Terakki fırkasını teşkil etse, bunların içerisinde elli beş tanesi vükela tarafını ilzâm etse, şimdi elli mebus-?.

Midhat Şükrü Bey- Yine mebusandan değilmi, Paşa Hazretleri?

Reis- Evvâ, bu elli mebus, birde heyeti vükela o reye mutabık olduğu halde meclisdeki diğer muhalif olan mebuslarda iştirak ederse ekseriyet hasıl olur.

Midhat Şükrü Bey- Kongredemi?

Reis- Hayır, meclisi mebusanda ekseriyet hasıl olur şu halde kongrenin muhalif olduğu bir şeyin tervicine gitmiş olmazmı?

Midhat Şükrü Bey- O vakit Fırka âzasının istifa etmesi lâzımdır, meclisi mebusanda bulunan Fırka âzalarının bizim bu program içtihadımıza muvafık değildir, binaen aleyh ittihat ve Terakki fırkasından istifa ediyoruz demeleri icab eder.

Reis- Amma bir muhalifetten dolayı böyle istifa ile neticelenirmi?

Midhat Şükrü Bey- Fakat ehemmiyetle bir mesele ise tabii istifa etmeleri lâzım gelir., çünkü başka türlü Fırka hayatı olamaz. Dünyanın her tarafında meşruti memleketlerde böyle olmuştur, malumî âliniz fırka program demektir.

Reis- Esnaf cemiyetleri kanunen şehir emanetine marbut olmak lazım gelirken ne için Kemal Bey tevdi olundu?

(Sahife 95)

Midhat Şükrü Bey- Yine şehir emanetine merbuttur, Paşa Hazretleri.

Reis- Yok, şehir emanetine tevdi olunmadan evvel ~~emane~~ ~~esnaf~~ Kemal Beye tevdi olunmuş.

Midhat Şükrü Bey- Bendenizin bildiğim şehir emanete, esnaf cemiyetleri hakkında bir nizamname yapmıştır. Kemal Beyde onlara yardım etmiştir. Teşkilât-ı tertib etmek için onlara yardım etmiştir. Yoksa esnaf cemiyeti temanen şehir emanetine merbuttur. Esnaf kâtipleri yine şehir emanetinin birer memuru sayılır, mercii orasıdır.

~~Midhat~~ Reis- İddia olunuyorki şehir emaneti haber al- maksızın bu esnaf cemiyetleri teşkil olunmuş. Bu, ~~merkezi~~ ~~ümü~~ mide kararlaştırılmış ve icrasında devam olunmuş.

Midhat Şükrü Bey-Efendim, ~~merkezi~~ ~~ümü~~...

Reis- İstanbul merkezinde.

Midhat Şükrü Bey- Bendenizin bildiğim, Kemal Bey şehir emanetiyle daima görüşerek bu işleri yapmıştır, yani Kemal Bey o zaman şehir emini olan zat ile görüşmüş ve beraber yapmışlardır.

Reis- Belki hususî bir müsaade almıştır, fakat şehir emaneti, sureti resmîyede teşekkülünden sonra muttali olmuş, deniliyor.

Midhat Şükrü Bey- Arz ettiğim veçhle, bilmiyorum, yalnız merkezî umumî ile İstanbul merkezî daima karışdırılıyor, halbuki İstanbul merkezî taşraya farz ediniz, meselâ İzmir...

Reis- Anlıyorum.

Midhat Şükrü Bey- İzmir merkezî ile merkezî umuminin alakası ne ise İstanbul merkezî ilede merkezî umuminin alakası bu derecededir, fakat vakıa burada ceryan ettiği için hep merkezî umuminin kararıyla olmuş gibi anlaşılıyor. Merkezî umumî evvelce Selânikteydi, bilfarz İstanbul merkezî ile hiç bir münasibeti yoktu. Binasının ~~dahili~~ haricinde işleri katıyen meşgul olmaz, yalnız binasının dahili ile meşguldür. Kendisine gelen evrak ile, nizamname mucibince meşgul olur.

Reis- İrzak tevziatı ve sair bu gibi muamelat esnaf cemiyetleriyle yapılmış, yoksa heyetin klüpleri ve kâtipleri mesullarını marifetiyle yapılmış?

Midhat Şükrü Bey- Efendim, Kemal Bey her kimin namusuna itima ~~etti~~ ^{der}irse ve bunları nerede buldıysa hepsini almış ve istihdam etmiştir. Bu meselede tefrik etmemiştir, haricinde almıştır.

Reis- Yani esnaf cemiyetlerini memur etmemiş. Emniyet ettiği adamlar vasıtasıyla kendisi tertip etmiştir.

Midhat Şükrü Bey- Evet, Efendim, emniyet ettiği, namusına timar ettiği, hamiyetine itimar ettiği adamlara tevdi etmiştir. Çünkü fahri olarak gıceli gündüzlü çalıştırıyordu. Bir sınıfta almış değildir, her mahalleden namuslu adamlar kimlerse o mahallenin heyeti ihtiyaresinden ve saireden, fakat bu sözlerim hep mesmuat kabilindedir, merkezi umumiden geçmiş ve karar verilmiş değildir, Paşa Hazretleri.

Reis- Kemal Bey, İstanbul Merkezi namına hareket ediyor, demekdir, şu halde hükûmete ait/bir vazifei bila-emri kanunî icra ederek memurini gayrı mesuleye tevdi etmesinde Merkezi umumice bir mahzur görülmedimi?

Midhat Şükrü Bey- Hükûmetin emniyet etmiş ve tensibi ile yapıldı, Paşa Hazretleri. Hükûmet emniyet etmiş ve bu vazifei sen yapacaksın demiş, zaten muharebe zamanında yalnız cephelerde muharebe etmek değil, dahilde icrai vazife etmek lâzım olduğundan kendisine tevdi edilmiş, merkezi umumide tabii ihtiraz etmemiş-.

Reis- Merkezi umumî bu hususî tensip etti muvafık gördümü? mahzur görmedimi?

Midhat Şükrü Bey- Hayır, Efendim, Dahiliye Nazırının emniyet ettiği bir adam.

Reis- İstanbul Merkezi yine Merkezi umuminin vesayetinde olduğu için harekâtını tasvip veya tenkid hakkını haiz değilmi?

Midhat Şükrü Bey- Şüphesiz.

Reis- Merkezi ^U umumice nasıl telakki olundu?

Midhat Şükrü Bey- Kemal Beyin namusına itimadımız ^U olduğu için ^U iyi bir iş olacak diye telakki ettik.

Reis- Yani memurini aidesine ~~etmeside~~ ^U daha ^U muvafık ^U görüldü vermekden ^U ise Kemal Beyin sureti hususiyede idare etmesi daha muvafık görüldü.

Midhat Şükrü Bey- O kadar müzakere olunmamış bir meseledir. Dahiliye Nazırı böyle tensip etmiş,.

Reis- Netice itibarıyla ^e bu çıkıyor.

Midhat Şükrü Bey- İhtimal Efendim, o, çıkar.

Reis- Yok, ihtimal değil, sizin kanaatinizi soruyorum.

Midhat Şükrü Bey- Bendenizin kanaatim...

Reis- Yani Kemal Beyin memurini aidesinden daha ^U iyi idare edeceğini itimad ^U hasıl oldu demek.

Midhat Şükrü Bey- Tabii kendisinin iktidarına, namusına, ^U faaliyetine her vakit itimadım vardır, Paşa Hazretleri. İhtimal ondan dolayı Dahiliye Nazırıda terviç etmiştir.

Reis- Yani Merkezi ^U umumide muvafık görmüştür, değilmi?

Midhat Şükrü Bey- Bir hizmet arzu etmiş, tabii biz. Hayır Kemal Beyi sana veremeyiz, ^U deyemezdik.

Reis- Evvelce ifadelerinizde ^U devlet işine müdahale eden memurları derhal azl ^U ederdik, buyurdunuz. İstanbul Merkezi ^U namına hareket eden Kemal Beyin ^U devlet işine karıştığını nasıl terviç ettiniz?

Midhat Şükrü Bey- Bunu ^U devlet işi add ^U etmedik.

Reis- Şehr emaneti değilmi?

Midhat Şükrü Bey- Şehr emanetin işine doğrudan doğruya

karişmıyor, oradaki esnafın tanzimini, ekmek tevzii meseleinde kendisi arzu etti. Mesela İzmir valisi orada bulunan kâtibî mesula şu vazifei vataniyeyi bir komisyon halinde göreceksiniz diye... daima böyle hükûmet tarafından tensip olunan komisyonlar olur, ve komisyonlarda mutlaka o iş görülür ve İzmir valisinde memnun kalırsa o zaman oradaki vazifenizden dolayı, kâtibî mesul niçin sen İzmir valisinin emrine itaat ettin, bu vazifei bu hizmetki yaptın, diye tenkid etmek pek muvafık olmaz.

Reis- Öyle tasavvur buyurırsanız öyledir, şimdi biz vaki olan bir meseleye tetkik ediyoruz, şehir emanetinin göremeyeceğinize gerek dahiliye gerek Merkezi umumice kanaat hasıl olmuş.

Miçhat Şükrü Bey- Hayır, Merkezi umumi onu münakaşa etmemiştir, Efendim.

Reis- Pekiyi, Efendim, Dahiliye Nezareti böyle kanaat etmiş, İstanbul Merkezini işe karışdırmış...

Miçhat Şükrü Bey- İstanbul Merkezi demeyelim, zannetmemki İstanbul Merkezi bilhassa işle meşgul olsun. Bu işle Kemal Beyin şahsı bilhassa meşgul olmuştur.

Reis- Fakat ~~şahsı bilhassa~~ İstanbulun bilcümle şubalarını bu tevziatta istihdam edilmiştir. İstanbul Merkezi kabul etmese tabii şubeler faaliyetle giremez.

Miçhat Şükrü Bey- Olabilir.

Reis- Onun için tabii bir mesele, bir neticeki İstanbul Merkezi namına idare olunuyor. Binaen aleyh asıl bu işle mükellef olan şehir emanetinin yapamayacağına kanaat hasıl etmiş. Daha şehir emanetiyle karardaştırılmadan, bir

talimat veya bir nizamata ortaya konulmadan tertibat ahz etmiş, şu suretle ~~Merkezi~~ ^Uumumide senin böyle devlet işine, eline devlet tarafından talimat ve nizamname verilmek sizin karışmaklığın haric [?]ezzelahiyyettir, deyipde onu tertip veyahut ^tdeğiştirmek gibi bir şey yapmaması ^MMerkezi ^Uumuminde bunu terviç etmesi değildir?

^tMidhat Şükrü Bey- Efendim, ^MMerkezi ^Uumumi Kemal Beye, hükûmet tarafından sana tevdi olunan bir vazifei kabul etme, ^tdeye hiç bir şeyde bulunmamışdır, fakat hükûmet tensip etmemiş olsa Kemal Bey tabii bu işi yapamazdı.

Reis- Bidayette ekmek işini şehir emanetinden alınmış olan para ile yapıldığını geçende söylemiş ^tAdınız, geçen defa ne kadar para aldığını biliyormuşunuz?

^tMidhat Şükrü Bey- Arz ettim Paşa Hazretleri. Bendeniz teferruata katiyen vakıf değilim. Kemal Beye sorsanız mufassal izahat verecek, mahkemeyi âliyenizde ^ttenvir edecektir. ^UMerkezi ^Uumumi arkadaşlarımda malûmatları yoktur. Zaten Kemal Bey bu gibi işleri katiyen kimsede malûmat, ^ttaksilat vermezdi.

Reis- Meclisi ^Uumumi âzaları kaç kişidir ve kimlerdir?

^tMidhat Şükrü Bey- Hangi tarihte, Paşa Hazretleri?

Reis- Bu harp devrisinde.

^tMidhat Şükrü Bey- 329da var, birde 332de var.

Reis- Pekiyi, 329 da.

^tMidhat Şükrü Bey- 329dan 332ye kadar, zannederim, elli kadar vardı.

Reis- 332de kaç idi, Efendim?

^tMidhat Şükrü Bey- 332de on, yirmi, otuz kadar olmalı.

Reis- Kimler oldığınızı derhatır ediyormısınız?

Midhat Şükrü Bey- Hatırıma gelenleri söyleyelim, Paşa Hakretleri. Evvela 329da vükela tamamen vardı, onlar âzai tabiiyedir, sonra kalemi umumî vardı. Fırkanın meclisi mebusanda bulunan heyeti idaresine kalemi umumî ismi verilmedi, onlarda âzai tabiiyeden olarak bulunurdu.

Reis- Kaç kişiydi?

Midhat Şükrü Bey- Zannederim, yedi kişiydi.

Reis- Kimler oduğunu hatırlıyordunuz?

Midhat Şükrü Bey- Hatırımda Galiba: Hüseyin Tosun Bey var, Salah Cimcoz Bey, Şekip Arslan Bey, Ferhat Bey, Kerbela mebus Nuri Bey, daha bir kaç kişi olacak.

Reis- Bunlar heyeti kitabette...?

Midhat Şükrü Bey- Bunlar firkada bulununlar.

Reis- Bunlara âzai tabiiye idi demek?

Midhat Şükrü Bey- Evvet, Efendim.

Reis- Bunların haricinde kimler vardı?

Midhat Şükrü Bey- Ağa Oğlu Ahmet Bey, Hüseyin Zade Ali Bey, âyandan Hüsnî Paşa vardı, âyandan Nakibüleşraf Muhişettin Bey, Prens Mehmet Ali Paşa, Halçyan Efendi, Şekip Arslan Beyi bilmem kalemi umumide arz ettimmi? Geçmiş zaman, tahattur etmiyorum. O zamanki gazetalarda hepsi var, yani alınmış olsa tamamıyla isimleri görülür, beyhude vaktimizi iza etmekmeyelim.

Reis- Pek âla, 332 senesinde böyle, değilmi?

Midhat Şükrü Bey- 332 senesinde daha az, Efendim, ötekinde, birincide Hüseyin Cahit Beyde, Hüseyin Kadri Beyde vardı, Efendim, şimdi hatırıma geldi.

Reis- Madamki gazetalar^{e e e e}da vardır, alırız.

Midhat Şükrü Bey- Var, Efendim, hepsi vardır, bütün kongre müzakeratı, bütün kongre mukarreratı falan hepsi var ^{ta} ~~ha~~ta gazeta^e muhbirleride kongrede bulunurlar, bütün mukarret^{ra}ı yazarlar.

Reis- Emniyeti^u Umumiye Müdürü esbakı Aziz Beyin elyevm neredede bulunduğunu^u biliyormısınız?

Midhat Şükrü Bey- Hayır, bilmiyorum, Efendim.

Reis- Sizinle muhaberesi ceryan etmiş.

(Sahife 97)

Midhat Şükrü Bey- Ne vakit?

Reis- Bir kart vardı. Okuyunuz.

(Zabıt kâtibi okur):

Huzuru âlii biraderi ekremiye:

Elmaruz

Kabinenin tebeddül^ue üzerine emniyeti umumiye müdüriyetinde fazla kalmak istemedim. Fethi ve Nabi arzum^u isaf ederek Stokolm^h sefareti ataşe ~~kemise~~ komersyalıⁱğına yedi bin beş yüz kuruş maaş ve iki bin yüz kuruş tahsisatı munzamma ile tâyin ettiler. Mart iptidasına kadar olan maaş ve tahsisatımı Hariciye Nezareti tesviye etti. Bir aydan fazla müddetten beri Viyenn^aadayım. Berlin yolı^u pek emin olmadığı için burada intizara mecbir^u oldum, ~~yan~~ yarın Berline, oradan Stokolma azimet edeceğim. ~~Vicce~~ ^{Vucutca} afiyetim ber kemâldır, ara sıra Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerini ziyaret ediyorum. Geçenlerde kerimeleri ve kendileri pek ziyade hasta oldular. Şimdi eyileşdiler. Viyenn^ada ihtilâl ve inkılâp gürültüleri arasında kimsenin burnu

kanamadı denilebilir. Viyennaya inkılâptan beş altı gün sonra dahil oldum, hemen her şeyi hâlî sükûnette buldum. Stokolmdan ayrıca Arıza taktim ettim. Adana vilâyetinin düşmen işğali asêkrisi altına girdiğini, fakat idarêi mülkiyesinin bizde kaldığını ecnebi gazetâlarından öyrendik. Bu arızamı Osman Bey vasıtasıyla taktim ediyorum. Rusumat müdürü umumîsi Sırrî Bey iki aydan beri Viyennada bekliyor, yollar kapalı olduğı için İstanbula avdet için Viyennaya gelen bir çok yolçılar bekleyip duruyorlar...ilâh.

Kardeşiniz:

Aziz.

Reis- Hatırladınız mı?...

Miçhat Şükrü Bey- Aziz Beyi tanırım.

Reis- Yani şimdi nerededir, nerede bulunuyor? Sizi bu mektub^u getiren Osman Bey kimdir?

Miçhat Şükrü Bey- Bendeniz bu mektub^u almadım. İlk defa olarak şimdi görüyorum. Belke postadan alınmışdır. ~~Yalnız~~ Yalnız Aziz Beyin burada bulunmadığını buradan gittikten sonra haber aldım, hatta bendenizi gelmiş aramış.

Reis- Bu Osman Beyin kim olduğına derhatır edemediniz mi?

Miçhat Şükrü Bey- Bir Osman Bey varki Yusuf Razi Beyin biraderidir. Acaba omıdır?

Reis- Zarfın üzerinğı okuyunuz.

(Zabıt kâtibi Şefit Bey okur: Dahiliye Nezareti Celilesi hukuk müşaviri Osman Bey Efendi...

Reis- Tanıyorsunuz?

Miçhat Şükrü Bey- Tanıyorum, Efendim, pekeyi tanıyorum.

Reis- ^S Bait Halim Paşanın yalısındaki ictimada Kara ^f Deniz vakıası üzerine harbin emri ^t yaki ^u oldu^uğ^unu duymuş^usunuz?

Midhat Şükrü Bey- Ev^tet, duymuş^tum, fakat Sait Halim Paşa harbin olmaması için çalışacağını söylemiş^tdi.

Reis- O emri ^t yaki ne suretle tebliğ olundu ve siz ne suretle kanaat hasıl ettiniz?

Midhat Şükrü Bey- Anlattılar.

Reis- Pekeyi, nasıl anlattılar?

Midhat Şükrü Bey- Beş senelik vukuat-ı nasıl anladayım? Hafızam o kadar kuvvetili değildir.

Reis-Aynen değil, Efendim, ne suretle vakı olmuş?

Midhat Şükrü Bey- Her halde hadidane söylediler sadrazam Paşanın harbi ^t kailiyen arzu et^emişdiklerini [?] vâzi ve tayırlarından anladım, yani biz harba ^e girsek [?] eyi bir şey değildir...

Reis- Vakı-a nasıl hudus etmiş?

Midhat Şükrü Bey- Tavsilatını vermediler, Paşa Hazretleri. Yalnız Kara ["] Denizde bir müsademe olmuş, bir rapor hazırlıyorlar, bize verecekler, fakat ben bu muharebenin önünü almağa çalışacağım ve bazılarını cezalandıracağım, süfera ile münasebatta bulunuyorum, kendilerine bi ^{ya} taraf kalamacağımıza dair teminat verdim, fakat neticeyi bilm^eyorum, her halde klüpl^eriniz^e falanlarınıza yazınız. Harb olmuş telâkki etmesinler dedi.

Reis- O ^a ademî cezalandıracağım dediklerinden maksat ne idi?

Midhat Şükrü Bey- Yani bir yanlışlık olmuş ise tahkikat yapacağız deyⁱ süferayı temin ettik dediler.

Reis- Merkezi ^Uumuminin ^Tteşkilât-ı ^Mmahsus^ae ile münasebeti olmadığını söylemişsiniz, halbuki şimdi okunacak mektuplardan münasebeti ^{u u}oldığı anlaşılıyor. Ne dersiniz? Okuyunuz.

(Zabt ^lkâtibi [^]Şefik Bey okur):

Miçhat ^tŞükrü Bey Efendiye:

M^uh^uterem kardeşim:

Nov. 15, 1914

Dün aldığım 15 Teşrinisani 330 tarihli işârat-ı âlile-rine cevabdır:

Bundan bir hafta mukaddem, Dahiliye Nezaretinden makamı mutasarrıfiye ^{u u}vârîd olan bir tebliğatta livam dahilinde Çerkez-^{den}lerⁱⁿ, mahkûminden, ve saireden Kafkasyaya çetecilik yapabilecek iki yüz nefer istenildiğinden bu yolda teşebbüs olunmuş ve ad^aem-^al^aerⁱⁿin tedarikine başlanılmışdı. Bunlar hakkında bir g^aona evsaf ve ş^uur^{at} ^{şart}aranılamadığından bir kaç gün zarfında cem ve sevk olunabileceklerdir. Halbuki işârat-ı âlilerinde gösterilen evsafı haiz şeraiti cami memlekette pek az bulunabilir. Kafkas akvamından Karasi livasında yalnız Çerkezler mevcuttur, Lezki, Çeçen, Gürcü ve saire yok^{tu}dur. Mevcut Çerkezlerden dahi Rusça bilen, Kafkas arazisini tanıyan, gelmiş olan hem^aan yok gibidir. Ancak askerliği olmayan, bün^ylesi, cesareti, ahlâkı, arz^usı matlup derecede olanlar bul^uşabilir. Eger orduların önünde, ilerisinde çetecilik, muhariplik için ar^ulanılıyorsa bu gibilerden bir kaç yüz, ^uüz yüz, dört yüz Çerkez tedariki hem^aan mümkündür. Şayed ^tpropagandacılık için mahdu^td el miktar kimseler aranılıyorsa tahsilleri noksan olmakla beraber Kafkas köyle-rinde söz söyleyebilecek, tahrik edebilecek beş, on ad^aem buluna-bilir. Atide ismleri ve mahalleri muharrer zevat tensip buyu-

p.98

ryldığı taktirde meri el hatır, sözleri, söhbetleri yerinde kimselerdir. Emr buyurılırsa kendil~~ir~~lerini bir kaç gün zarfında sevk edebilirim. Ancak Dahiliye Nezaretinin istediği ad^aeml^aer ile heyetⁱ celilelerinin emr ettiğⁱ ayrı ayrı ise ona göre hareket edilmek üzre seriye^an cevabınıza ve muvazzah talimatınıza intizar eylerim. Baki hürmetle emrinizin bir an evvel itasını ehemmiyetle istirham ederim, kardeşim, Efendim.

20 Teşrinisani 330. (20/11/1914)

Balı Keser Müfettişiniz:

Musa.

Seri^aen Doktor Nazım Bey kardeşimize taktim olunur.

22 Teşrinisani 330. (22/11/1914)

Midhat Şükrü.

Cevap- Muntazam ve yekn^eisak bir kıyafette olmak üzre muktezi mesarifin ora ahalisinin ~~ix~~ ianesiyle bittedarik buraya izamları. Burada teselluh olunacaktır. Ne z^aman celpleri lâzım geleceğⁱ Yamup Bey biraderimizden tahkik olunacaktır."

Midhat Şükrü Bey- Evvelcede arz ettiğim gibi ~~M~~erkezi ~~U~~mumi bu muharebede bir hizmette bulunmak üzre muavenette bulunmuş^udur. Teşkilât-ı ~~M~~ahsuse Kafkasya ahvalına ve oranın lisanına vakıf ahali İslâmiyeden istifade etmek için bir takım ad^aemlere^a lüzum göstermiş ve yapılacak propaganda ve teşkilâta elverişⁱ ad^eemler varsa merkezlerden sor^uunuz cevap alınız ve aldığınız cevabı bize bildiriniz demiş ve bizim her tarafda teşkilâtımız old^uğⁱ için tabii teşkilât-ı ~~M~~ahsuse diğer yerlerden ettiğⁱ gibi bu hususda bizden^e istifade etmek

istemiş. Bizde gayet vatani bir vazife derhâde ederek aldığımız
cevaplarında aynen teşkilât-ı mahsuseye vermişiz. Kendimiz bizzat
meşgul olmamışız.

Reis- Heyet-i celilenin ¹³zîharı Dahiliye Nezaretinin işâ-
rina tevafuk itmiyor, diyor.

Midhat Şükrü Bey- İhtimal Dahiliye Nezareti başka ad^aem-
leri yazmıştır, bilmiyorum.

Reis- "Heyeti celileni²⁶q"den maksəd ⁴merkezi ⁹umumi olacaq.

tarafından yazıldığı için
gildir. Teşkilât-ı ^M mahsuse bize
yazmış ^{sa} ise, bizde klüplerimize
aradığımız adamlar ^a ihtimal na-
valına ^e vakıf ve Kafkasyada nü-

hiye Nazarının mutasarrıfa
soruyor. Bundan teşkilât-ı
ası anlaşılmaz. Emin olunuzki
arüleytamlarla, Hilâl Ahmerle,
vairle olan muamelesi sair
r. Her kâğıt aynı olmaz. Biaen
deniz öyle zan ediyorumki, şa-
cekdir. Bendenizi bir mahke-
rulsun, fakat memleketin
aşla çalışacağı bir zemanda
gelir. Her hangi taraftan
olmak lâzım gelir. O hizmeti
vataniyedir.

Reis- Ø okuyunuz.

(Zabt kâtibi Şefik Bey okur):

Merkezi Umumi Heyeti Mönteremesine.

Muazzez Kardeşler:

15-9-330 tarihli mahrem emrnamelerin cevabıdır.

Mukaddema, heyeti umumiyeleriyle Süleyman Askeri Beye müteaddid mektuplarla hududlara gönderilecek çeteye lüzum olup olmadığını yazılmışdı. Tabii şimdi lüzum görülmüş olacak ki, seriyen tahkik ile inbası emr buyuruluyor. İki gün evvelce Dahiliye Nezaretinden makamı vilâyete şifreyle bir hafta zarfında iki yüz kişinin tedariki emr olunuyor idi. Müfida böyle görüldükten sonra ihzarata başlanılmamış ve iki yüze yakın efradın defteri dahi tanzim edilmemişken gösterilen evsafı- lâzımeden hizmet askeriye ile mükellef olmamak kaidi bittabi mezkûr mevcudı azalttı. Hükûmetçe mahkûmin ve şekavetle melûf olanların dahi sevkine müsaade edildiği halde bizce ahlâkı hamide sahibi bulunmak kaidi vazı edildiğinden bu suretlede mevcut azaldı. Zaten 309 ve 310 lîlaların muamelei askeriye görmelârine nazaren on dokuz yaşından kırk beş yaşına kadar asker olan efrad arasında bu gibi evsafı lâzımeye haiz aded tedariki pek müşkül olacak, halbuki mahkûmin ve erbabı firarın intihabiyle şekavetle melûf olanların dahi celb ve cemi asayiş memleket ve tatbiki kavaninze bahs müsaide olduğundan bu gibilerin sevkile ile asayiş memleket dahi idame ve teemin edilmiş olur. Henüz tahtı silaha alınmayan efrad ile gayrı Müslim ve esnanı erbabdan olup henüz celb edilmeyen gençler arasında pek çok fedakâr efrad bulunduğundan hükûmetin noktai nazarına göre mahkûmin ve şekavetle melûf olanlarla beraber tahtı silaha alınmayan

efrad^{tt}dan beş yüzden bini kadar çete efradı yalnız Br^rusa livası dahilinde cem ve tedariki kabil olacağından kabil buyurulduğu taktir^fte mümkün ^{se}ise telgrafla (evvet, hayır) tarzında cevap inayet buyurulmasına ve zaten her iki suretle^{de} ihzaratta bulunmakta old^uğım cihetle talimatname- mucibince tedarik edilecek efradın list^eası takt^fim edileceğinin ar[?]şıyla tey[?]edi ihtiram ve müveddet olunur, kardeş^elar. ^z

19-9-330.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
Br^rusa Vilâyeti Heyetⁱ Merkeziyesinin
Möhrü

İbrahim.

Midhat Şükrü Bey- Nereye havale olunmuş, Efendim.
Tabii teşkilât-ı mahsuse^{a a a}yedir.

Reis- Havale varmı?

Şefik Bey- Hayır, yok.

(Sahife 99)

Midhat Şükrü Bey- Teşkilât-ı Mahsuse^a evrakı^ı ile her halde oraya gönderilmiştir, Efendim. Burada birde mücriminin şeyi var. Biz mücrimini falan istemiy^odrız. Hükûmet yazıyor oradaki kâtibi mesulda bizim mütalaamıza iştirak ediyor, yani siz mahkûm olanları istemiyors^{u u}ınız, dahili isnan olanlarıda istemiyors^{u u}ınız, namuslu ad^{a a}emler istiyors^{u u}ınız, deyorki her halde bizim lehimizde bir şey olmak lazım gelir.

Reis- Mesele lehinizde, aleyhinizde olmasında de^gvil, cer^eryan eden tarzı t^tâyin etmektir. Pe^ekeyi, menkezin reyⁱi hi-lâfına mücriminin sevkini tasvip etmiyors^{u u}unuz?

Midhat Şükrü Bey- Biz, etmiyoruz.

Reis- O halde memurlarınız niçin o yolda istihdam etmelerine müsaade ettiniz? Dahiliyenin tebliği sizin tasvibinizi muvafık olmadığına göre artık siz, kâtibi mesullarınıza: siz karışmayınız, demek lâzım gelmezmi?

Midhat Şükrü Bey- Efendim, biz ne karışın ne de karışmayın diye bu hususda bir karar vermiş değiliz. Teşkilât-ı mahsus^ae bize yazmış, re^eca etmiş, bunları ta^alim ediniz demiş. Sonra aynı z^amanda Dahiliye Nezaretide mutasarrıflara, kaymakamlara yazmış.

Reis- Hayır, şimdi asıl mesele mücriminin salıverip salıvermesi Dahiliye Nezaretince muvafık görüldüyü halde siz muvafık görmemişsiniz, o halde şübelere bu hususda delalet^tete bulundurmak lâzım gelmezmi? Bir tavsiye yazmalı değilmi?

Midhat Şükrü Bey- O hükûmete ait bir vazifedir.

Reis- Madamki muşayiri içtihad^{tt}dır, sizin şübeleriniz karışmamalıdır.

Midhat Şükrü Bey- İhtimalki karışmamışlardır, belkede yazmışsızdır. Hatırlamıyorum.

Reis- Yani o yolda bir emr verildimi?

Midhat Şükrü Bey- Belke yazmışsızdır, Paşa Hazretleri, la^Ktin hatırlamıyorum.

Reis- Hatırlamamıyorsunuz?

Midhat Şükrü Bey- Tehettur edemiyorum.

Reis- Pek^eyi, gidiniz. (Muhakeme salonından çıkarılır).

Atıf Beyi getiriniz. (Atıf Bey getirilir).

Reis- Atıf Bey, İttihat ve Terakki murahhası mesalları

vilâyetlerde ve mütasarrıflıklarda taktîl mesailine karışmaları için vali ve mutasarrıflara tekâlifî ^ahîfiyede bulunmuşlar. Bunların içinde bazıları muvafakat, mutavaat etmemiş. Buraya yazılmış buraca ¹azlleri derhal icra edilmiş². Malûmatınız varmı?

Atıf Bey-Malûmatım yok. Fakat bazı tahkikat yapılmış ^{u u u}oldığını³ işittim. Bazılarından öyle şikâyetler olmuş, Merkez-^ecî tahkikat yapılmış, bazıları azl edilmiş. Bu meyanda Brusa ~~mx~~ ^emurahhası İbrahim Bey heman azl edilmiş.

Reis- Hayır. Şikâyet sizin memur^{u u}ınız hakkında değil. Valiler hakkındadır. Murahhasların tebliğatını redd etmiş olan valiler ve mutasarrıflar azl edilmiş-.

Atıf Bey- Hayır, öyle bir şey işitmedim. Hiç malûmatım yok, Efendim.

Reis- Meselâ, bunlardan Ankara valisi Mazhar Bey, Kastam^uun⁴ valisi Reşit Paşa bu tarzda aldıkları emirleri [?]isga¹ etmedikleri için heman azl edilmişlerdir, bun^uı duymadınız mı?

Atıf Bey- Yalnız Reşit Paşanın- bir kanun çıkarılmış^tdı, ~~mesum~~ ^{g t}müsin⁵ valiler de^uyiştiriliyordu- bu meyanda çıkarıldığını bi-
lirim, ve sonrad^ua mebus yapıldı.

Reis- Ankara valisi Mazhar Bey ^mmerkezden gönd^uerilen Atıf Beyin tebliğ ettiği hususatı kabul etmediği için, ertesi günü azl edilmiş- yerin^uede Atıf Bey vekil ol^umuş, de^uyorlar.
O Atıf Bey siz misiniz?

Atıf Bey- Bendeniz Ankaraya gitmedimki, öteki Atıf Bey...

Reis- İhtimal. Bundan malûmatınız varmı?

Atıf Bey- Hayır, yok, Efendim.

Reis- Böyle bir memuriyete tâyin^lin^{u u u} biliyorm^{u u u}şanız?

Atıf Bey- Ankara vali vekâletini^emi?

Reis- Ev^eet.

Atıf Bey- Tâyin olundu.

Reis- Sebebi^A tâyini hakkında o vakit tahkikat icra ~~et~~ etmedinizmi?

Atıf Bey- Bilmiyorum.

Reis- Sebebi^A tâyini hakkında tahkikatta bulunmadınız mı?

Atıf Bey- Hayır.

Reis- Reşit Paşa böyle, Yozgat mutasarrıfı Cemâl Beyde keza^olık bu gibi şeylerden dolayı azl olunmuş. Bunlara ait bir şey duymadınız mı?

z Atıf Bey- Hayır, duymadım.

Reis- Muharebe esnasında, bazı mebani, mektep binaları gibi ecnebi teba^oasına, hükûmetine^{e i e} ait olan ~~mebani~~ mebani işgal edilmiş, bu bab^{ta}deki mesmuatınız ne dir?

A Atıf Bey- Mesmuattır, Efendim. Düveli muhasimeye ait mebani devletçe işgal edilmiştir. Buna hükûmetçe karar verilmiş, ~~mezar~~ ifçe işgal edilmiş.

Reis-Buna Cemiyetçe karar verilmiş deniliyor.

Atıf Bey- İşittim.

Reis- Bunların tertibatında bazı tadilat yapılmış, bunların tertibatı tebdil olunmuş, mahv ve isbat gibi şeyler yapılarak, bazı ilâveler yapılarak ebniyeler de^tğiştirilmiş. Bundan malûmatınız yok^umu?

Atıf Bey- ~~Mazlismixmmmmixmüzakerefmxmfmzmmmsf~~ İşittim, Efendim.

Reis- Meclisi ^uumumî müzakeratı ruznamesi kimin tarafından tertib olunurdu?

(Sahife 100)

Atıf Bey- Reisi ^aumumî tarafından.

Reis- Her ^azeman öylemi olurdu?

Atıf Bey- Ev^tet, yalnız âzadan teklif^tde vaki olabilir, reisin ~~muvafakatı~~ muvafakatı ile ruznameye ^geder.

Reis- Reisi ^asani veya reis vekili kimdi?

Atıf Bey- Reis evvelce Sait Halim Paşa idi, sonra Talât idi.

Reis- Vekil veya reisi ^{uydu}sani yokmı ^{idi}?

Atıf Bey- Reis Sait Halim Paşa ^{iken} Talât Paşa vekili ^{idi}.

Reis- Reisi ^usani yokmı ^udur?

Atıf Bey- Zannedirimki ^uyok^{tu}dur.

Reis- Meclisi ^uumumî müzakeratı, ^Mmerkezi ^uumumî müzakeratı gibimi tesbit edilir^{di}?

Atıf Bey- Ev^tet, Efendim, hulas^aeten tesbit olunur.

Reis- Hazırun tarafından imza oluyormı^{ydı}?

Atıf Bey- Vallahi, ^eye hatırımda yok, Efendim. BÖyle mühim kararlar tabii imza olunur^{du}, Efendim, kongreye sevk olunacak, programa isal edilecek mevadi gibi şeyler ~~olunacax~~ tabii kongreye gideceği için, ~~kongrede tekrax oxgigillerinx~~ kongrede tekrar müzakere olunacağı için o gibiler imza edilmezdi.

Reis- Meclisi ^uumumî mukarreratını ^eşubat ^Mmerkezi ^uumumî tebliğ ederdi, yoksa doğrudan doğruya ^Mmerkezi ^uumumî kâtibi umumisimi yoksa ^Mmerkezi ^uumumî delaletiylemi tebliğ olunurdu?

Atıf Bey- Merkezi umumî delaletiyle, çünkü teşkilât-ı hariciyenin bürosu merkezi umumîydi.

Reis- kaç âza vardı?

Atıf Bey-Merkezi umumide on âza, biri kâtibi umumî, dokuz âza,

Reis- Hayır, meclisi umumide?

Atıf Bey- Meclisi umumide benim zamanımda, son zamanlarda yirmi beş âza kadarı, zanederim.

Reis- Bu âzalardan kaç mevcut olduğu halde müzakereye devam ederdiniz?

Atıf Bey- Ekseriyet olunca, ekseriyeti mutlaka olunca müzakereye devam olunurdu.

Reis- Ekseriyeti mutlakadan maksudunuz sül-san mı?

Atıf Bey- Hayır, nısfın bir fazlası.

Reis- Nısfın bir fazlası olmazsa?

Atıf Bey- Anlamadım.

Reis- Nısfın fazlası olursa müzakere olunurdu, o kadar toplanmazsa?

Atıf Bey- O vakit müzakere olmazdı.

Reis- Bazı mühim mevaddın müzakeresi için o husus tabî olup bir şey tevzi olunuyormuydu?

Atıf Bey- Öyle bir şey hatırimda yok, Efendim. Sual olunursa malûmatım varsa söylerim.

Reis- Mesela esnaf cemiyetlerinin hisabatı gibi sair mühim işler.

Atıf Bey- Bunlar bizim müzakeratımıza girmemiştir,

bunlar kongrede bir kerre mevzu^u bahs edilmiş^tdir.

Reis- Merkezi ^uumumide tezekkür edilmiş^tdi, öylemi?

Atıf Bey- Hayır.

Reis- ~~Atıf Bey~~ Merkezi ^uumumide müzakere edilen her hangi bir husus hakkında heyetⁱ vükela muhalif kalsa, ^eakalliyette kaldığından dolayı o işin kabul veya ademi kabul^unda vükelanın bir imtiyazı yokmı^ıydı?

~~Reis~~ Atıf Bey- Hayır Efendim, orada vükela sıf^aetiyle bulunmazlardı, ^Meclesi ^uumumî âzası ~~sıf~~ ^asıf^aetiyle bulunurlardı.

Reis- Mevzu^u bahs olan mesail hakkında tabii vuk^uz ve mulûmatları efraklı olacağından kendⁱilerinin bu ihtisaslarına karşı bir imtiyazları yokmı^ıydı?

Atıf Bey- Zaten onlar hükûmeti icraiye işleri^{yle} meşğûl ~~olmazlardı~~ olmazlardı.

Reis- Or^ada muhalif kalan heyetⁱ vükela, ^Meclesi ^uumumide bir husus hakkında muhalif kalsa, ^Meclesi mebusandaki fırka âzasında bir kısmı o ihtilafta beraber olsa, sonra onlar, ekseriyetle karar verilerek mebusana sevk olunduğu ^azaman, o maddeye muhalif kalan İttihat ve Terakki mebuslarıyla heyetⁱ vükela, diğer muhaliflerde onlara inzimam ederek ekseriyetⁱ hasıl edilirse, ^Meclesi ^uumuminin veya kongrenin mukarreratı hilafında olarak kararlaşdırılan hususattan dolayı onlar istifaya mecbur olurmu^ıydı, olma^ız mı^ıydı?

Atıf Bey- İttihat ve Terakkinin mebusları var, ekseriyet karar verir.

Reis- Anladım, kongrede ekseriyeti onların muhalifleri teşkil etmiş, kendileri ^eakalliyette kalmışlar.

Atıf Bey- Kendileri ayrı bir heyet olarak oraya gelmezlerdi. Kongrede âzası, mebus, vükela, ^MMerkezi ^Uumumi âzası, taşra murahhası...

Reis- Şimdi ^VVükela ile mebusandan bir kısmı orada muhalif kaldılar, o iş ^MMeclisi ^Mmebusana sevk olunduğu ^azaman...

Atıf Bey- Yani programa girdiği ^azaman...

Reis- Evvet, programa girdi ve ^MMeclisi ^Mmebusana geldi, ^o1 vakit muhalif bulunan mebuslar İttihat ve Terakki mebuslarının bir kısmı ile ekseriyet teşkil eder, o iş kongrenin mukarreratı hilafına neticelerde ^{nirse} o mebuslar istifaya mecbur olurmıydı?

(Sahife 101)

Atıf Bey- Olur, Efendim, çünkü artık onların fırkaya mensubiyeti kalmazdı.

Reis- Vükelada muhalif, o halde?

Atıf Bey- Onlarda istifa eder, fakat öyle bir şey vaki olmadı.

Reis- İttihadınızca böylemi olmak lazım gelir?

Atıf Bey- Böyle olmak lazım gelir, ^EEvvet.

Reis- Merkezi ^Uumumi âzaları, devairde ^takip olunacak hususat hakkında ayrı ayrı daireleri kendi kendilerine taksim etmişlermiydi? Yoksa, laalettâyin, mesela, bu gün gibi mearif-^ade ^{te}takip olunacak bir işi takip eder. Diğer on beş gün sonra yine ^amearifde ^tbaşka bir iş derphde ^tedermiydi? Yoksa âzalar-^kdan ^aitisi, mesela ^amearif işleri bakacak, ikisi umur-^unafiayı ^ktakip edecek veya ^kitisi ^Dahiliye ^Nnezaretindeki işleri takip edecek tarzdamıydı?

^tAkıf Bey- Böyle şeyler yok, Efendim.

Reis- Böyle ihtisas var^{miydi} mı?

Atıf Bey- Zaten ^MMerkezi ^Uumumice böyle işler takip edilmezdi.

Reis- Pek^éyi, devair muamelatı nasıl takip olunurdu?

Atıf Bey- Devairi hükümet iş^{le}yle alâkısı yok^{tu}du.

Reis- Mevkiⁱ icraya kon^uulan hususat, takip olunmazsa yapılıp yapılmadığı ne ile anlaşılır?

Atıf Bey- Programa girmiş bir şey ^Mmeclisi ^Mmebusandaki fırka tarafından kanun şeklinde çıkarılır hükümet on^u icra eder, takip etmesine lüzum yok, Efendi^m?

Reis-Kontrol edilmeyecekmi? Yapılıp yapılmadığı ne ile belli olacak?

Atıf Bey- ^MKanunların sureti tatbikini ^MMeclisi ^Uumumi kontrol etmez, ^Mmeclisi ^Mmebusan kontrol eder.

Reis- O işin öyle vâcut bulduğ^uına nasıl kanaat hasıl olur^{du}?

Atıf ^MBe^lisi ^Mmebusan var.

Reis- Meclisi ^Mmebusan karar verdi, şimdi icra olunurken, arzu edildiği gibi yapılıp yapılmadığını kim tetkik eder?

Atıf Bey- Merkezi ^Uumuminin o selâhiyeti yok^{tu}du.

Reis- Kendi tasvib ettiği bir işin vâcud^ua gelip gelemediğini takip etmemek olur^{mu}?

Atıf Bey- Kendi tasvib ettiği bir iş ^Udeğ^{il}ki... Kongrece karar verilmiş, ^Mmeclisi ^Mmebusandada kanuniyet kesb etmiş. Bunun artık tahkikin^e hacet yok^{tu}du.

Reis- O halde yapılmayıverirse, o kadar külfetten bir şey hasıl olmazsa...

Atıf Bey- kanun oldıktan sonra yapılmaz olurmu?

Reis- Kanunın içinde bir iki madde ihmal edilebilir.

Atıf Bey- Yalnız kongrede verilmiş bir karar, Meclisi Mebusanda müzakere edilirken cüz' tadile uğraya bilirdi.

Reis- Demek ki tetkik olunmaz, tahkik edilmezdi.

Atıf Bey- Olunmazdı, Efendim.

Reis- Meclis, on beş günde bir, muayyen suretdemi ictima edirdi?

Atıf Bey- Merkezi umumimi?

Reis- Evet.

Atıf Bey- Gayrı muayyen idi. Bir iş olursa kâtibî mesul davet eder.

Reis- Mukannen değilmiydi?

Atıf Bey- Değil idi.

Reis- Miçhat Şükrü Bey, on beş günde birdi, diyor.

Atıf Bey- Haftada birde oldıgı olur, bazen bir ayda bir olur.

Reis- Böyle günlerde lüzum görölürse kim davet ederdi?

Atıf Bey- Kâtibî Umumi.

Reis-Kongrede esasları kabul edilmeyen hususat, mesela heyeti vükela tarafından kongrede bir hususa müzakereye vaz olunsa kongre onı tasvip etmese, heyeti vükela o işi mebusana sevk etse, İttihat ve Terakki fırkasının o işe rey verebilirmiydi?

Atıf Bey- Eyice ihate edemedim, Efendim.

Reis- Heyeti vükela bir madde, bir eza hakkında Merkezi Umumiye bir teklifte bulunsa...

Atıf Bey- Merkezi Umumiye mi?

Reis- Hayır, kongreye. Kongrede ekseriyet hasıl olmazsa, hiç kabul edelmese, fakat Heyetⁱ Vükela o işi Meclisⁱ Mebusana sevk etse, Meclisⁱ Mebusanda İttihat ve Terakki fırkası o hususa lehine rey verebilirmiyⁱ idi?

Atıf Bey- Kongrenin tadil etmediği ve nizamname^yde girmemiş bir şeymi, Efendim?

Reis- Girmiş girmemiş, bir madde, bir prensip hakkında o teklif ekseriyetle kabul olunmadı, fakat vükela iltizam ettiği ~~zaman İttihat ve Terakki fırkası~~ için Meclisⁱ Mebusan onı sevk eder. Sevk ettiği zaman İttihat ve Terakki fırkası-ki ekseriyeti teşkil ediyor- o meselenin lehine rey verebilirmiyⁱ idi, veremezmiydi?

Atıf Bey- Veremez, Efendim, yani programda olmayan bir şey...

Reis- Yani Heyetⁱ Vükelanın program hilafına sevk ettiği şey kabul olunmaz, çünkü ekseriyet fırkadadır.

Atıf Bey- Evvet.

(Sahife 102)

Reis- Esnaf cemiyetlerinin şehir emanetine merbut olmayarak doğrudan doğruya İstanbul merkezⁱ tarafından idaresi merkezⁱ umumice muvafık görüldümü?

Atıf Bey- Öyle şeyler olmadıki.

Reis-Esnaf cemiyetleri esasen şehir emanetine merbut olmak lazım gelirken bunların doğrudan doğruya İstanbul merkezⁱ tarafından teşkili merkezⁱ umumice muvafık görüldümü?

Atıf Bey- Öyle olmadıki. Şehir emanetine merbut idi.

Reis- Badel teşkil şehir emaneti haberdar olmuş.

Atıf Bey- Hayır, Efendim. Bendeniz öyle bilmiyorum. Zaten o vakıt bendeniz Merkezde değildim. Mesmuat üzerine söylüyorum.

Reis- Siz o vakıt Merkezde değilmiydiniz?

Atıf Bey- Değil idim.

Reis- Bidayette ekmek meselesi için lâzım gelen sermayeye şehir emaneti vermiş. Bundan haberiniz varmı?

Atıf Bey- Yok, Efendim.

Reis- Şehir emanetinin parasıyle başlanılan bu işde kazanılan temettü, şehir emanetine ait olmak lâzım gelmişmiydi?

Atıf Bey- Hükûmet ticaret etmez, zanederim.

Reis- Hükûmetin bir şubesi add olunur. Kemal Beyin yaptığı işler, ya hükûmetin bir şubesidir, ya değildir. Hükûmetin şubesi ise hükûmet ticaret etmez. Hükûmetin şubesi değildi, İstanbul Merkezinin işi ise, o halde hükûmetin işine karışmış olur.

Atıf Bey- Eyi bilmiyorum, Efendim.

Reis- Meclisi umumî âzaları kaç kişidir ve kimlerdir den mürekkepdır? Biliyormusunuz?

Atıf Bey- Meclisi umumî âzaları yirmi beş kişiydi, zanederim.

Reis- Kimlerden mürekkepdı?

Atıf Bey- Kabine heyeti, meclisi mebusanda heyeti kitabet dedikleri heyet, bir kaç kişide âyandan var. Hepsi yirmi beş kişi kadar.

Reis- Meclisi mebusanda, heyeti idare denilenler

değilmi?

Atıf Bey- Evvelce öyle idi, sonra intihapla oldu.

Reis- Kimlerdi?

Atıf Bey- Hüseyin Cahit ^(Yalçın) Bey vardı, bendeniz vardım,

Cavit Bey vardı, sonra nazır oldu, Hacı Adil Bey vardı, birde
Şeyhülislâm Hayrî Efendi ^(Ürgüplü)

Reis- Bunların haricinde kimler vardı?

Atıf Bey- Bunların haricinde?

Reis- Yani Merkezi Umumi, heyeti vükela, birde mebusandan haric olarak kimler vardı?

Atıf Bey- İşte, Efendim, bu saydiklarım vardı. Haricden başka kimse yoktu.

Reis- Elliye baliğ olmazmı?

Atıf Bey- Evvelce böyle imiş. O, evvelki Meclisi Umumi dir 332 senesinden sonra böyle oldu, zannedirim.

Reis- Bundan evvel?

Atıf Bey- Daha fazla varmış, zannedirim.

Reis- Onları tanımıyormuşunuz?

Atıf Bey- Onlar hatırimda yok, Halıyan Efendi falan var. ^(Osman)

Reis- Sait Halim Paşanın yalısındaki ictima da bulunmadınız mı?

Atıf Bey- Hayır.

Reis- İki tane vesika okunacak, dinleyiniz, mütalaanızı beyan ediniz.

(Evvelce okunan vesikalər tekrar okunur).

Atıf Bey- Evvelce arz ettiğim gibi, bizim harici teşkilâtımız olmadığı için teşkilât-ı mahsusə cemiyetin

şubelerinden istifade etmeye düşündü. Midhat Bey'e rica ettim. Midhat Bey'de yazmış. Cevabı budur.

Reis- Teşkilât-ı mahsus^ae dairⁱe askeriye^e mensub^{tu} idi deⁱyorsınız. Böyle ol^unce gerek böylelerinin, gerek asakirⁱ şahaneyi dair^ei askeriye toplanacak, masrafını, mesarifi^{rahli-} nak^{li}yesinin, elbisesinin kendisi verir, teslih eder, teçhiz eder mesarifiⁱ nakliyesⁱni kendisi verir, gönderirⁱ, buradan anlaşılıyor ki bu iş yaneyⁱle yapılıyor. Dahiliye Nezareti karışıyor. Sonra^m merkezi^u umumî emrⁱ veriyor. Sizde bilirsiniz ki Harbiye Nezaretinin işlerinde böyle şeyler olmaz.

Atıf Bey- Efendim, büyük bir harb^ee girdik. Dö^evletin hayat ve mematı mevzu-^u2 bahs, böyle işlerde Harbiye Nezareti ancak ordularıyla meşgûl olur, böyle millî kuvvetlerden ord^udu istifadeydi^e düşünmüş, bize^e teşkil etmiş, bizde tabii böyle millî ve hususî kuvvetlerden istifade ettik.

~~Reis- Şu halde bu teşkilât-ı mahsusenin vücud^ae gelme-
sine merkezi umumî hizmet etmiş
sinⁱ bir dereceye değⁱl, çalışıldığı sırada mesaisini bir
dereceye kadar yardım etti~~

~~Atıf Bey-~~ Reis- Şu halde bu teşkilât-ı mahsusenin vücud^ae gelmesine merkezi^m umumî hizmet etmiş.

Atıf Bey- Vücud^ua gelmesine değⁱl, çalışıldığı sırada mesaisini bir dereceye kadar yardım etti.

Reis- Hizmet etmiş...

Atıf Bey- Etmiş.

Reis- Fakat bazı verdiği em^rler, Dahiliye Nezaretinin verdiği em^rlere bile muhalif bulunmuş.

Atıf Bey- Muhalif değⁱl, Efendim. Biz her çeş^{it}iden isti-

yordık, Efendim. Hubusi sevk etmek üzere ahvalı mahalliyyeye vakıf olan zevatı istiyordık. Böyle çeteler yapmak üzere istiyordık, yani her türlü^u istiyordık.

Reis- Anlamadım.

(Sahife 103)

Atıf Bey- Dahiliye Nezaretine muhalif değil, bizimkisi, teşkilât-ı mahsus^ueninki daha umumî daha şâmil.

Reis- Zabıt kâtibine hitaben). Okuyunuz.

(Zabıt kâtibi vesikanın sernamesiⁿⁱ okur).

Reis- Bakınız balâsında merkezi^u umumî heyetiⁿⁱ m^uhteremisine deniliyor.

Atıf Bey- Biz zaten Midhat Şükrü Beyi bu işe tevsi^t ettik. O, muhabere ediyor, bize bildiriyordı^t.

Reis- Heyetiⁿⁱ yazıyor.

Atıf Bey- Hayır, Efendim, murahhaslar, Midhat Beyin şahsına yazıyorlar. Heyetiⁿⁱ merkeziye denilir, fakat Midhat Beyin şahsınadır.

Reis- Deminkide Midhat Beyin şahsında^{aydın} idi (Zabıt kâtibine hitaben) okuyunuz.

Zabıt kâtibi diğer vesika^{yı}ı tekrar okur).

Reis- Burada, görüyorsunuz ya, merkezi^u umumîyle Dahiliye Nezaretinin işâratı beyninde ihtilaf var. Biri mücrümini tahliye edip bu işlerde kullanmak istiyor, diğerinde bunun muhalifi bir reyde bulunduğ^uı anlaşılıyor, ne dersiniz?

+ Atıf Bey- Böyle bir ihtilaf olabilir.

Reis- Merkezi^u umumî, yalnız bir delalet işede kalmıyor işin içinde giriyor, şöyle yapınız, böyle yapınız, dey^oyor.

Atıf Bey- Mütalaa nevinden olarak söyl^oyor.

Reis- Merkezi ^Uumuminin işaret-ı murahhası mesul^larca mütalaa ^Udeyemi telakki olunur? yoksa bir tavsiye, emr^r gibimi?

Atıf Bey- Merkezi ^Uumuminin işaretı tabii bir tavsiyedir, murahhaslarda mütalaaatını yazıyor.

Reis- Murahhas mütalaaatını yazıyor, amma Dahiliye Nazırının işarı sizin falan tarihli işarınıza muhalif ed^ryor. Teşkilât-ı ^Mmahsusenin mürettebatını Dahiliye Nazırı tertip ediyor-
sa ^Mmerkezi ^Uumumi onⁿ hilafına olarak emr^r vermiş. Çünkü bu vükelada onun muhalif ol^uğ^unu yazılı, murahhasınız, ^{ne}ye yapayım ^{de}ye istizan ediyor. Dahiliye Nazırı ^Tteşkilât-ı ^Mmahsusenini, ^Mmerkezi ^Uumumi ise onⁿ hilafında rey vermiş oluyor. Bu mese-
lenin siz nasıl içinden çık^tdınız?

Atıf Bey- Efendim, buraya getirildikten sonra bunları techiz ve teslih ederek sevk memur^u idik, ~~fkak~~ fakat Harbiye Nazırı Dahiliye Nazırının^da yardımını istemiş, Dahiliye Nazırla yapınız, demiş. İhtimal ona o suretle anlatmışlar. Dahiliye Nazırı o suretle yazmış. Biz daha şumull^u yazmışız. Böyle fark-
lar olabilir.

Reis- Bu telgrafların ikiside size havale edilmiş. Bu işin içinden nasıl çık^tdınız?

Atıf Bey- Hairimda kalmadı, belki dosialerde buna dair bir şey vardır. Beş senelik bir vak^aaa. Teferruatını hatırla-
yamam.

Reis- Mücrimini çıkart^tdınız mı? Bu bir vak^aaaⁱ mühimme, başlıca bir meseledir.

Atıf Bey- Çıkart^tlacak^tdır, sonra kanunî olsun, denildi, kanun yapıldı ve zanederim kanun mucibince çıkarıldı, ve böyle

mücriminin sevki başka memleketlerde^{de} vaki olmuş bir hâldir.

Reis- O başka mesele. Siz hangi tarafı iltizam ediyorsınız?

Atıf Bey- ^a ^t ~~T~~emam hâirîmde kalmadı.

Reis- Bir saat ^a ^t ~~ta~~atıl, istirahat.

Birinci celsenin hitamı

saat 12, ^a ^t ~~da~~kike 30.

İkinci celse saat 1, ^a ^t ~~da~~kike 50.

Reis- Atıf Bey, ^T ^M ^a ^f teşkilât-ı mahsus^e müfrezeleri harekât-ı askeriye hakkında size malûmat veriyorlarmıydı?

Atıf Bey- Harekât-ı askeriye hakkında vermezlerdi.

Reis- Şu tecavüz^e ^u ^t ~~da~~ bulundık, tedafisi bir vaziyet aldık veyahut ⁱ ^e ~~r~~ücaat ettik gibi falan ^e ^u ^t ~~de~~ye umumî harekât...

Atıf Bey- Hayır, Efendim, yalnız bazen...

Reis- Umumî harekât hakkında?

Atıf Bey- Umumî harekât hakkında malûmat vermişler, fakat bazıları bir şey yazdıkları ^a ^t ~~z~~aman, çünkü mebaride ⁱ ^u ^t ~~iki~~ muhabere olmuş^{tu}, bu meyanda yaptıkları harekâta dair malûmat verin, ^e ^u ^t ~~de~~ye yazmışlardı, mecburiyet falan ^{tu} ~~yok~~.

Reis- Bunların ne vakit ^a ^t ~~f~~ealiyet^e geldiklerini biliyorm^u ^u ^t ~~ys~~ınız? Tarihi ^t ~~h~~airinizdami?

Atıf Bey- Bizim müfrezelerinmi?

Reis- Ev^e ~~vet~~.

+ Atıf Bey- Harbîn iptidasiyle beraber.

Reis- Nerelerde içtima ettiler?

Atıf Bey- Erz^urum^uın Yusuf ~~iki~~ Eli ~~kafa~~ taraflarında, Lazistanda.

Reis- Hangi tarih^tde hareket ettiler?

+ Atıf Bey- İlanı har^rbi^{te}dan sonra.

Reis- Bunlar asker kıyafetinde^mi harekâta iptidar ettiler, yoksa sivil olarak^mi, ~~kıf~~ kıyafeti millîye ilemi?

Atıf Bey- Buradan gidenler^e elbise veriliyordu.

Reis- Başka?

Atıf Bey- Mahalinde^e teşkil ettiler, oradakiler^e ne elbise ^geydiğini bilmem.

Reis- Trab^uzon tarafında Rıza Bey bunları kıyafeti millîye ile sevk ederek hudud^uın işlerine sok^{tu}larını söyleyordı.

(Sahife 104)

Atıf Bey- İhtimal, eyi bilmiyorum.

Reis- Size malûmat ver^{ti}ldilermi?

Atıf Bey- Hatırlam^ıyorum.

Reis- İlanı har^rbi^{te}dan evvel bunlar orada bulunan akvamı İslamiye ile birleşmek üzere bazı tertibat ahz etmişler, bundan malûmatınız varmı?

Atıf Bey- Var, Efendim, içeriye bazı ad^amler soldır^ıarak şayet harp olursa istifade edilmek üzere böyle kaⁿallar, kaⁿallar te^esis ediyorlardı.

Reis- Bun^u Rıza Bey reyⁱ hodiylamı, yoksa bir malûmat tahtında^mi yapıdırıyordu? ^hud^ayleme ^lfrand

Atıf Bey- Tabii tertibata malûmatımız var.

Reis- Bir semere ~~an^uak~~ alınacak ş^uretlemi?

Atıf Bey- Şüph^esisiz, Efendim.

Reis- Yoksa beyhudemi?

Atıf Bey- Beyhude değil, Efendim, şüphesiz.

Reis- Bu ^{te} babda kendilerine talimat verildimi?

Atıf Bey- Verip verilmediğimizi ^{şini} iyi hatırlamda yok, vermiş olacağız.

Reis- İlanı ^{te} harpten evvel o r a d a epeyce muhim bir kuvvet ^{te} temin edildimi?

Atıf Bey- Edildi, Efendim.

Reis- Ne vasıtalarla ^{te} temin edildiğini biliyormusunuz?

Atıf Bey- Pek vesaiti hatırlayamam ihtiyar buyurulursa hatırıma gelir. Her halde sahil Lazistan taraflarında aylarca müdafaayı bu teşkilât yapmışdır ordudan ciddi muavenet görülmemişdir.

Reis- Yok, yani ^ş dümen memleketindeki ahaliden istifade etmek için.-

Atıf Bey- Az edildi, Efendim. Tabii, tahmin ve arzu ettiğimiz derecede olmadı.

Reis- Yoksa ^ş geçmi kalındı?

Atıf Bey- Ruslar hudutları sıkı tutuyorlardı, pek arzu edildiği derecede olamadı.

Reis- Ne vasıtayla bunlar içeri sevk edildi?

+ Atıf Bey- En ziyade, ⁿ zanederim, bahren, kayıklarla.

Reis- Muharebe ilân olunduktan sonrada sevk edildilermi?

Atıf Bey- Edildi, Efendim. Hususî eşhası ^a Rumanya tarikiyle gönderdik, ^e İsviç tarikiylede gönderdik.

Reis- Perakende suretiyle?

Atıf Bey- Evet, Efendim, münferid teşebbüslerde bulunmak suretiyle.

Reis- Benim dediğim kuvvet hakkında müntemian...

Atıf Bey- En ziyade Gürcis^tanda İslâmla meskün ve bize hem hudud^t olan mahallere kayıklar vasıtasıyla sevk ettik.

Reis-Mus^eallahmı gittiler, yoksa oradamı teslim olundılar?

Atıf Bey- Onları Rıza Bey bendenizden daha ^ıyi bilir.
Bendeniz bilmiyorum. Silâh gönderilmek gibi böyle teşebbüsler falan vardı amma muvaffak ol^und^um^u, olunmadımı bilmiyorum.

Reis- Ordu kumandanlığına bu hareket hakkında malûmat verilmişmi^ydi?

Atıf Bey- Hiç, şüphesiz, Efendim.

Reis- İlanı harb^{te}an, muharebeden evvelde malûmatı varmı^ydi?

Atıf Bey- Olmalı, olacak Efendim.

Reis- Kendisinden mütalaa alınıyormı^ydi?

Atıf Bey- Hayır, biz ordu kumandanıyla muhabere etmi^yord^uk, oradaki teşkilâtımız belki....

Reis- Mahallî ordu kumandanlığıyla mı muhabere ve müzakere ediliyord^u, yoksa karargâh^tı umumî^yilemi?

Atıf Bey- Neye, Efendim?

Reis- Bu gibi harekât, mahallî ordu kumandanları ilemi kararlaştırılıyord^u yoksa karargâh ilemi?

Atıf Bey- Bizim komisyon bunlarla meşgul olmı^yord^u.
Karargâh ilemi, yoksa oradaki teşkilâtlarımız üçüncü ordu ilemi kararlaştırıyorlardı, bilmiyorum.

Reis- Pek ^ıyi, gidiniz.

Atıf Bey mahkeme salon^undan çıkarılır.

Rıza Bey^t çağırınız. Rıza Bey getirilir.

Reis- Rıza Bey, bu teşkilât-ı mahsus^a müfrez^zelerinin hangi tarih^tde ihzar ettiniz?

Rıza Bey- Zannederim, Boğazda harp olmuş^tdu, Paşa Hazretleri, harp başladıktan sonra, belki Teşrinievvel nihayetleri, o sıralarda.

Reis- Harp hangi tarih^tde başladı?

Rıza Bey- 330 Teşrinievvelinin on üçündemi, on sekizindemi, ~~ay~~ıce hatırlayamıyorum, o tarih^tde galiba.

Reis- O tarih^tde harp iptidar ettikten sonra sevkiyat kabil olabiliormiydi?

Rıza Bey- Efendim, bizim sevkiyatımız hep kayıklarla oluyord^u, harp müddetince bunlarla işimizi gördük.

Reis- Kayıklarla kabil oluyormuydu?

Rıza Bey- Harp müddetince^{tince} bütün işimizi daimi surette ufak kayıklarla gördük. Bu kayıklar düşm^aen gemileriⁿ gördükleri gibi sahillere sığınır^elardı ve muhtelif usull^eri vardı.

Reis- Ondan evvel ihzaratta bulun~~u~~madınız mı?

Rıza Bey- Tabii bulunduk.

(Sahife 105)

Reis- Mahal^lincemi?

Rıza Bey- Tabii Efendim.

Reis- Bu hareket hakkında mahalindeki ordu kumandanlarıyla istişare ediyord^uunuz, yoksa kendi reyinizlemi, yoksa karargâh^ttan emirmi alıyord^uunuz?

Rıza Bey- Karargâhⁱ umumiy^ele değil, Efendim, ordu kumandanından, işim onunla idi. Trabzonda başlıca bir kumandan yok ^{tu} idi.

Reis- Bidayeti meselede o istişare ettiğiniz kumandan kim ^{idi}?

Rıza Bey- Esasen istişare ettiğimiz kumandan ^{tu} yoktu. Evvelâ Erzîrumda Hasan İzzet Paşa ile Trabzonda bir alay kumandanı vardı, ismini hatırlayamıyorum, ahzî asker reisi idi. Harp başlayınca alay kumandanlığıyla ^{tu} yokarıya gitti, en ziyade onunla istişare ediliyordu.

Reis- Onunla mı istişare ediliyordu?

Rıza Bey- O alay kumandanı ile istişare ederdim.

Reis- Ordunun sol ~~cenahı~~ cenahıyla bir münasebetiniz yokmu ^{idi}?

Rıza Bey- Kim vardı bilmiyorum. Yalnız Hüpa taburu ve birde altıncı nişancı taburu vardı, ondan sonra diğer bir ^t hudud taburu vardı.

+ Reis- Şu halde ordu ^a ile pek irtibatınız ^{tu} yoktu.

Rıza Bey- Harp ^a zamanında ordu ^a ile irtibatım ziyadeydi, harp ^t dan evvel o kadar değildi.

Reis- Harp ^t dan evvel veyahut sonra, demekki vazifeniz bir talimatı mahsus ^a ile tâyin olunmuştu ve o suretle hareket ediyordunuz, yani ordudan her vakit emr ⁱ ^{ga} almanız ve harekâtınız hakkında her vakit malûmat vermeye mecbur değildiniz?

Rıza Bey- Meseleyi arz edeyim, Efendim. Harb ^e başladığım günden itibaren her akşam bendenizden kuvve ⁱ umumiye vukuat cetveli isterdi. Vukuat jurnalını her akşam verirdik. İaşenin vilâyetten ^e temin edileceğinin dair emr ⁱ verilmişti. Muhimmat ve iâşe için vilâyetle muhabere ederdim, kuvvet noktai nazardan sıkıştığımız ^a zaman orduya müracaat ederdim. Vaziyeti ⁱ

harbiyemi bildirirdim. Şu noktada çok sıkıldım, mümkünse bana kuvv^ei muavine gönderiniz, derdim. O vakit kuvv^ei muavene talebi üzerine ekseri^a "Ştanke" Beyi gönderirdi. İki tabur hatta sonradan bir tabur daha verdi, hatta seyyar j^Nardarma tabur^un^u vermiş^tdi.

Reis- Bu, ordu f^aaliyete geldikten sonraki harekât?

Rıza Bey- Ev^eet, Paşa Hazretleri.

Reis- Ordu f^aaliyete gelmezden evvel size bir talimat verildi^e o talimat mucibincemi? yoksa kendi içtihadınızla hareket ettiniz, yoksa harekâtınızı orduya danışar^aıkmı yapardınız?

Rıza Bey- Efendim, ondan evvelki harekâtımı evvelce^e arz etmiş^tdim, taktim ettiğim istidada vardır. Bendeniz, bana bir kaç zabıt ile bin nefer veriniz diye alay kumandanı vasıtası^{yla} ile orduya m^uracaat ettim. Ahzı askere em^r verilmiş. Bendenize dört ^tanemi, beş tanemi zabıt ^{ile} altı yüz nefer isabet etmiş^tdi. Bu zabitler^ede bu neferleri aldım, o vakit Rusi^a hudud^un^u geçdim.

Reis- Düşm^en memleketine karadan^ımı geçtiniz yoksa kayıkla mı?

Rıza Bey- Efendim, düşm^en memlek^etine harben karaden^e geçtik.

Reis- Bahren?

Rıza Bey- Bahren ad^em sevk etti.

Reis- Onlar oradan mı teslim edildi yoksa buradan mı teslim edilerek gönderildi?

Rıza Bey- Teslim edilmiş eşhas değil, Paşa Hazretleri, hususi eşhas, mus^eallah eşhas içeriye gitmediler.

Reis- Pek ^eyi, onlar, orada kıyam ettirecekleri eşhası

ne ile teslim edeceklerdi? Bir aralık silahlar^{da} gönderdik demişsiniz.

Rıza Bey- Gönderemedik, onu arz etti^{ki} o gönderemediğimiz silahları bendeniz istimal ettim, onlar, içeride teşkilât yapacaklar ve o teşkilât-ı bendenize rap^t edeceklerdi. O vasıta ile içeriye silah ve cephane sevk edecek^{tik}. Gönd^{re}remeyince ben bu silahlardan istifade etmek için muaheren bine iblâğ etti, o suretle bir teşkilât yaparak harb^e iştirak ey^{le}edik.

Reis- Onların oradaki işlerini ne ile temin ettiniz?

Rıza Bey- Neredekilerini?

Reis- İçerⁱdekilerininiz.

Rıza Bey- Onlar zaten şahs^ıdır, fer^ddir.

Reis- Kendi kendilerininemi te^harrik edecekler?

Rıza Bey- Esasen kendileri oranın insanlarından idⁱ.

Reis- Bundan tahmin ettiğiniz kadar semere hasıl oldu^{mu}?

Rıza Bey- Zannedirimki ep^eyi semereler hasıl oldu, Paşa Hazretleri, çünkü bir kerre Ruslar o haval^edeki İslâmlarından asker almak istedi, askere gitmediler. Ondan sonra bizim cep- hemizde, bir taraf^{ta} Müslüman unsuru kullanamadı hatta bendeniz muah^heren Batum falan istirda^r edildik^{ten} sonra, Batuma git- miş^tim. Orada görüş^üş^üüm ve aldığım fikirlere nazaraⁿ Ruslar pek mütezarrır om^uşlar, hele üseramıza ettikleri muamele fev- k^eladedir, bilhassa bu ufak tefek toplanılan şeylerin âzadan faydası oldu^{ğu}.

Reis- Merkezi ü^umumî kaç âzadan mürekkep^{ti} idⁱ?

Rıza Bey- Merkezi ü^umumî bir kâtibi umumî ve dokuz^{da}

âzadan mürekkeptir.

Reis- Meclisi Umumi?

Rıza Bey- Efendim, o hemân hemân her kongrede değişmiş-
dir. Hatta son kongrede yirmi beş âza vardı, eskiden elleğe
kadar çıkıyordu.

Reis- 29 senesindeki Meclisi Umumi ne kadardı?

Rıza Bey- Zannederim, kırk beş, elli radesinde vardı.

(Sahife 106)

Reis- Meclisi Umumi müzakeratının ruznamesini reisi
umumimi tertip ederdi yoksa Merkezi Umumi hazırlardı?

Rıza Bey- Reisi umumî tertip ederdi.

Reis- Reisi sanî veyahut reis vekili namıyla diğer bir
reis varmıydı?

Rıza Bey- Efendim, Sait Halim Paşa hazretleri reisi
umumî iken Talât Beyde ~~reisixsan~~ vekili umumiydi.

Reis- Yani reisi sanî makamında?

Rıza Bey- Evet.

Reis- Demek ruznameyi bunlar hazırlardı.

Rıza Bey- Evet.

Reis- Meclisi Umumi müzakeratında Merkezi Umuminin
müzakeratı gımmi tertip edilirdi?

Rıza Bey- Anlayamadım, Paşa Hazretleri.

Reis- Yani zabıt edildiği vakit, müzakerat Merkezi
Umumide nasıl yapılırsa Meclisi Umumide öylemi yapılırdı?

Rıza Bey- Efendim, Meclisi Umumide hatırladığıma na-
zaren bir iki defa muntazam zabıt tutulmuş, hatta o zabıt
okunarak tasdikde edilmiştir. Merkezi Umumide o kadar inti-
zam ~~ya~~ yoktur.

Reis- Mevcut âzada imzalıdır, değilmi?

Rıza Bey- Onu hatırlayamıyorum.

Reis- Meclis ne kadar âzası hazır olursa inikâd eder ^tidi?

Rıza Bey- Tabii ¹ekseriyet ~~âzası hazır olursa~~ olmayınca inikâd ^tetmezdi.

Reis- Silsian ekseriyetmi, yoksa ekseriyeti mutlakamı?

Rıza Bey- Hatırlayamam, bilmiyorumki...zanederim ⁿ"Ekseriyet oldu" denildiği vakit açılırdı. "Silânsan ekseriyetmi, yoksa ekseriyeti aramı" diye münakaşa ^{u u u}oldığını bilmiyorum.

Reis- Mevkii müzakereye ^{n l}kazanan hususatın biri hakkında heyeti vukelayı teşkil eden zevat muhalif bir reyde bulunursa, fazla vukuflarından dolayı, onların bir imtiyazı varmı ^tidi?

Rıza Bey- Zanetmem, orada fazla imtiyaz...

Reis- Fazla vukuflarından dolayı.

Rıza Bey- Orası propa^ganda yeridir, herkes reyini kabul ettirebilir.

Reis- Yani ^eakalliyette kalmalarının bir tesiri varmıydı?

Rıza Bey- Bilmiyorum, böyle vukuat geç^tdimi geçmedimi ~~hatırlamam~~ hatırlayamıyorum.

Reis- Pek ^eeyi, Meclisi Vukelayı teşkil eden zevat ^eakalliyette kalarak kendi fikirlerinin kabul edilmesinden dolayı o meseleyi doğrudan doğruya Meclisi Mebusana tevdi etseler, orada, o meselenin lehinde mebusan firkasından, yani ittihat ~~vaxt~~ mebuslarından rey veren olabiliormi ^tidi?

Rıza Bey- Efendim, bir kerre mebuslar daimi surette reylerinde hürdürler, her ne taraf^tda ve ne suretle kanaati

vicdaniye hasıl ederlerse o suretle rey verilerler.

Reis- Fakat kongrede ekseriyetle kararlaşdırıldığı için o ekseriyetin kabul ettiği reyin hilafında olarak mebusanda vükelanın teklifinin lehinde rey verebilirlermiydi?

Rıza Bey- Onun kanaatına tabii bir meseledir, Paşa Hazretleri.

Reis- Demin arkadaşlarınız dedikleri "veremezler", verirlerse istifa ederler.

Rıza Bey- Bendeniz o kadar sıkı bilmiyorm^m, çünkü kanaat meselesidir. Benim kanaatım neyse o suretle hareket ederim. Bir ekseriyete tabi olmak vardır, birde insanların kanaatı şahsiyesi vardır, heyeti umumiye fevkelade zararı olmayacak bir şeyde sırf içtihadı şahsiye üzerine gitmiş zsem tabii her tarafda muhalif rey verebilirim.

Reis- Birde aksi olsa, heyeti vükelanın verdiği, teklif ettiği bir rey ekseriyetin kabuluna iktiran etmese, yani Meclisi Umumide kabul olunmasa, Meclisi Umumiden sonra Vükela, kendi selâhiyetleri dairesinde işi Meclisi Mebusana sevk etseler, Meclisi Umumide ~~akalliyette mebusanaxsevk~~ kalan efradın içinde mubslarda bulunabilir ya?

Rıza Bey- Tabii.

Reis- İşte onlar Meclisi Mebusanda o işin lehinde rey vererek muhalif bulunan mebusların reyide inzıam edince ekseriyeti teşkil etseler, yani Meclisi Umuminin kabul etmediği bir meseleyi vükela orada kabul ettirse, o vakit vükelanın istifası lazım gelirmi gelmezmi?

Rıza Bey- Bilmem, bunların hepsi olabilir, öyle bir şey hiç ^egâçmediği için hatırlayıpda arz ^uedemiyorum.

Reis- Esnaf hatırlayıpda teşkil olunduğu vakit siz burada bulundunuzmu?

Rıza Bey- Esnaf cemiyetlerimi? Bunların ne vakit teşekkül ettiğini bilmiyorum, ⁿzanederimki har^{te}bdan geldiğim ^azaman bur^uada bu ekmek meselesi vardı, her halde o vakit bulunmadım...

Reis- O temettüin kongrede vakf edilmesine karar verilmiş, o vakit varmı^yydın^{iz}?

Rıza Bey- Var ^didim.

Reis- Önce şehir emanetince ekmek için verilen bir sermaye ile işe başlanmış, bundan malûmatınız varmı?

Rıza Bey- Arz ettim, bidayetinin^u bilmiyorum, nasıl teşekkül etmiş oldı^uğına dair malûmatım yok^{tu}dur.

Reis- Cemiyet bazı murahhaz^{s-}ı mesulları, kâ^utûbⁱ mesulları vilâyet^ete bazı valiler^e ve Nail Bey, Behaettin Şakir Bey, Trabzon valisi Cemâl Azmi Beye bazı teklifatta bulunmuş, telfinâtı hafiye^ede bulunmuş ~~ve mutasarrıflar derhal~~ bunların içinde muvafakat etmeyen valiler ve mutasarrıflar derhal azl edilmiş, bu ne yolda temakki ^ei edildi?

(Sahife 107)

Rıza Bey- Dahiliye Nezaretine ait bir mesele.

Reis- İhtilâflar tahaddüs etmiş, mesela Ankara valisi Mazhar Bey, kendisine teklif olunan husus^uı ~~kavix~~ kabul etmediğinden dolayı ertesi günü azl edilmiş, yerine o teklifi gösteren Atıf Bey vekil ol^umuş, bütün bunlar bir gün içinde olmuş,.

Rıza Bey- Bilmiyorum, Paşa Hazretleri?

Reis- Bu mal bir gün içinde hasıl olmuş.

Rıza Bey- Hiç bir valiyle bu gibi şeylerde bir ihtilaf olduğunu bilmiyorum.

Reis- Kastamunî valisi Reşit Paşa böyle azl olunmuş, Yozgat mutasarrıfı Cemal Beyde hemen aynı muameleye düşer olmuş.

Rıza Bey- Zannederimki, bir az hatırlıyorumki Reşit Paşa tehcirden pek çok sonra istifa etmiştir.

Reis- Çok zaman sonramı? Kastamunî vilâyet dairesinde zaten tehcir gecece başlanmış.

Rıza Bey- Tarihini bilmiyorum, her halde kendisinin istifa etmek isteğini bilmiyorum.

Reis- Demek istifaya mecbur etmişler.

Rıza Bey- Mithat Şükrü Bey daha eyisini bilir, tanır, görüşür.

Reis- Muharebe esnasında bazı kâtip ve müessesatı ecnebiye ebniyesi zapt olunmuş, bundan sizin mulûmatınız varmı?

Rıza Bey- Bendenizin mintakamda yalnız Bakır Madenleri vardı, fabrikalar zaten hudud içersindedir, Rusia arazisinde vaziyetimiz dört ay kadar devam etmişdi, bizim tarafda ise hiç bir müessese yoktur, esasen Lazistan havalisi...

Reis- Bakır Madenleri sizin tarafınızda değilmiydi?

Rıza Bey- Hayır, Rusia içersinde...

Reis- Rusia içersindeki Bakır Madenlerinemi vazı yed edildi?

Rıza Bey- Tabii vazı yed yok, muharebe dolayısıyla zaten taati edilmişdi, biz bir parça yed kazmak için kazma, kürek

gibi şeylerden istifade ettik.

Reis- Meclisi Umumi kaç günde bir ictima ederdi?

Rıza Bey- 329 tarihlerinde, zanederim, ix ayda bir kerre idi, her halde muntazamen ictima edilmezdi, iş olursa ictima edilirdi, son senelerde onbeş günde bir ictima olunması tekar-rur etmişdi, lakin buda muntazam olmazdı.

Reis- Bu muayyen zamanların arasında ictima lüzumu varıd olursa kim davet ederdi?

Rıza Bey- Efendim, ahvâli fevkeladede reisi umumi davet ederdi.

Reis- Bazı rüfekanız kâtibi umumi diyor, bazısı reisi umumi diyor.

Rıza Bey- Eğer Merkezi Umumi, Meclisi Umuminin toplan-masını icab ettirecek bir şey görürse reisi umumiye teklif edir, Meclisi Umumi âzalarına tezkerereisi umumi tarafından yazılır idi.

Reis- Teşkilât-ı Mahsusê kumandanlarından bazıları doğ-rudan doğruya Merkezi Umumiye, bazılarıda Dahiliye Nezaretine yazarmış- onlarla muhabere evrakı var- siz ne tarafla muhabere ederidiniz?

Rıza Bey- Evvelcede arz ettim, Paşa Hazretleri, benim İstanbul ile uzun muhaberem yok, kisasınıda hatırlayamıyorum, benednizin en çok muamelem Trabzon valisiyle idi, oda iase meselesi için, muhimmatım noksanlaştığı zamanda muhimmat meselesi için.

Reis- Muhimmatıda vali ihzar edebilirmiy idi?

Rıza Bey- Çünkü depo orada dır.

Reis- Valinin elinde miydi?

Rıza Bey- Arz edeyim, bütün menzıl Trabzon valisinin elindeydi, ordunun teçhizatıda onun elindeydi, hepsi oradan gelip geçirdi.

Reis- Yedi hıfzında olabilir, fakat emri altındamıydı? yani sarfiyatına meşmun muydı?

Rıza Bey- Ordu emr verince tabii sarfiyatına meşmunıyeğe verilir, onun için benim bütün muamelatım onunlaydı, cephanem noksanlaşınca orduya bildirirdim, ordu oraya bildirirdi, orasıda verirdi, onun için bütün muhabberem vilâyetleydi.

Reis- Pek iyi, gidiniz. (Rıza Bey muhakeme salonından çıkarılır) Talât Beyi çağırınız. (Talât Bey getirilir).

Reis- Talât Bey, murahhası mesullar, kâtibî mesullar bazı vilâyetlerde valilere, mutasarrıflara hafi emrler tebliğ etmişler, bu emrlere, bu tebliğata muhalifet eden vali ve mutasarrıflar hemen azl edilmişler, bundan malûmatınız varmı?

- Talât Bey- Katiyen yok, efendim.

Reis- Mesela, Ankara valisi Mazhar Bey, Kastamonu valisi Reşit Paşa, bu kabilden olarak azl edilmişler).

Talât Bey- Bundan katiyen malûmatım yok.

Reis- Ankara valisi Mazhar Beye Atıf Bey bazı tebliğatta bulunmuş, kabul etmediği için hemen azlı İstanbuldan tebliğ olunmuş ve yerine Atıf Bey vekil tâyin edilmiş.

Talât Bey- Malûmatım olmadığını evvelce arz etmişdim.

Reis- Demek, duymadınız? Mesmuatınızda yok?

Talât Bey- Hayır, Efendim, fakat bilhassa Mazhar Bey hakkında bir şey işitmişim, ^{NAZARI DIKKATI} ~~zanederimki~~ devletlerini celbetmek

isterim, zanederimki kendisi bu suretle değil, vazifei memurisini sui-istimal etmek dolayısıyla azl edilmiştir.

(Sahife 108)

Reis- Yozgat mutasarrıfı Cemal Bey var, oda aynı muameleye düşer olmuş.

Reisx Talât Bey- Malumatım yok, Paşa Hazretleri.

Reis- Cemiyetin kararıyla bazı müessesatı ecnebiye ve mekâtibi ecnebiye binaları işgal edilmiş, bundan mulumatınız varmı?

Talât Bey- Cemiyetin ne suretle kararı tealluk edebilir? Bu, doğrudan doğruya hükûmete ait bir vazifedir.

Reis- Merkezi Umuminin teşebbüsü ile diyorum.

Talât Bey- Hayır, katıyen bu vârid değildir.

Reis- Meclisi umumide müzakerat için tanzim olunan ruznameyi kim tanzim edirdi?

Talât Bey- Fırka reisi umumisi.

Reis- Yani Meclisin reisi, reisi Umumisi.

Talât Bey- Evvet, Efendim, yalnız Merkezi Umumi, teşkilatına ait mevadd varsa ruznameye idhalini teklif eder.

Reis- Bunların müzakeratıda, yani Meclisi Umumi müzakeratıda, Merkezi Umuminin müzakeratı hakkında geçende söylediniz gibimi zapt olunurdu?

Rx Talât Bey- Meclisi Umuminin müzakeratı hulusa suretiyle tesbit edilirdi.

Reis- İmza altına alınırmıydı?

Talât Bey- Bazen imza edilir, bazen edilmezdi.

Reis- Yani tıpkı Merkezi Umumide olduğu gibi yapılırdı.

Talât Bey- Evvet, Efendim.

Reis- Burada mevkiî müzakereye konulan hususattan, âzâî tabiiyeden bulunan vükelanın içtihadına muhalif gelenler için vükelanın imtiyazları varmıydı? Akalliyette kalmaları kendileri için bir şey teşkil edermiydi?

Talât Bey- Meclisî Umumî alelumum intihabata, teşkilata, nizamnameye, fırka disiplinine ait olan mevaddı müzakere ederdi.

Reis- Her neyi müzakere ederse etsin, mevaddı sormıyorum heyetî vükelada bulunanların, tabii vukufları daha ziyade ol-
dığr için rey vermek hususunda bir imtiyazları varmıydı?

Talât Bey- Efendim, Meclisî Umumide herkes müsavvê hu-
kuka malikdir, gerçi nezaret mevkiini işgal edenler fırkanın âzâî tabiiyesinden bulunmakla beraber Meclisî Umumî içtimasında ancak bir reye sahipâirler.

Reis- Pek iyi, müzakereye konulan bir madde hakkında vükeladan bulunan âzalar muhalefette bulunırlarsa, o madde Meclisî Mebusana sevk olunupda kanun şekline konulduğr vakit Vükela onu kabule mecburmıdır?

Talât Bey- Efendim, Meclisî Umumî kanun tanzim edilecek mahel edğildir, Meclisî Umumî fırkanın teşkilatına, ~~programında~~ programına ait olan mevaddı tezekkür eder, ve bunları kongreye sevk eder, kongrede madde halında kabul edilir, programa geçer, programa geçdikden sonra İttihat ve Terakki fırkasına mensub olan her hangi kabine gelirse onların tatbiki cihetine gider, o doğrudan doğruya Meclisî Mebusana ait bir hakdır.

Reis- Bende sehv ettim, Meclisî Umumî dedim, kongrede kabul edilmeyen bir maddeden dolayı heyetî vükela o maddenin

lehinde olsa ve kendi şelâhiyetleriyle Meclisî Mebusana göndereseler, o maddeyi, kanun şeklinde bir kan layiha yapsalar, Meclisî Mebusanda bulunan İttihat ve Terakki mebusları o mad-
denin lehinde rey verebilirlermi?

Talât Bey- Af^ı buyurursunuz, anlayamadım, lütfen izah buyurunuz.

Reis- Vükela tarafından kongreye teklif edilmiş bir madde kongrece kabul edilmezse...

Talât Bey- Efendim...

Reis- Vükela ^eakalliy^einde kalıyor.

Talât Bey- Efendim, Vükela heyetⁱi umumîyesi itibarıyla^e kongreye bir madde teklif edemez, çünkü, Vükelada İttihat ve Terakkinin bir âzası sıf^aetiyle kongrede bir reye, reyi münfe-
ride malik^tdir.

Reis- Doğru, Efendim, şimdi Vükela heyetini teşkil eden on zat bir teklif der^{me}liyan...

Talât Bey- Vaki olmuş değildir.

Reis- Böyle tasavvur edelim, bir teklif der^{e a}may^e edemezmi âzadan on kişi, on beş kişi...

Talât Bey- Tabii, Efendim, fakat kongrede böyle ~~ı~~ bir şey Vükela sıf^aetiyle, ve kabine sıf^aetiyle hiç vaki olmuş değildir.

Reis- Kabine sıf^aetiyle değil. O heyetⁱi Vükela kaç kişiden ibaret ⁱse tabii beynⁱlerinde bir İttihat var, bir maddeye lüzum gördüler, kongreye teklif ettiler, o teklif ekseriyetiyle kabul olunmadı. Vükela kısmı ^eakalliyette kaldı. Bunlar heyetⁱi Vükela sıf^aetiyle o meseleyi ~~k~~ Meclisî Mebusana arz ^eetseler, Meclis^tde müzakere olunurken, İttihat ve Terakki fırka^sına mensup-

~~kar~~ olan mebuslar lehinde rey verebilir mi?

Talât Bey- Efendim, Vükela kongreye karşı mesul değildir, yalnız Meclisi ~~Meclisi~~ Mebusana karşı mesuldür, bunun için bu, haddi zatında gayri varid bir farziyedir.

Reis- Hayır. gayri varid demeyelim. Vükeladan on kişi birleşdiler, kongreye bir madde koydılar, kongrede ^eakalliyette kaldılar, teklifleri kabul olunmadı, fakat kendileri Vükeladan olmak sıfetiyle o maddeyi Meclisi Mebusana arz etseler, o meselenin lehinde İttihat ve Terakki mebusları rey verebilir mi? Çünkü ~~meclis~~ kongre kabul etmeyor.

Talât Bey- Vaki olmuş bir şey değildir.

Reis- Olsa, verebilir mi?

Talât Bey- Vaki olmuş bir şey değildir. Bendeniz şimdi kongrenin şahsi manevisi yerine kendimi ikame ederek içtihat-
ta bulunamamki...

(Sahife 109)

Reis- Nizamnameniz, teamülünüz ne merkezdeydi? Kongrede üç kişi, beş kişi...

Talât Bey- Arz ediyorum. Böyle bir şey vaki olmuş değildir. Kongrede iki kişi, beş kişi, ihtimalki bendeniz bir fiâri, bir maddeyi dermîyan etmiş bulunabilirim, onda kongre reddetmiş olabilir. Bununla buyurduğunuz arasında....

Reis- Pek ^eeyi, şimdi orada sizinde reyuniz redd olunsa mebus sıfetiyle o reyin lehinde rey verebilir miydiniz?

Talât Bey- Kongrede teamül ekseriyet kararıyla, ekseriyete iktiran eden mevadd programa geçer.

Reis- Bir İttihat mebusu şimdi oradaki kararın hila-

fında mebusanda rey verebilirmi?

Talât Bey- Mebus olmadığım için mebusanda b'z işlerin ne suretle ceryan ettiği hakkında bir fikrim yok.

Reis- Merkezi Umumi âzaları kongrenin mukarrefatı ile kanun şekline konulmuş hususatin mevkii fiile konulup konulmadığını ta'kip ederlermiydi? yani kontrol ederlermiydi?

Talât Bey- Kontrol etmek hakkı yoktur, Efendim, yalnız hangi madde tatbik edilmemiş ise o kongreye beyanı malûmat edebilir.

Reis- Fakat ta'kip edilmezse tatbik edilip edilmediğini nasıl bilir?

Talât Bey- Buda, en ziyade Merkezi Umumiye ait bir vazife değil. İttihat ve Terakkinin teşkilât-ı teşriyesine ait bir vazifedir ki bunı Meclisi Mebusandaki grupımız ta'kip eder.

Reis- Demekki Merkezi Umumi ta'kibatta bulunmaz. Meclisi Mebusandaki Fırka, İttihat ve Terakki Fırkası, bulunur.

Talât Bey- Efendim, İttihat ve Terakki fırkasıda, Merkezi Umumide ta'kip etmek ihtimâli olabilir. Merkezi Umumide ta'kip edebilir, Meclisi Mebusandaki grupımız müessir dir, tabii Merkezi Umumi gayri müessirdir, çünkü gayri mesul bir mevkidedir.

Reis- Bendeniz ~~tez~~ te'siri anlamak istemiyorum, Merkezi Umumi âzaları istedikleri dairede istedikleri ta'kibatı yapabilirlermi? yoksa Merkezi Umuminin tâyin ettiği devairde bir ihtisas peyda ederekmi ta'kip ederler?

Talât Bey- Efendim, Merkezi Umumi her hangi şekilde

olursa hükûmetin hiç bir surette fiilî işine müdahale etmez...

Reis- Fiilî müdahale ~~edip~~ edip etmediğini sormadım.

Talât Bey- Ve gerekse kanun mahiyetinde olsun hiç bir surette ~~ve~~ bunu taâkip edemez.

Reis- Meclîsi Umumî âzaları kaç kişidir?

Talât Bey- Efendim, 329 kongresinde zanederimki kırk beş, elli kişi karardı, 332 kongresinde adedi daha ziyade tak-
sir edildi. 333de şekli bûs bütün teğayyûr etti, ve doğrudan doğruya kabinede dahil olan İttihat ve Terakki fırkasına mensup olanlar âzâi tabiiye suretinde telâkki edildi, onlarda kongre tarafından intihab suretiyle Meclîsi Umumiye dahil oldular.

Reis- 333 senesinde mi?

Talât Bey- 333de, Efendim.

Reis- Bu âzâi tabiiyeden olanları Merkezi Umumi şu suretle teşekkül etmişdi. Her şeyden evvel şunı arz edeceğimki âzâi tabiiye ile âzâi münâtehibe bir imtiyaza, bir mağna farkına delâlet etmez. 329 kongresindeki Meclîsi Umumi Vûkeladan İttihat ve Terakki fırkasına mensup olanlar, kongreye intihab edilen Merkezi Umumi âzaları ve birde bunlar haricinde ister Meclîsi teşriiden, ister hariçden olmak üzere, ~~ve~~ zanederim, yirmi kişi kararda intihab edilmişlerdi. Bundan fazla o vakit bir vekili umumî kabul edilmişdi. O vekili umuminin intihab etmiş olduğu, kalemî mahsus denilen zevat vardı ki onlarda âza meyanında bulunuyorlardı, şu itibarla zanederimki adedleri elliye tecavüz ederdi, 329, 330, 331 senelerinde bundan ibarettir.

Reis- O âzai tabiiyeden hariç olanların hatırınızda kalanlarını söylemişsiniz?

Talât Bey-Gazeta koleksiyonlarına bakılarsa icab eden zevatın hepsi yazılmıştır, Efendim.

Reis- Merkezi Umuminin Teskilât-ı Mahsus^ae ile hiç bir irtibat ve münasebeti olmadığını geçende söylemiş^tsiniz.

Talât Bey- Evvet, Efendim.

~~Bir~~ Reis-Bir iki tane telgraf var, okuyacaklar, bunlar münasibet^e olduğunu gösteriyor, mütala^alanız nedir?

Talât Bey- Okusunlar, mütala^alamı dermiyan ederim.

(Sureti balade munderic vesaik tekrar okunur).

Reis- Görülüyor ya, Merkezi Umumi ile müzakere edip yaptıkları işi danışıyorlar.

Talât Bey- Yalnız bir şey istirham edeceğim, Paşa Hazretleri, daha varsa lütfen okusunlar, mütalaamı heyeti umumiyesine şamil olmak üzere arz ederim.

Reis- Bunların içinde yok, tesadüf edince okunur.

Talât Bey- Efendim, bunlar evvel emrde hiç bir vakit bir vesik^aai hükmiye mahiyetinde değildir. Bunlar nihayet olsa olsa, bendenizin kanaatıma göre, bir ves^aik^aai hamiyet telakki edebilir. İttihat ve Terakki her müessese mahsus^ae ile mükâtebede, muhaberede bulunduğu gibi Teşkilât-ı Mahsus^ae ilede bir muhabere yapmış olabilir ve İttihat ve Terakki

(Sahife 110)

firkasına

istina^t eden bir Dahiliye Nazırı, bir Harbiye Nazırı kendi firkasının kavi teşkilâtından memleketin menfaati âliyesi namına istifade etmeği düşünebilir hatta kendi firkasına

mensub olmasa bile müteazziv ve kavi istifade her hangi fırkai siyasiyetinde, bir fırkai milliyidende istifade etmesi yine o kadar tabiidir. Bu, böyle olduğu gibi İttihat ve Terakki fırkasıda mevcudiyetinin bittabi vatan için add ettiğinden memleketin menafii âliyesi mevzu-u bahs olduğu mesailde lakayd kalamayacağı yine tabiidir. Evvelce arz etmiş olduğum vechle İttihat ve Terakki fırkası seferberlik veyahut muharebe zuhur eder etmez, bu işlere iştirak eden kimselerin almış oldukları fiili hizmetlerden dolayı bir mesuliyet kabul edemez ve mesul olmaması lazım gelir. Olabilirki Teşkilât-ı Mahsuse İttihat ve Terakki Merkezi Umumisini muracaat etmiştir, siz kendi fırkanız, teşkilâtınız vasıtasıyla bize yardım ediniz demiştir. Tabiidirki ister Harbiye Nazırı olsun, ister Harbiye Nezareti namına Teşkilât-ı Mahsuse olsun, bunların bu surette vaki olan muracaatına yine memleketin menafii âliyesi namına lakayd kalamayan Merkezî Umumi, teşkilâtından bazılarına ihtimal Harbiye Nezaretinin, yahut Teşkilât-ı Mahsusenin ve yahut ~~Harbiye Nezaretinin~~ Dahiliye Nazırının, ati kelime ile, hükûmetin noktai nazarına muvafık surette hareket etmelerini tavsiye etmiştir, şu itibarla bunlar benim için katıyen bir vesikâi hükmiye mahiyetini haiz olamaz.

Reis- Bilmem dikkat ettinizmi? Brusadan soruyorlarki mücrimini çıkaralım mı çıkarmayalım mı? Dahiliye Nezaretinden aldığımız emrde mücriminin salıverilmesi emr ediliyor, sizden aldığımız emrde buna muhalif bulunuyor.

Talât Bey- Bundanda Merkezî Umuminin noktai nazarı, böyle her halde karışık bir hareket olmadığı anlaşılıyor.

Reis- Yalnız şu anlaşılıyor ki Merkezi Umumi müdahale ediyor.

Talât Bey- Katiyen, Merkezi Umumi hiç bir suretle müdahale etmemiştir. İhtimal hükümet bunun için kanunlarda yapmış olabilir, tabii mesele daha ziyade taamim buyuruldukça hakikat o kadar tezahür edecektir.

Reis- Şimdi şurada iki rey muhalif var: birisini Merkezi Umumi tavsiye etmiş, birisini Dahiliye Nezareti tavsiye etmiş. Mahiyet itibarıyla tetkik etmeyelimde müdahale noktaı nazarından bakacak olursak onlar tarafından müdahale ediliyor. Brusa murahasına emr veriyor.

Talât Bey- Efendim, bunlardan Merkezi Umuminin bu işe müdahale ettiği katiyen anlaşılmaz.

Reis- Rey veriyor, Bey Efendi.

Talât Bey- Merkezi Umumi rey vermiyor, onı tavsiye ediyor, tavsiyede bulunuyor.

Reis- Evvelki emriniz böyle idi, deniliyor.

Talât Bey- Merkezi Umumi onlara nazaren mayfevk bir mevki olduğundan dolayı, murahasamız berai nezaret böyle bir lisan kullanmış olabilir, merasimden başka hiç bir şey değildir.

Reis- Muharebe bidayetlerinde sadrı esbak Mait Halim Paşanın yalısında toplanıldığı zaman zatı âliniz geçen gün demişdiniz ki: "Harb başlangıcı bir emri vaki olmuşdu, Sait Halim Paşa bunu çevirmek için çalışıyor idi", hatırlıyorsunuz?

Talât Bey- Evvet, Efendim.

Reis- Bu emri vaki ne suretle vukua gelmiştir?

Talât Bey- Bendeniz emri vakiden bahs ettiğimi tēhattur

etmiyorum, ancak Ruslar tarafından donanmamıza tecavüz edilmezinden bahs etmişim,

Reis- Bir emri vaki değilmi?

1 Talât Bey- Evvet, Efendim.

Reis- Sizce nasıl duyuldu ve nasıl kanaat hasıl oldu?

Talât Bey- Ruslar tarafından donanmamıza tecavüz edildiği kanaatını arz etmişdim.

Reis- Sait Halim Paşada hazırına bu suretle tebliğ etti?

Talât Bey- Evvet, Efendim, bu suretle söylemiştir, bu suretle tafsilat vermiştir ve aynı zamanda hükûmetin yine bir tebdiliyle bunun önüne geçeceğini ilâve etmiştir.

Reis- Pek iyi, gidiniz. (Talât Bey çıkarılır).

Ziya Gökalp Beyi getiriniz. (Ziya Bey gelir).

+ Reis- Ziya Bey- bazı murahhası mesullar ve kâtibî mesullar vilâyetlerde valilere, mutasarrıflara hafi emrler tebliğ etmişler, bazı tebliğatta bulunmuşlar, bunların içinde bir takımları redd etmiş, kabul eylememiş, ondan dolayı heman azl olunmuşlar, malûmatınız varmı?

Ziya Bey- Hayır, efendim.

Reis- Mesela, Ankara valisi Mazhar Bey, Kastamûni valisi Reşit Paşa, bu suretle azl olunmuşlar.

Ziya Bey- Malûmatım yok.

Reis- Atıf Bey Ankara valisi Mazhar Beye hafi bir takım tebliğlerde bulunmuş, o teklifleri redd ettiğinden dolayı o gece azl olunmuş ve ertesi gün Atıf Bey vali vekili olmuş, duymadınız mı?

Ziya Bey- Hayır, malûmatım yok.

Reis- Mesmuatınızda ~~almadınız~~ olmadımı?

Ziya Bey- Hayır, Efendim.

Reis- Yozgat mutasarrıfı Cemal Beyde bu kabilden azl olunmuş.

Ziya Bey- Bilmiyorum, Efendim.

Reis- Bunlar ifadelerinde öyle söylüyorlar.

Ziya Bey- Dahiliye Nezaretine aittir, bilmiyorum.

Reis- Cemiyetten zevatın karariyle müessesatı ecnebiyeden, mekâtibi ecnebiyeden bir takım ebniye işgal edilmiş. Duydunuzmu?

Ziya Bey- Hayır, Efendim, bizim şeyimiz yokdur. Meârif nezareti yapıldı.

Reis- Meclisi Umumi ruznamesini kim tanzim ederdi?

(Sahife 111)

Ziya Bey- Reisi umumi.

Reis- Reisi sanı veyahut reis vekili varmıydı?

Ziya Bey- Reisi vekiliveyahut vekili umumi vardı.

Reis- Bu müzakerat ne suretle zapt olunurdu, Merkezi Umumideki gibimi?

Ziya Bey- Bir zaman daha muvassal zapt edilirdi, sonra muhtasar zapt edildi.

Reis- Tahtı imzaya alınır mıydı?

Ziya Bey- Alınmazdı.

Reis- Bazı arkadaşlarınız alındığı olurdu, diyorlar.

Ziya Bey- Bazı dağılmazlarsa imza edilirdi, ictima biter bitmez dağılırlarsa imza edilmezdi.

Reis- Meclisi Umumi âzaları kaç kişiydi?

Ziya Bey- 329 kongresinden sonra elli kişiydi.

Reis- Bunların âzai tabiiyeden gayrısını tanıyorm^uuz^uuz^u, isimlerini söyleyebilirmisiniz?

Ziya Bey- Hatırlayamıyorum, 329da, tabii o zaman gazetalar neşr etti.

Reis- Meclisi Umumi, âzanın ne kadari mevcut olursa içtima edebilirdi?

Ziya Bey- Nisfından fazla olursa.

+ Reis- Kongrede heyeti vukelayı teşkil eden zevat bir mesele mevki müzakereye koysalar, ekseriyetle iktinan etmese, yani kabul olunmasa, heyeti vukela o meseleyi Vukela sıfetiyle Meclisi Mebusana sevk etse, İttihat ve Terakki mebusları o meselelerin lehinde rey verebilirlermiydi?

Ziya Bey- Yani program maddeleri, değilmi?

Reis- Her ne olursa olsun, bir mesela, bir madde.

Ziya Bey- Tabii kongrede geçmemiş ise...

+ Reis- Tabii, kongrede tasvib edilmemiş, şayanı kabul görülmemiş, ekalliyette kalmış, sonra Vukela o meseleyi ~~rey~~ ~~toplarken~~ ~~İttihat~~ ~~ve~~ ~~Terakki~~ kendi sıfatlarıyla Meclisi Mebusana sevk etmişler, orada rey toplanırken İttihat ve Terakki mebusları o mesele lehinde rey verebilirlermi?

Ziya Bey- Mecbur değiller, fakat verebilirler.

Reis- Verdikleri takdirde İttihat ve Terakki programının hilafında hareket etmiş olarak ~~ix~~ istifaya mecbur olurlarmıydı?

Ziya Bey- Tabii, ikinci kongre onı tetkik ederdi, belki kongreden sonra esbab zuhur etmiştir, sonra fırka karar vermiş ferki içtimaları vardır. Mebusanda mebuslar içtima yaparlar,

tabii oranın Meclisi Umumi programını tefsire hakkı vardır.

~~Ziya Bey- Tabii~~ Reis- Bazı rüfekanız, bu takdirde istifaya mecburdır diyorlar.

Ziya Bey- Tabii, buna dair nizamnamede bir şey yoktur, yalnız programın tefsiri hakkı Meclisi Umumiye aittir. Meclisi Umumi programın bir maddesini tefsir ederse kongrenin içtima-zamanına o tefsir mütebeiri olur, öyle bir şey olsa Meclisi Umumi müzakere edilmek, program tefsir edilmek lâzım gelir.

Reis- Arkadaşlarınızdan bazıları, ekseriyetin mukarratı hilafı rey verenlerin istifa etmesi lâzım gelir, diyorlar.

Ziya Bey- Tabii mebuslar programa muhalif bir şey kabul etmezlerdi.

Reis- Şu halde heyeti vukelanın teklif etmiş olduğu bir madde kabul edilemez.

Ziya Bey- Edilemez.

Reis- Meclisi Umumi ne vakit toplanırdı?

Ziya Bey- Ayda bir, iki ayda bir.

Reis- Muntazamen onbeş günde bir toplanırdı, diyorlar.

Ziya Bey- Bir zaman ayda bir idi, onbeş günde bir idi.

Reis- Muayen günleri gayri günlerde içtima lüzum görürse, âzai kim davet ederdi?

Ziya Bey- Reisi umumi lüzum görürse.

Reis- Merkezi Umumi lüzum görürse?

Ziya Bey- Merkezi Umumi lüzum görmezdi, fakat öyle bir şey olsa bile yine reisi umumi davet ederdi.

Reis- Esnaf cemiyetlerinin şehir emanetine merbut olması lâzım geldiğine göre bunun İstanbul merkezince derhâlde edilmiş

olması Merkezi Umumiye ne suretle telâkki edildi? Nasıl iğmazı ayn edildi?

Ziya Bey- Bu Merkezi Umumiye ait bir mesele değildir.

Reis- Merkezi Umminin tahtı nezaretinde bulunan İstanbul merkezine böyle bir iş olduğundan dolayı Merkezi Umumi müdahale etmezmi?

Ziya Bey- İstanbul merkezine de tabi değildir.

Reis- Kemal Bey der^hde etmiş, bütün şub^eatı bu iase husus^sında tevziatta falan iktihdam etmiş.

Ziya Bey- İstanbul merkezi namına değil.

Reis- İstanbul merkezinin bütün şubeleri b^u işle iştiğ^âal ederse artık merkez karışmıyor, olurmu?

Ziya Bey- Şubeler~~ix~~karışm~~ış~~? Merkez karışmamış, İstanbul ~~Merkezi~~merkezi karışmamış.

Reis- Şubeleri karışmamış?

Ziya Bey- Şubeleride karışmamış, oradaki memurlardan bazıları istihdam edilmiştir.

Reis- Bu iş için önce şehr emanetinden para alınmış, haberiniz varmı?

Ziya Bey- Hayır, Efendim, haberim yok.

Reis- Sait Halim Paşanın yalısında muharebenin- bida- yetlerinde bir içtima olmuş, siz orada hazır mıydınız?

~~Rax Zax~~ Ziya Bey- Merkezi Umumi âzalarını davet etmişlerdi.

Reis- Orada muharebeye sebebiyet verildiği bir emri vaki gibi ifade olunmuş, bu emri vaki ne yolda vukua gelmiş? Ne suretle telâkki ettiniz, nasıl anladınız?

Ziya Bey- O z^aman anladıkların^ma göre Rus donanması bizim vap^eorlarımıza tecavüz etmiş, bu s^uiretle bir emri vaki husul^ea gelmiş.

Reis- Böyle t^ahakkuk etti, yani sizce kanaat hasıl old^umu?

Ziya Bey- Tabii ta^aamık etmedik, esas^ını bilmiyorum, hükûmetin rivayeti böyle.

Reis- İttihat ve Terakki Merkezi Um^umîsinin Teşkilât-ı Mahsus^ee ile hiç rabita ve münasebeti yok demiş^{ti}dir. Şimdi bir iki şey okuyacaklar, bunlar, münasebeti old^uğ^unu gösteriyor, ne dersiniz? Okuyunuz.

(Zab^tt kâtibⁱi evvelce okunan ves^âikaiki tekrar okur^u)

Reis- Gördünüz ya, Ziya Bey, Merkezi Um^umî ile murahaslar beyninde Teşkilât-ı Mahsus^ee hakkında bir çok muhaberat ceryan etmiş. Merkezi Um^umîden reyler verilmiş, hatta Dahiliye Nezaretiyle ihtilâf bile vaki olmuş. Ne dersiniz?

Ziya Bey- Bunlar Merkezi Umumiye yanlış olarak gelmiş, sonra kâtⁱtibi umumi x ait old^uğ^u yede göndermiş.

Reis- Kâtⁱtibi umuminin evvelce vermiş old^uğ^u emirlere cevap veriyor, dikkat etmediniz, bir yanlışlık olmasa gerek.

Ziya Bey- Fırkanın, tabii, ruhi ~~zamanında~~ teşekkül başkadır. Teşkilât-ı Mahsus^ee ise harp z^amanında harb^ee yardım için teşekkül etmiş^{ti}dir, ona bazı âza şah^lsları itibariyle intisap etmişle^r, sonra kâtⁱtibi mesullar vilâyetlerde, yine oradaki hükûmeti mahallîyenin talebi üzerine iştirak etmişler, fakat sırf şah^lsları itibariyle karışmışlar. Merkezi Um^umî bu işleri müzakere etmemiş, bunlar geldiği z^aman okunmadan ait old^uğ^u yere gönderilmiş.

Reis- Şu halde kâtibi umumî memuriyetinde hilafı emr hareket etmiş demek oluyor.

Ziya Bey-Madâmkî bir harp oluyor, harba yardım etmek bir vazifedir.

Reis- Maksedim uluvviyetini mevzu-i bahs etmek değil. Merkezi Umumî mukarreratı hilâfına olarak kâtibi umumî o namı sui istimalını etmiş değecegiz, yoksa Merkezi Umuminin içtihağ-larını mı, kararlarını mı tebliğ ve tebellüğ etmiş değecegiz?

Ziya Bey- Hayır, Efendim, nizamnamede bunz manî bir madde yoktur.

Reis- "İttihat ve Terakki Merkezi Umumîsi heyeti mosh-teremysine" diyor, şimdi bunı heyetçe göstermeden kâtibi umumî cevap verebilirmi?

Ziya Bey- Ona teallük yok, yanlış gelmiş.

Reis- Cevap veriyor.

Ziya Bey- Merkezi Umumiye sorar: bu, yanlış gelmiş, bunı ait olduğu yere göndereyim mi" der.

Reis- Hayır,, göndermek değil, mahaline cevap veriyor, o cevabı reylerinî almadan, kendi içtihağıyları yazıyor, yoksa reylerinizin hulâsesini mi yazıyor?

Ziya Bey- Bilmiyorum, ne suretle sormış olduğunu hatırlamıyorum.

Reis- Tabii sormışdır, çünkü kendi kendine böyle bir hareket ihtiyar edecek kimselerden değil.

Ziya Bey- Tabii harbın husulâ getirdiği fevkelade bir hal var, nizamname menî etmediği için o zeman tabii insan bir mani görmez. Bu, memlekete bir hizmettir, harba muavenettir,

d^eye, müstesna bir halde müstesna bir şey yapmış olur, halⁱ tabii başka, istisna hall^eri başka^rdır.

Reis- Pek e^yi, gidiniz. (Ziya Bey çıkarılır).

Cevat Beyi getiriniz. (Cevat Bey getirilir).

Reis- Cevat Bey, bu Teşkilât-ı Mahsus^enin daireⁱ Harbiye-ye merbut old^üğ^ün^ü söyledi^{niz}. Mesarifatı^{da} oradan tesviye olun^ıyordı^ı, ded^eniz, halbuki Atıf Bey bu mesarifatın tahsisat-ı mestureden tesviye ol^und^üğ^ün^ü söyledi, öylemi^yidi? yoksa leva-
zimden^mi?

Cevat Bey- Doğrudan doğruya Harbiye Nezaretinden para al^ınyordı^ı, e^yice t^eh^at^ur edemiyorum, Paşa Hazretleri.

Reis- Muamele yapılmı^yıdı^ı?

Cevat Bey- Harbiye Nezaretinden para al^ınyordı^ı, Paşa Hazretleri, levazimden ol^mayacak, zaⁿederim, alınan paraların nereden al^ındıkları makbuzlardan bel^ki olur

Reis- Hayır, mesela elbise l^azım oldu, elbiseye^e siz kendinizi yapı^rıyord^un^uz?

Cevat Bey- Hayır levazimden al^ınyord^uk.

Reis- Mesela erzak l^azım, on^u siz para ilemi al^ınyord^un^uz?

Cevat Bey- Hayır, Efendim, para ile hiç bir şey al^ındığı yok.

Reis- O halde tahsisat-ı mestureden alınan paralar ne-
reye gidiyord^u?

Cevat Bey- Bina için kira veriliyord^u. Oranın bazı mesarifat-ı var, sonra giden zevatın harcı^rahları var, giden taburların sivil bazı ad^em^elerine^e harcı^rah olarak veriliyor, burada kalan ailelerine diğ^er askerler gibi maaş tahsis olu-

nuyor, ahzı askerler vasıtasıyla onlarda mahallerinden birer ilmühaber tasdik ettirerek onlarında bu suretle maaşları verilirdi.

Reis- Tahsisat-ı mestureden başka yerden, yani bidayeti teşkilinde vilâyettan ve saireden para alındımı?

Cevat Bey- Bilmiyorum, Paşa Hazretleri, Harbiye Nezaretinden alındı ve neticede bu hisabatın tasfiyesi yapıldı, zanederim, Paşa Hazretleri.

Reis- İttihat ve Terakki Merkezi Umumiisinden bu iş için para verildimi?

Cevat Bey- Verildiğini hiç bilmiyorum, Paşa Hazretleri, benim vasıtamla alındığı hiç hatırlamıyorum, bendenizin bildiğim yalnız Harbiye Nezareti namına alınan parayı tedvir ettim.

Reis- Sizden evvel böyle bir şey vaki oldumu?

Cevat Bey- Hatırlamıyorum, eğer alınmışsa kasa memurları bilir, Paşa Hazretleri.

(Sahife 113)

Reis- Sizden evvel Rıza Bey Trabzon valisinden alındığını söyledi, sonra Brûsaya İttihat ve Terakki Merkezi Umumi kâtibi umumiliyinden iane ile nevâkısın ikmâli tavsiye ediliyor. Böyle karışık surette ceryan eden muamele nasıl tedvir ettiniz? Bunların hisabatını kim verecek?

Cevat Bey- İhtimal ki müdafaa-i milliyenin orada bir şubesi vardır, bu suretle oraya müracaat etmiş olacaktır.

Reis- Bir yandan müdafaa-i milliye yardım ediyor, bir yandan vilâyet veriyor, bir yandan tahsisat-ı mestureden alınıyor, bunların biribirinden haberi yok.

Cevat Bey- Müdafaa-i ^M milliyenin mevcut eşyalarından ihtimal^kki istifade etmişlerdir.

Reis- Eşya değil, iane toplayınız deniliyor.

Cevat Bey- Bendeniz bun^ı bilmem.

Reis- Şu halde Teşkilât-ı Mahsuse resmiyetten çıkıyor.

X Cevat Bey- Resmi bir mua^ımeledir, Efendim, aldığım emrler mucibince taburlar teşekkül etti. Üçüncü ordu emrine sevk ediniz dediler, ve bunları sevk ⁱettim, Paşa Hazretleri. ~~Kafkasyanın dasitanı şehameti şeyh şamilin oğlunu~~ Bunlarında üzerlerinde kumandanları var, zabitleri var, Kafkasyanın dasitanı şehameti Şeyh Şamilin Oğlunu, Kâmil Paşayı Medineden getirmişler, hep Dağıstanlı efrâ^{tt}dan olmak üzere gayet Müslüman insanlar intihab edilmiş, gönderiler.

Reis- Trab^ızondaki Teşkilâtın kumandanı olan Rıza Bey, evvelki isticvabatında, ayrıca bir Teşkilâtı Mahsuse ^adaha bulunduğunu söyledi.

Cevat Bey- Bendenizin İstanbul dahilindeki Teşkilat-ı Mahsuse^aye nezaretim var, Paşa Hazretleri. Bunun haricinde başka bir Teşkilât-ı Mahsuse ^aoldığ^ını bilmiyorum.

Reis- O gibi Teşkilât-ın bazı valilerin emrⁱ altında hareket ettiklerini söyledi. Meselâ, Trab^ızon valisi Cemal Beyin emrinde Teşkilât varmış.

Cevat Bey- Bendenizin haric^tdeki muamelattan haberim yok, Paşa Hazretleri, ancak vazifem dahilinde olan işleri tebliğe vakit ve imkân bulabilirim.

Reis- Sizin idarenizde bulunan Teşkilât-ı Mahsuse^aden başka hulusa ^ahiç bir Teşkilât falan ^eolmadığı kanaatinde misiniz?

Cevat Bey- Bendeniz buradaki vazifemi tedvir ettim.
 İstanbul haricinde vazifedar değilimki ne ^{bi}figi muamele ^esibket
 ediyor biliyim. Bunlar her halde ahzı asker devairinin malü-
 matı dahilinde ^ecerçyan etmişdir. Teşkilât efrad ile olabilir,
 Paşa Hazretleri. Bu efradı kim vermiş?

Reis- Cumaaertesi günü bir buçukta devam edeceğiz.

Altıncı muhakemenin sonu^u
 saat 3, dakika 15.

Divan-ı Harb-i Örfi Zabıt Heyeti amiri:

Abdîdin Daver, (daver)

